

นิพนธ์

พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ)

พระพรหมโมลี

(สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.)

ตรวจชำระ

พระคันธสาราภังค์

แปลและเรียบเรียง

นิพพานกถา

[พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ)]

๓๗ วัดท่ามะโอ

อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ๕๒๐๐๐

ISBN : 978-974-350-341-2

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : เมษายน ๒๕๕๔

จำนวนพิมพ์ ๒๐,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์

๔๔/๑๓๒ หมู่ ๖ ถ. กำนันแมน ซ. กำนันแมน ๓๖

แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐

โทร. ๐-๒๘๐๒-๐๓๔๔ โทรสาร. ๐-๒๘๐๒-๐๓๔๔

มือถือ ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๔๐

คำอนุโมทนา

พระพุทธศาสนานี้ได้รับการสืบทอดมาร่วมสองสหัสวรรษ ในนานาประเทศ เปรียบเสมือนพระเจดีย์ที่สง่างาม เป็นศักดิ์เป็นศรี และเปี่ยมด้วยคุณค่าอย่างยิ่งในจิตใจของพุทธศาสนิกชน ผู้มุ่งหวังประโยชน์ของตนและประโยชน์ท่าน แต่พระเจดีย์เก่านี้อย่อมเสื่อมชำรุดตามกาลเวลา เปรียบได้กับความผันเปลี่ยนเลือนหายแห่งพระสัทธรรม ซึ่งเกิดจากพระสัทธรรมปฏิรูปนานัปการ

พระสัทธรรมปฏิรูปดังกล่าว มีสาเหตุมาจากการมิได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีและพระอภิธรรมเป็นอย่างดี จึงดำริตีความตามความเห็นของตนทำให้ไม่มีข้อยุติว่าความเห็นของใครถูก เหมือนการถกเถียงของเจ้าศากยะ ๓ พระองค์ คือ เจ้ากิมพิละ เจ้าภททิยะ และเจ้าอนรุทธะในครั้งพุทธกาล ซึ่งมีอยู่ว่า

วันหนึ่งเจ้าชายทั้งสามพระองค์นั้นทรงถกเถียงกันว่า “ข้าวเกิดที่ไหน”

เจ้ากิมพิละตรัสว่า “ข้าวเกิดที่ฉาง” เจ้าภททิยะตรัสว่า “ข้าวเกิดที่หม้อ” ส่วนเจ้าอนรุทธะตรัสว่า “ข้าวเกิดที่ตลาดทอง”

ความคิดเห็นของเจ้าชายทั้ง ๓ เหล่านั้นแตกต่างกันตามประสบการณ์ของตนที่เห็นข้าวในสถานที่ต่างกัน

ด้วยเหตุนี้ การสร้างหนังสือธรรมะเพื่อการศึกษาเล่าเรียน หรือเพื่อให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่บุคคลทั่วไปจึงเท่ากับเป็นการต่ออายุ พระพุทธศาสนา เปรียบเหมือนการซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดสึกหรอ ของพระเจดีย์ และนับได้ว่าเป็นมหากุศลยิ่งใหญ่และมีผลมากกว่า การสร้างศาสนวัตถุอื่นๆ เช่น อุโบสถ วิหาร พระพุทธรูป ฯลฯ เพราะพระพุทธรูปไม่สามารถสอนสิ่งใคร่ได้ แต่พระธรรมคัมภีร์ คือ พระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนไว้ในยัสต์วิได้ สมจริงดังพระพุทธวาทะว่า

สียา โข ปนนานนุท ตุมหากัม เอวมสฺส “อติตตสตุกัม ปาวจณันตฺถิ โน สตุถา”ติ. น โข ปเนตัม อานนุท เอวํ ทฏฺฐพฺพ. โย โว อานนุท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโต, โส มมจฺเจยน สตุถา.”

“อานนท พวกเธอพึงดำริอย่างนี้ว่า

‘พระสัทธรรมปราศจากศาสดาเสียแล้ว พวกเราไม่มีศาสดา’

อานนท พวกเธอไม่พึงทราบอย่างนี้

อานนท ตถาคตแสดงธรรมและวินัยไว้แล้ว ธรรมและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อตถาคตล่วงลับไป”

แม้พระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งปลงพระชนม์พระราชบิดา ซึ่งจัดเป็นอนันตริยกรรมในข้อปิตุฆาต อันส่งผลให้ตกนรกอเวจีหลายกัป นับไม่ถ้วน แต่พระองค์ทรงอุปถัมภ์ปฐุมสังคายนา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ ผลานิสงส์จากการอุปถัมภ์ในครั้งนั้นส่งผลให้

พระองค์พ้นจากนรกอเวจี เพียงตกรกโลกหุุมกิซึ่งเป็นนรกขุมเล็ก
เป็นเวลา ๖ หมื่นปีแล้วจะตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

จะเห็นได้ว่าการสร้างคัมภีร์มีอันสงส์มาก คนที่ทำบาป
มากจะได้รับผลบาปลดน้อยลง คนที่ทำบุญไว้น้อยจะได้ขึ้นสวรรค์ชั้น
สูง ส่วนคนที่ทำบุญมากอยู่แล้วจะประสบแต่ความสุขความเจริญ
ในขณะที่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ดังที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต
พรหมรังสี) กล่าวว่า

“การต่ออายุพระธรรมคัมภีร์มีอันสงส์มากมายเชียวหนา คน
ตกรกโลกจะได้มาขุมต้น คนตกรกขุมต้นจะได้ขึ้นไปบนสวรรค์
คนขึ้นสวรรค์ชั้นแรกก็จะขึ้นสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไป ชีวิตในสังสารวัฏ
จะไม่มีตกต่ำจนกว่าจะเข้าถึงแดนคิโมกข์ จริงๆ นะจำไว้”

ข้าพเจ้าขออนุโมทนากุศลเจตนาของท่านเจ้าภาพ ในการ
สร้างหนังสือนิพนธ์ภาพเล่มนี้ เพื่อการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจ
ทางพระพุทธศาสนา ขอให้ทุกท่านรู้สึกอิ่มใจกับบุญในครั้งนี้ และตั้ง
ปณิธานในการบำเพ็ญทาน ศีล และภาวนาให้ยิ่งๆ ขึ้นไป เพื่อเป็น
เสบียงติดตามตนในสังสารวัฏต่อไป

พระธัมมานันทมหาเถระ

อัครมหาบัณฑิต

วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

คำอนุโมทนา

พระสัทธรรมคำสอน ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
บรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่ประทานไว้แก่ชาวโลกนั้น ใน
ทางพุทธศาสนาเรียกว่า “สัทธุดาสน์” จำแนกโดยลักษณะแล้วมี
องค์ ๙ เรียกว่า “นวัคสัทธุดาสน์” ซึ่งมีความละเอียดลึกซึ้งและ
วิจิตรพิสดารด้วยนัยหลากหลาย พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้เพื่อส่อง
นำทางแก่มวลชนผู้มุ่งหวังประโยชน์ทั้งชาตินี้และชาติต่อไป ตลอด
จนอำนวยประโยชน์สูงสุดแก่ผู้แสวงหาความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

ความหลุดพ้นจากวัฏสงสารนี้ คือการดับของกิเลสและขันธ
หรือพระนิพพานนั่นเอง ในพระสูตรต้นตปิฎกมีพระสูตรจำนวนมาก
ที่กล่าวถึงพระนิพพาน อีกทั้งในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาก็อธิบาย
ความไว้ชัดเจน แต่สำนวนพูดในพระบาลี อรรถกถา และฎีกา เป็น
ภาษาบาลีที่ค่อนข้างละเอียดลึกซึ้งโดยอรรถและศัพท์ ทำให้ผู้อ่าน
ไม่อาจเข้าใจเรื่องพระนิพพานได้ชัดเจน แม้ผู้รู้ในประเทศต่างๆ ได้
ประพันธ์ตำราที่เกี่ยวกับพระนิพพานไว้จำนวนมาก แต่มักเป็นตำรา
ที่กล่าวถึงทฤษฎีเป็นหลัก มิได้ลงลึกถึงสภาวะโดยผ่านกระบวนการ
ปฏิบัติที่ผู้เขียนสัมผัสได้ด้วยตนเอง จึงส่งผลให้เกิดความขัดแย้ง
เกี่ยวกับพระนิพพานว่าเป็นอัตตาหรืออนัตตา ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

ท่านผู้ประพันธ์นิพนธ์นิพนธ์ที่ออกสู่สายตาของท่านผู้อ่านนี้ คือ อาจารย์มหาสิริยาตอ (พระโสภณมหาเถระ) อัครมหาบัณฑิต อดีตเจ้าสำนักมหาสิริ จังหวัดอ่างทอง ประเทศเมียนมาร์ ท่านมีเกียรติคุณเลื่องลือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกและแตกฉานภาษาบาลี สันสกฤต ได้ร่วมชำระพระไตรปิฎกในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๖ (ฉันทะสังคีติ) และดำรงตำแหน่งผู้ถามพระไตรปิฎก (สังคีติปุจฉกะ) ด้วย นอกจากนั้น ท่านยังเป็นวิปัสสนาจารย์ที่ผ่านการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังเป็นเวลานาน และมีประสบการณ์การสอนวิปัสสนากรรมฐาน อีกทั้งมีหนังสือธรรมบรรยายเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งได้รับการถอดเทปและพิมพ์เป็นหนังสือราว ๗๐ เล่ม โดยส่วนใหญ่ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษไว้แล้ว ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในบุคคลสำคัญระดับโลก ชีวประวัติโดยย่อของท่านได้รับการบันทึกไว้ในหนังสือ Who's Who in the World ซึ่งบันทึกชีวประวัติของบุคคลสำคัญระดับโลกไว้

โดยเหตุนี้ ท่านผู้ประพันธ์มีความแตกฉานเชี่ยวชาญในปริยัติและปฏิบัติ ทั้งจากตำราและทั้งประสบการณ์ตรง ดังนั้น ในข้อเขียนของท่านจึงเจาะลึกถึงแก่นแท้ในเรื่องที่เกี่ยวกับพระนิพนธ์ที่ได้นำมาอธิบายอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ที่จริงแล้วแม้หนังสืออธิบายเรื่องนี้จะมีมากหลายฉบับที่เขียนโดยท่านผู้รู้ แต่หนังสือเหล่านั้นมิได้เทียบเคียงกับหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ประพันธ์จึงนำเสนอผลงานที่เทียบเคียงปริยัติเข้ากับปฏิบัติ เพื่อ

ให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจหลักการปฏิบัติอย่างถูกต้อง อันจะนำไปสู่ความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมตามลำดับ

ในแวดวงวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ยากยิ่งนักที่จะหาหนังสือที่มีชีวิตชีวาและความสำคัญต่อชีวิตได้ และก็เป็นการยากเช่นเดียวกันที่จะหาหนังสือชวนให้เกิดพลังดึงดูดจิตใจให้สว่างไสวและมีอำนาจพอจะช่วยขจัดความมืดบอดแห่งความระทมทุกข์ ทั้งช่วยนำความหวังและความสุขมาให้แก่มวลเวไนยสัตว์ได้ ถึงกระนั้นข้าพเจ้ายังมีความปรารถนาอยู่เสมอๆ ว่า เมื่อไรหนอจึงจะมีหนังสือที่เป็นสื่อการศึกษาวิเคราะห์พระพุทธพจน์ ในรูปแบบของภาษาไทยอย่างกระจ่างแจ้งทั้งในเชิงปริยัติและปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อให้สมกับคำสวดสรรเสริญกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อกันว่า

สาธุ สพฺพญชนํ เกวลปริปฺพณฺณํ ปริสุทฺธํ พุรหมจฺริยํ.

“พระพุทธองค์ทรงประกาศพรหมจรรย์ อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ”

ซึ่งจะก่อให้เกิดศรัทธา และความเคารพเทิดทูนบูชาว่าพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้นั้นช่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะต่อเมื่อข้าพเจ้าได้พบ **“หนังสือนิพพานกถา”** ซึ่งประพันธ์โดยท่านอาจารย์มหาสีสยาตอ (พระโสภณมหาเถระ) เป็นหนังสือที่มีความสมบูรณ์ทั้งในแง่วิชาการและแนวทางปฏิบัติ ซึ่งท่านได้อธิบายไว้อย่างกระจ่างแจ้ง ชัดเจนทั้งด้านภาษา สภาวธรรม และขั้นตอน

การบรรจุพระนิพนธ์ เป็นหนังสือที่เหมาะสมสำหรับพุทธศาสนิกชนชาวไทยควรมีไว้เป็นแนวทางในการศึกษาพระสูตรอื่นๆ ที่กล่าวถึงหลักการปฏิบัติเพื่อบรรจุพระนิพนธ์อีกด้วย

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้นี้ ข้าพเจ้าจึงได้เชิญชวนแกมขอร้องให้พระคันธसारภิงค์แห่งวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ดำเนินการแปลหนังสือ “นิพนธ์นภกถา” ที่แปลและอธิบายโดยพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ทั้งนี้เพื่อให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยเข้าใจหลักการปฏิบัติอย่างถ่องแท้ทั้งตรงตามพุทธาธิบาย และหนังสือเล่มนี้ยังเป็นหลักสูตรของนิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสนตรัมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ท่านผู้แปลนี้ได้ศึกษาบาลีใหญ่ที่วัดท่ามะโอ ตั้งแต่เป็นสามเณรอายุ ๑๕ ปี และได้ไปศึกษาต่อที่ประเทศสหภาพพม่าเป็นเวลา ๑๐ ปี จนจบการศึกษาระดับธรรมาจารย์ (เทียบเปรียญธรรม ๙ ประโยคในระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย) จาก ๒ สถาบัน คือ สถาบันรัฐบาลและสถาบันเอกชน จังหวัดอ่างทอง โดยสอบชั้นนักศึกษาได้เป็นอันดับหนึ่งของจังหวัดแพร่ และสอบชั้นธรรมาจารย์ของสถาบันเอกชนได้เป็นอันดับสองของประเทศ ได้รับเกียรติบัตรทางการศึกษาว่า “พระคันธसारภิงค์ สาสนธรรมาจารย์” และ “พระคันธसारภิงค์ เจริญคุณะ คณวาทธรรมาจารย์” ท่านมี

ผลงานเขียนและงานแปลคัมภีร์กว่า ๔๐ เล่ม ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าท่านเป็นผู้เหมาะสมจะดำเนินการแปลหนังสือเล่มนี้ เพื่อให้เป็นมรดกธรรมฝากไว้ในพระพุทธศาสนา

ข้าพเจ้าได้อ่านตรวจทานแก้ไขสำนวนแปลเป็นตอนๆ ไป ตั้งแต่ต้นจนจบ เห็นว่าท่านผู้แปลได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงไว้โดยละเอียด มีหลักฐานอ้างอิงจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาอย่างสมบูรณ์

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในกุศลจิตของ พระคันธसारากิวงศ์ ผู้แปลหนังสือเล่มนี้ และหวังว่าท่านผู้อ่านจะได้รับประโยชน์ตามสมควร

ดร. อนุโมทนา
(พระพรหมโมลี)

รองอธิการบดี วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง

คำนำผู้แปล

คำสอนในพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้นคือ **พระนิพพาน** พระนิพพานจึงเป็นธรรมะสูงสุดที่พุทธศาสนิกชนบำเพ็ญบารมีเพื่อให้เห็นประจักษ์แจ้ง แต่พระนิพพานก็มีลักษณะละเอียดสุขุมเป็นการยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ หลังจากที่ยุติธรรมได้ ๕๐ วันพระพุทธองค์ทรงพิจารณาลักษณะของพระนิพพานว่า

อิทมปิ โข จานํ สุทุกุทสํ, ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมฺภโว สพฺพูป-
ธิปฺปณฺนิสฺสสฺสโค ตณฺหาทุกฺโข วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ.”

“ถึงแม้ฐานะนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความไม่มีราคะ ความดับ และความพ้นไปจากตัณหา”

ครั้นทรงพิจารณาดังนี้แล้วได้ดำริต่อไปอีกว่า ถ้าพระองค์ทรงแสดงธรรมแล้วชาวโลกไม่สามารถรู้แจ้งได้ ก็จะเป็นการเพียงเห็นดเห็น้อยเท่านั้น ไม่ทำให้สำเร็จประโยชน์แต่อย่างใด ต่อมาเมื่อท้าวมหาพรหมได้ทูลวิงวอนให้ทรงแสดงธรรมเพื่อโปรดเหล่าสัตว์ที่

มีกิเลสฐลีน้อย พระองค์จึงทรงตรวจดูเหล่าสัตว์ทรงพบว่า มีบุคคลที่สามารถบรรลุธรรมได้ จึงทรงรับอาราธนาจากท้าวมหาพรหมนั้น

เหล่าสัตว์นั้นโดยทั่วไปมีกิเลสฐลีน้อย คืออนุสัยที่นอนเนื่องในกระแสนิจซึ่งพัวพันในจิตเป็นความโลภ ความโกรธ และความหลงที่เรียกว่า **ปรัญฐาน** แล้วมีการล่องละเมิดทางกายหรือวาจาที่เรียกว่า **วืตักกมะ** ดังนั้น ความเป็นพุทธะของเหล่าสัตว์ทั่วไปจึงไม่มีอยู่เลย ทุกคนต้องขัดเกลาคจิตด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจึงจะบรรลุความเป็นผู้รู้แจ้งได้ เพราะสมาธิที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติจะข่มกิเลสเป็น **วิกขัมภนปหาน** คือ ละได้ด้วยการข่มไว้ และถ้ามีกิเลสเกิดขึ้นทางใจ ก็ถูกขจัดได้ชั่วขณะด้วยวิปัสสนาอันเป็น **ตังคปหาน** คือ ละได้ชั่วขณะด้วยวิปัสสนาที่เป็นเหตุขจัดกิเลส ภายหลังต่อมาเมื่อวิปัสสนาปัญญาได้รับการพัฒนาสูงขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรมก็จะบรรลุมรรคญาณที่สามารถขจัดอนุสัยได้โดยเด็ดขาด (**สมุจเฉทปหาน**)

คนทั่วไปผู้มีได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน มักรับรู้เพียงแต่สมมติบัญญัติ คือ รูปร่างสัณฐานและคำสื่อความหมายตลอดเวลา ทำให้ไม่อาจรู้เห็นความจริงของชีวิต คือ ไตรลักษณ์ ส่งผลให้ตกอยู่ในวนเวียนนิกเลส วนเวียนกรรม และวนเวียนวิบากเรื่อยไปภพแล้วภพเล่า สมมติบัญญัตินี้เหมือนเปลือกไม้ที่ห่อหุ้มเนื้อไม้อันเปรียบเหมือนรูปนามที่ประกอบด้วยไตรลักษณ์ ๓ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ส่วนนิพพานอันเป็นสภาวะดับทุกข์คือรูปนาม

เปรียบได้กับแก่นไม้ トラบไตที่เราพบเห็นเปลือกไม้อยู่ ก็ไม่อาจพบเนื้อไม้และแก่นไม้ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนั้น นิพพานจึงอยู่ห่างไกลจากอันธ์ปุถุชน คือ ปุถุชนคนบอด ผู้ที่ยังยึดติดสมมติบัญญัติว่ามีอยู่จริง

พระนิพพานในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่พระอริยารู้เห็นได้ในชาตินี้ก่อนจะสิ้นชีวิต ไม่ใช่สิ่งที่รู้เห็นได้เมื่อสิ้นชีวิตแล้วเหมือนการอยู่ร่วมกับพระเจ้าชั้วนิรันดร์ตามทฤษฎีของศาสนาเทวนิยม ในข้อนี้เหมือนยาที่รักษาโรคได้ก่อนจะสิ้นชีวิต ไม่ใช่ยาที่ทำให้โรคหายเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว ดังพระพุทธดำรัสในปุราเภทสูตรว่า

วิตตณฺโห ปุรา เกทา.^๒

“บุคคลเป็นผู้ปราศจากตัณหาได้ ก่อนสิ้นชีวิต”

อย่างไรก็ตาม ผู้เชื่อถือลัทธิเทวนิยมมีปรากฏอยู่ทั่วโลก แต่พุทธศาสนิกชนมีจำนวนน้อย เพราะศาสนาพุทธเป็นศาสนาของผู้มีปัญญาและชวนขวยเพื่อพิสูจน์ความจริง

พระพุทธองค์ได้ตรัสเรื่องนิพพานไว้ในบรียอสูตร ในพระสูตรตันตปิฎก แต่คนทั่วไปก็ยังอ่านเข้าใจได้ยาก เนื่องด้วยพระสูตรเป็นหลักธรรมที่แสดงไว้ตามผู้ฟังในโอกาสนั้นๆ และผู้ฟังแต่ละท่านก็สั่งสมการศึกษาและประสบการณ์ในการปฏิบัติไว้ต่างกัน ดังนั้น

เพื่อให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจเรื่องนิพพานอย่างชัดเจน ท่านอาจารย์มหาสีสยาตอ (พระโสภณมหาเถระ) อดีตเจ้าสำนักมหาสิยิตดา จึงได้บรรยายเรื่องนิพพานไว้ ณ ธรรมศาลาผัสนเณ สำนักมหาสิยิตดา จังหวัดย่างกุ้ง ประเทศเมียนมาร์ เริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ จนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๑ พุทธศักราช ๒๕๐๗ ใช้เวลาบรรยายในวันอุโบสถ ๗ ครั้ง ธรรมบรรยายนี้กล่าวถึงเรื่องนิพพานในทุกแง่มุมทั้งลักษณะและประเภท รวมไปถึงวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพาน ท่านอาจารย์ได้เทียบเคียงปริยัติและประสบการณ์ในการปฏิบัติอย่างชัดเจน อีกทั้งได้กล่าวไว้ตามคำอธิบายในพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และฎีกา

ในคราวนั้นอดีตผู้พิพากษาชื่อนายเตงหันได้บันทึกเทปไว้ ต่อมาท่านอาจารย์วันฉินตะ อดีตเจ้าสำนักผยาโปงยิตดา จังหวัดผยาโปง ได้มอบหมายให้คณะศิษย์ของท่านถอดเทปบันทึกเสียงนั้น แล้วพิมพ์ตีตึกเก็บไว้เป็นเวลานานถึง ๑๐ ปี ทั้งนี้เพราะในช่วงนั้นท่านอาจารย์มหาสีสยาตออยู่ในการระหว่างการแปลและอธิบายคัมภีร์วิสุทธิมรรค (ฉบับพม่า มี ๔ เล่มจบ) และวิสุทธิมรรคมหาฎีกา (ฉบับพม่า มี ๔ เล่มจบ) อีกทั้งได้รับการผ่าตัดรักษาตาระยะหนึ่ง จึงไม่มีโอกาสมาขัดเกลาหนังสือเล่มนี้ ต่อมาในพุทธศักราช ๒๕๑๗ ท่านอาจารย์ได้มีโอกาสนำต้นฉบับที่ถอดจากเทปธรรมบรรยาย มาขัดเกลาสำนวนให้กระชับอ่านง่าย แล้วอนุญาตให้จัดพิมพ์เผยแพร่เนื่องในวาระก่อตั้งสำนักมหาสิยิตดาครบ ๒๕ ปี

ผู้แปลเห็นว่าหนังสือเล่มนี้มีประโยชน์ต่อความเข้าใจเรื่องนิพพานของชาวพุทธ จึงมอบหมายให้ **คุณอุดมพร สิริสุทธิ** แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษชื่อ “Nibbānapaṭiṣamyyuttakathā” ซึ่งแปลมาจากภาษาพม่าชื่อว่านิพพานปฏิสังยุตตกถาอีกทอดหนึ่งแล้วให้ **ผศ.นงคันทน์ ศรีธนาอนันต์** ชัดเกลาคำแปลให้สละสลวย หลังจากนั้นจึงตรวจอ่านต้นฉบับภาษาพม่าและปรับเนื้อหาให้ตรงกับต้นฉบับเป็นครั้งสุดท้าย

นอกจากนั้น **พระเดชพระคุณพระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม, ป.ธ. ๙, Ph.D)** ยังได้อารานาข้าพเจ้าให้ทำการแปลและเรียบเรียงงานชิ้นนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนเกี่ยวกับพระนิพพานตามคำอธิบายในพระสูตรและพระอภิธรรม พร้อมทั้งเทียบเคียงกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวพุทธเข้าใจเรื่องพระนิพพานอย่างถูกต้อง อีกทั้งเป็นการสืบทรงพระพุทธศาสนาที่บริบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะไปตราบนานเท่านาน ซึ่งพระเดชพระคุณท่านยังกรุณาเมตตาช่วยรับตรวจชำระอีกด้วย

อนึ่ง เพื่อให้หนังสือเล่มนี้พร้อมไปด้วยเนื้อหาสาระ ผู้แปลจึงเพิ่มเชิงอรรถจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่การสืบค้นโดยละเอียดแก่ผู้สนใจในเชิงวิชาการ และหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านตามสมควร

หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาที่น่าสนใจหลายอย่าง อาทิเช่น

๑. ใช้ภาษาเข้าใจง่าย

๒. นำเรื่องที่พบในพระสูตรและอรรถกถามาแสดงไว้เป็น

ตัวอย่าง

๓. แสดงการเปรียบเทียบที่ทำให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๔. อธิบายความตามเนื้อหาในอรรถกถาและฎีกา

๕. เทียบเคียงกับประสบการณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนา

อย่างแท้จริง

๖. อธิบายได้ชัดเจนด้วยความเข้าใจจากการปฏิบัติจริง

ไม่ใช่เพียงอธิบายตามคัมภีร์อย่างผิวเผิน

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาและขอบคุณคณะผู้ช่วยดำเนินการใน
กระบวนการแปลและกระบวนการจัดพิมพ์ในครั้งนี้ คือ

- ผู้แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ

คุณอุดมพร สิริสุทธิ

- ผู้ขัดเกลาสำนวนคำแปล

ผศ.ณรงค์ข ศรีธนาอนันต์

- ผู้ตรวจต้นฉบับแก้คำผิด

คุณปราณี รัตนกุล และ คุณอุษณิศา โลหวิสุทธิ

- ผู้ออกแบบปก

คุณจรินทร์พร เลาจริยกุล

คุณนันทพล แก้วเกตุมณี

และคุณศศพร วิวัฒมรางกูล

ขออนุโมทนากุศลจิตของท่านเจ้าภาพผู้บริจาคทรัพย์ เพื่อ
จัดทำต้นฉบับคือ

- พ.อ.นพ. อนุศิษย์ พรหมมายุ์
- คุณสิริเรียม ภักดีดำรงฤทธิ์
- คุณชวนชื่น ชีวะกานนท์

พร้อมทั้งเจ้าภาพท่านอื่นๆ ที่ร่วมกันจัดพิมพ์

การบริจาคร่วมสร้างหนังสือธรรมะนั้นมีอานิสงส์มาก ทั้งนี้
เพราะหนังสือธรรมะก็คือพระพุทธเจ้า ผู้สามารถเทศน์และสั่งสอน
เวไนยชนได้ จัดว่าเป็นการธำรงรักษาพระศาสนาและจุดประกาย
แห่งปัญญาแก่ปวงชน เหมือนการจุดประทีปในที่มืด และบอกทาง
แก่คนผู้หลงทาง เพื่อประโยชน์แก่มวลชนชั่วกาลนาน หนังสือที่
ท่านทั้งหลายจัดพิมพ์เผยแพร่เล่มนี้ จะนำไปมอบให้แก่สำนักเรียน
ห้องสมุด และประชาชนทั่วไปที่สนใจศึกษาธรรมะ โดยปราศจาก
การจำหน่ายใดๆ

นอกจากนั้น หนังสือแปลจากภาษาพม่าที่จะจัดพิมพ์ใน
พ.ศ. ๒๕๕๕ คือ “**พรหมวิหาร**” เป็นหนังสือที่กล่าวถึงแนวทางใน
การปฏิบัติพรหมวิหาร ๔ โดยละเอียด นับว่าเป็นตำราที่ทรงคุณค่า
อีกเล่มหนึ่งที่น่าศึกษาให้เข้าใจชัดเจน

ขอให้ทุกท่านที่ได้บำเพ็ญบุญร่วมกันในครั้งนี้อาจมีความสุข
สวัสดี เจริญรุ่งเรืองในธรรมของพระอริยเจ้าทั้งปวง และบรรลु
ศานติสุขอันเป็นจุดมุ่งหมายของชาวพุทธทั้งหมดโดยพลันเทอญ

พระคันธสารภีวโรภ
(พระคันธสารภีวโรภ)

วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

www.wattamaoh.com

tamaoh24@gmail.com

ตสุมา ชนฺตุ สทา สโต

เต ปหาย ตเร โหฌ

กามานิ ปริวชชเย

นาวิ สิตฺตวาว ปารคฺ.

(ขุ. ส. ๒๕.๗๗๒-๗๗.๔๘๘)

“เพราะฉะนั้น บุคคลพึงมีสติในกาลทุกเมื่อ พึงละสิ่งที่น่าใคร่
ทั้งหลาย ครั้นละสิ่งที่น่าใคร่เหล่านั้นได้แล้ว พึงข้ามโอชะได้ เหมือนคน
วิดน้ำเรือแล้วไปถึงฝั่งได้ ฉะนั้น”

วจนารมโก

๑. นิพพายนฺติ ปทีโปว พุทฺธา เตสญฺจ สาวกา
นิพพานสณฺณินา เยน ธมฺเมน สุทฺธเจตฺสา.
๒. คมฺภีโร ทฺวทฺโส สณฺโห สุกฺโก วิสุทฺธโคจโร
นาฏโปโม ส เตสํ เย ทฺวทฺชนิตฺถรณตฺติกา.
๓. โปราณเกหิ วิญญฺหิ นานารมฺมเจสุ วณฺณิตา
พหุ ทิสฺสนฺติ นิพพาน- กถา ตทตฺถทีปิกา.
๔. ตถาปิ มหาสี เถเรน กตายํ สารุสมฺมตา
ปฺริยตฺตติปฺปิตฺติ- กุสเลน สุวิมฺมตา.
๕. สกฺกีกาญฺจกถาปาฬิ- อญฺโละเมน सा कथा
อฺช พฺยตฺตา อลํ ทาตุํ ปฺปิตฺตตินยํ สุภํ.
๖. คุญฺญการํ ตํ ตาย พระพรหมโมลี ติ วิสุสุโต
เถโร ทิสฺวาน อชฺเชตฺติ มมํ ตํ ปฺริยตฺตติ.
๗. เตน พุทฺธสฺส ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส ครุณํ จ เม
นโม กตฺวา สภาสาย ปฺริยตฺตยา มิ สารุกํ.

คณธสाराภิวโส

พจนารมภ์

๑. พระพุทธเจ้าและสาวกของพระองค์ผู้มีจิตหมดจดแล้ว ย่อมดับขันธปรินิพพานดุจประทีปดับไป ด้วยธรรมใดที่มีชื่อว่า พระนิพพาน

๒. ธรรมนั้นมีสภาพลุ่มลึก เห็นได้ยาก ละเอียดย่อย ดิ
งาม เป็นอารมณ์ของพระอรหันต์ผู้หมดจดแล้ว เปรียบเสมือนเรือ
โดยสารของผู้ต้องการข้ามพ้นไปจากทุกข์

๓. ตำราที่กล่าวถึงพระนิพพาน ซึ่งแสดงความหมายของ
พระนิพพานนั้น ผู้รู้แต่กาลก่อนในประเทศต่างๆ ได้อธิบายไว้
ปรากฏอยู่หลายฉบับ

๔. แต่หนังสือนิพพานกถานี้ ที่พระมหาสีเถระผู้ทรง
ปัญญาแตกฉานในปริยัติและปฏิบัติประพันธ์ไว้ ได้รับยกย่องว่า
ดีเลิศ

๕. หนังสือนิพพานกถานี้รจนาไว้โดยคล้อยตามพระบาลี
อรรถกถา และฎีกา ตรงประเด็น ชัดเจน สามารถแสดงวิธีปฏิบัติ
อันดีงามได้

๖. พระเถระผู้ปรากฏสมณศักดิ์ว่า “พระพรหมโมลี” ได้เห็นว่าหนังสือนิพพานกถานั้นอำนวยคุณประโยชน์ จึงมอบหมายให้ข้าพเจ้าแปลหนังสือดังกล่าว

๗. ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และครูของตนแล้ว จักแปลด้วยภาษาไทยเป็นอย่างดี

พระคันทสราภิวังศ์

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

(พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า, อรรถกถาและฎีกา = เล่ม/หน้า)

พระวินัยปิฎก

วิ. มหาวิ.	วินัยปิฎก มหาวิภังค
วิ. ภิกขุณี.	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค
วิ. มหา.	วินัยปิฎก มหาวคฺค
วิ. จุฬ.	วินัยปิฎก จุฬวคฺค
วิ. ป.	วินัยปิฎก ปริวารวคฺค

พระสุตตันตปิฎก

ที. สี.	ทีฆนิกาย สีลขนธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิภวคฺค
ม. มุ.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาส
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาส
ส. ส.	สํยุตตนิกาย สคาถวคฺค
ส. นิ.	สํยุตตนิกาย นิทานวคฺค
ส. ข.	สํยุตตนิกาย ขนธวคฺค
ส. สฬา.	สํยุตตนิกาย สฬายตนวคฺค
ส. มหา.	สํยุตตนิกาย มหาวคฺค
อง. เอกก.	องคฺคตฺตรนิกาย เอกกนิปาต
อง. ทุก.	องคฺคตฺตรนิกาย ทุกนิปาต
อง. ติก.	องคฺคตฺตรนิกาย ติกนิปาต
อง. จตุกก.	องคฺคตฺตรนิกาย จตุกกนิปาต
อง. ปญจก.	องคฺคตฺตรนิกาย ปญจกนิปาต

อง. ฉกฺก.	องคฺคตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต
อง. สตตก.	องคฺคตฺตรนิกาย สตตกนิปาต
อง. อญฺจก.	องคฺคตฺตรนิกาย อญฺจกนิปาต
อง. นวก.	องคฺคตฺตรนิกาย นวกนิปาต
อง. ทสก.	องคฺคตฺตรนิกาย ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องคฺคตฺตรนิกาย

เอกาทสกนิปาต

ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาสา
ขุ. ธ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
ขุ. เป.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส
ขุ. จุฬ.	ขุทฺทกนิกาย จุฬนิทฺเทส
ขุ. ปฎิ.	ขุทฺทกนิกาย ปฎิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวส
ขุ. จริยา.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฎก
เนตติ.	เนตติปกรณ
มิลินท.	มิลินทปณฺห

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ. ธ.	อภิธมมปิฎก ธมมสังคณี
อภิ. วิ.	อภิธมมปิฎก วิกงค
อภิ. ธา.	อภิธมมปิฎก ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมมปิฎก ปุคฺคลปณฺณตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมมปิฎก กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมมปิฎก ยมก
อภิ. ป.	อภิธมมปิฎก ปญฺจาน

คัมภีร์อรรถกถา

วิ. อ.	วินยปิฎก อฏฺฐกถา
ที. อ.	ทีฆนิกาย อฏฺฐกถา
ม. อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา
สํ. อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา
องฺ. อ.	องฺคฺตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย อฏฺฐกถา
ธมฺม. อ.	ธมฺมปท อฏฺฐกถา
อุทาน. อ.	อุทาน อฏฺฐกถา
อิตฺวุตฺต. อ.	อิตฺวุตฺตก อฏฺฐกถา
สุตฺตนิ. อ.	สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา
วิมาน. อ.	วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา
เปต. อ.	เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา
เถร. อ.	เถรคาถา อฏฺฐกถา
เถรี. อ.	เถรีคาถา อฏฺฐกถา
ชา. อ.	ชาตก อฏฺฐกถา

มหานิ. อ.	มหานิทฺเทส อฏฺฐกถา
จุพนิ. อ.	จุพนิทฺเทส อฏฺฐกถา
ปฏฺฐิสํ. อ.	ปฏฺฐิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา
อป. อ.	อปทาน อฏฺฐกถา
พทุธวํ. อ.	พทุธวํส อฏฺฐกถา
จริยา. อ.	จริยาปิฎก อฏฺฐกถา
เนตฺติ. อ.	เนตฺติ อฏฺฐกถา
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค
อภิ. อ.	อภิธมฺมปิฎก อฏฺฐกถา
สงคห.	อภิธมฺมตฺถสงคห

คัมภีร์ฎีกา

วชิร.	วชิรพฺพุติ
สารตฺถ.	สารตฺถทีปนี
วิมติ.	วิมติวิโนทนี
กงขา. ฎีก.	กงขาวิตฺตรณี ฎีกา
กงขา. นวฎีก.	กงขาวิตฺตรณี อภินวฎีกา
ที. ฎีก.	ทีฆนิกาย ฎีกา
สี. ฎีก.	สีลกฺขณธวคฺค อภินวฎีกา
ม. ฎีก.	มชฺฌิมนิกาย ฎีกา
สํ. ฎีก.	สํยุตฺตนิกาย ฎีกา
อง. ฎีก.	องฺคฺตฺตรนิกาย ฎีกา
วิสุทฺธิ. ฎีก.	วิสุทฺธิมคฺค มหาฎีกา
มณิฉลฺล.	มณิฉลฺลสา
ขุทฺท. ฎีก.	ขุทฺทสิกฺขา ฎีกา

เอว้ สมมา วิมุตตานัน กามพนุโธชมตารินัน
ปณฺญาเปตฺตํ คติ นตฺถิ ปตฺตานัน อจลํ สุขํ.

“คติของพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นโดยชอบแล้ว ซึ่งข้ามเครื่อง
ผูกพันคือกามและห้วงภพได้ บรรลุถึงสุขอันสงบ ย่อมไม่มีเพื่อจะให้ใครๆ
รู้ได้ ก็ฉนั้นนั่น”

สารบัญ

คำอัญมโทนา		[๑]
คำนำ		[๑๑]
วจนารมโก		[๒๑]
พจนารมภ		[๒๒]
อักษรย่อชื่อคัมภีร์		[๒๕]
สารบัญ		[๒๙]

บทนำ

บทนำ		๑

บทที่ ๑

นิพพานคืออะไร

บทที่ ๑		๗
หยุดการกระทำความ		๑๒
ความหมดจดแห่งจิต		๑๓
ความหมดจดแห่งทัญญู		๑๔

ปัญญาพิจารณา		๑๕
ปัญญาเห็นความเกิดดับเป็นต้น		๑๖
พระโสดาบันและพระอริยบุคคลชั้นอื่นๆ		๑๖
บรรลุลหัตตมรรคด้วยการให้ทาน		๑๘
บรรลุลหัตตมรรคด้วยการเจริญวิปัสสนา		๑๙
ไม่ต้องการไม่ว่าจะตายหรือจะอยู่		๒๐
การเกิดใหม่มีต้นเหตุเป็นปัจจัย		๒๓
เมื่อไม่มีต้นเหตุก็ไม่เกิดใหม่		๒๔
อุปมาเหมือนเปลวไฟที่ดับลง		๒๖
ความหมายของนิพพาน		๒๙
ลักษณะของนิพพาน		๓๑
กิเลสวัฏ		๓๑
กรรมวัฏ		๓๒
ไม่คบคนโง่เขลา		๓๔
วิปากวัฏ		๓๕
การหมุนเวียนของวัฏฏะ ๓		๓๖
ทำอย่างไรจึงจะหนีพ้นจากวัฏฏะทั้งสามได้		๓๘
การตัดกลไกแห่งสังสารวัฏ		๔๒
สัมมสสูตร		๔๔
อุปมาเหมือนตาลยอดด้วน		๔๖
นิพพานสุข		๔๗
ความสุขที่แท้จริง		๔๙

ความสุขในปฐมฌานดีเลิศกว่าความสุขจากกามคุณ	๕๐
ความสุขในฌานชั้นต่างๆ	๕๒

บทที่ ๒ สังขารและนิพพาน

บทที่ ๒	๕๗
(๑) อุปปาทะและอนุปาทะ	๕๘
(๒) ปวัตตะและอัปวัตตะ	๖๐
(๓) นิमितตะและอนิमितตะ	๖๑
การเห็นความไม่มีนิमितด้วยภังคญาณ	๖๒
ลักษณะเป็นต้นของนิพพาน	๖๕
นิพพานไม่มีรูปร่าง	๖๕
(๔) อายุหนาและอนายุหนา	๖๗
การหยุดทำกรรมดี	๖๙
ปุถุชนมักจะโน้มเอียงไปในทางอกุศล	๗๐
หากขาดการทำกุศล อกุศลก็จะครอบงำ	๗๒
พระอรหันต์ไม่ได้ละทิ้งการทำกุศลกรรม	๗๔
(๕) ปฏิสนธิและอัปปฏิสนธิ	๗๕

บทที่ ๓ ประเภทของนิพพาน

บทที่ ๓	๗๙

อนุปาทิสเนสนิพพาน		๘๐
ภาระ ๓ อย่าง		๘๒
ปลงภาระทั้งหมด		๘๔
เชือกผูกภาพ		๘๕
ผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ		๘๗
อายตนะภายใน ๕		๘๗
ความสิ้นไปของราคะ โทสะ และโมหะ		๘๘
อนุปาทิสเนสนิพพาน		๙๑
คาถาสําคัญ ๒ บท		๙๓

บทที่ ๔

ลักษณะของนิพพาน

บทที่ ๔		๙๙
เรื่องพระพาหิยทวารุจิริยะ		๑๐๒
เมื่อเห็นจริงเพียงแต่เห็น		๑๐๔
พาหิยะบรรลุเป็นพระอรหันต์		๑๑๐
ความดับของตาและรูปที่เห็น		๑๑๑
ความดับของหูและเสียงที่ได้ยิน		๑๑๓
ความดับของจมูกและกลิ่น		๑๑๓
ความดับของลิ้นและรส		๑๑๔
ความดับของกายและสัมผัส		๑๑๕
ความดับของใจและธรรมารมณ์		๑๑๖

ความดับของอายตนะทั้งหมดคือนิพพาน		๑๑๖
การน้อมจิตไปในนิพพาน		๑๑๘
การปฏิบัติที่ถูกต้อง		๑๒๐
ความรู้สึกเบื่อหน่าย		๑๒๕
นางยักษิณีตั้งใจฟังธรรม		๑๒๘
ลักษณะของนิพพาน		๑๓๑
นิพพานเป็นสภาพที่มีจริง		๑๓๒
ในนิพพานไม่มีธาตุ ๔		๑๓๓
ในไม่มีอุปาทายรูปในนิพพาน		๑๓๔
ในนิพพานไม่มีจิตที่อาศัยหทัยรูปเกิด		๑๓๔
ในนิพพานไม่มีอรูปราวจรจิต		๑๓๕
ในนิพพานไม่มีทั้งรูปและนาม		๑๓๙
นิพพานอยู่เหนือโลก		๑๓๙
นิพพานไม่มีการมาและการไป		๑๔๐
นิพพานไม่มีการตั้งอยู่		๑๔๑
นิพพานไม่มีการจุติและการเกิดขึ้น		๑๔๑
นิพพานไม่มีที่ตั้ง		๑๔๑
นิพพานไม่มีกระแสนาม		๑๔๒
นิพพานไม่มีอารมณ์ใดๆ		๑๔๒
นิพพานเป็นการสิ้นทุกข์		๑๔๓
การบรรลุที่สุดของโลก		๑๔๓
สิ้นทุกข์เมื่อบรรลุถึงที่สุดของโลก		๑๔๔

อริยสัจ ๔ มีอยู่ในกาย	๑๔๕
โลกภายในตัวเรา	๑๔๖
การกำหนดรู้ธาตุ ๔	๑๕๐
วิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างง่าย ๆ	๑๕๑
ความทุกข์และเหตุของทุกข์ที่ปรากฏในขณะคิด	๑๕๔
การทำลายภพชาติ	๑๕๕

บทที่ ๕ การดับของตัณหา

บทที่ ๕	๑๖๕
นิทานเรื่องขอดิตดูก่อน	๑๖๘
ไม่อยากทำบุญเพื่อนิพพาน	๑๖๙
เรื่องนายกาละ	๑๖๙
ความเป็นพระโสดาบันประเสริฐกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ.....	๑๗๓
ความเป็นพระโสดาบันประเสริฐกว่าเทวดาและพรหม	๑๗๕
สัตว์โลกในกามาวจรภูมิไม่ชอบมีชีวิตอย่างพรหม	๑๗๗
สัตว์โลกในกามาวจรภูมิและพรหมในรูปภูมิไม่ชอบภาวะที่ปราศจาก รูปร่าง	๑๗๘
ตัณหาไม่ชอบนิพพาน	๑๘๐
อริยสัจเกี่ยวกับความดับของทุกข์	๑๘๐
อุปธิ ๔	๑๘๒
ความหมายของคำว่า นิโรธ	๑๘๔

นิโรธตามที่แสดงไว้ในแก้วกฐสูตร	๑๘๔
นายแก้วกฐ์ทูลขอให้ภิกษุแสดงปาฏิหาริย์	๑๘๐
อิทธิปาฏิหาริย์	๑๘๐
อาเทศนาปาฏิหาริย์	๑๘๔
อนุสาสนีปาฏิหาริย์	๑๘๖
มหาภูตรูป ๔ ดับไปที่ไหน	๑๘๗

บทที่ ๖

สันติสุขในนิพพาน

บทที่ ๖	๒๐๑
นิพพานสุขมีจริง	๒๐๓
พระนางมหาปชาบดีโคตมี	๒๐๔
พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางโคตมีบรรลุปะเป็นพระโสดาบัน... ..	๒๐๙
พระนันทกุมารและพระราหุล	๒๑๑
พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุมรรคผลปรีนิพพาน	๒๑๓
ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทในพระพุทธศาสนา	๒๑๔
พระอานนท์ให้ความสงเคราะห์แก่พระน้านาง	๒๑๕
พระโคตมปรีนิพพาน	๒๑๗
ทรงสรรเสริญพระบรมศาสดา	๒๒๐
คาถามงคล ๓ คาถา	๒๒๒
การนอบน้อมพระสงฆ์	๒๒๗
พระโคตมปลอบพระอานนท์	๒๓๒

พระโคตมัสเตดงปฏฐะหะรีย		๒๓๔
คำขอครั้งสุดท้าย		๒๓๖
ปรีนิพพาน		๒๓๖
พระศาสดาทรงสรรเสริญพระนิพพาน		๒๓๘
พระพุทธรูปอวาท		๒๔๑
เชิงอรธ		๒๔๕
ดรรชนี		๒๔๕
บรรณานุกรม		๓๐๓
รายนามผู้บริจาต		๓๐๗

ตวั ปารมีชลนธิ จตุรีพพาหุ-
สตติหิ สุตตริ จิรฺ ชนโกว สินธุ
สมปนฺนวิภกมฺพลสิ ยถา จ โสว

เอวํ ชนา วิริยตปฺพลเมธยนฺตุ. (ปัสซมธุ คาทา ๗๗)

พระองค์ทรงว่ายข้ามสาครแห่งบารมีตลอดกาลนาน ด้วยกำลัง
แขนคือความเพียรมีองค์ ๔ เหมือนดังพระมหาชนกว่ายน้ำข้ามสาคร และ
บรรลุผลสำเร็จแห่งความเพียรเหมือนพระมหาชนกโดยแท้ ฉะนั้นใด ขอปวงชน
จงบรรลุความเพียรและผลแห่งความเพียรนั้น ฉะนั้น

ບຸກນໍ້າ

บทนำ

ในตอนใกล้จบธรรมเทศนาเรื่องจุฬเวทลลสูตร^{*} ที่ผ่านมา ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงการโต้ตอบกันระหว่างวิสาขคฤหบดีกับพระธัมมทินนาเถรี วิสาขคฤหบดีได้ถามพระเถรีว่า “สุขเวทนาเหมือนกับธรรมอะไร” และพระเถรีได้ตอบว่า “เหมือนทุกขเวทนา” ที่จริงแล้วความสุขและความทุกข์มีลักษณะตรงข้ามกันโดยสิ้นเชิง แต่พระเถรีประสงค์จะให้วิสาขคฤหบดีเข้าใจว่าสองสิ่งนี้ไม่ต่างกันโดยสภาวะที่ขัดแย้ง จึงตอบเช่นนั้น

วิสาขคฤหบดี : ความรู้สึกวางเฉยไม่สุขไม่ทุกข์ (อทุกข-
มสุขเวทนา) เหมือนกับธรรมอะไร

พระเถรี : เหมือนกับความไม่รู้ (อวิชา)

เมื่อมีความสุขหรือความทุกข์เกิดขึ้นในร่างกายหรือจิตใจ เรา
จะรู้สึกได้ง่าย แต่ความรู้สึกวางเฉยไม่สุขไม่ทุกข์นั้นยากที่จะรู้สึกได้
ยกตัวอย่างเช่น ความโลภและความโกรธหากเกิดขึ้นมาเมื่อไรก็จะ
ทำให้เรารู้สึกได้ทันที แต่ความไม่รู้นั้นเมื่อเกิดขึ้นมาไม่ได้แสดงให้
เห็นอย่างชัดเจน ดังนั้น ความรู้สึกวางเฉยจึงมีอาการเหมือนความ
ไม่รู้นั่นเอง

วิสาขคฤหบดี : อวิชาเหมือนกับธรรมอะไร

พระเถรี : เหมือนกับปัญญา

ปัญญา ในเรื่องนี้หมายถึงปัญญาในมรรคญาณที่เป็นของพระอริยบุคคลทั้งหลาย ในขณะที่ **อวิชชา** หมายถึง การปิดบังปัญญานั้นไว้ และ **ปัญญา** คือ ความเข้าใจในอริยสัจ ๔ พร้อมทั้งเปิดเผยให้ทุกคนได้รู้ตาม แต่ **อวิชชา** ไม่รู้ความจริงเหล่านั้นจึงปิดบังความเป็นจริงไว้ ดังนั้น ปัญญาและอวิชชาจึงมีลักษณะไม่ต่างกันโดยสภาวะที่ขัดแย้ง

วิสาขกฤหบดี : ปัญญาเหมือนกับธรรมอะไร

พระเถรี : เหมือนกับวิมุตติ (ความหลุดพ้น)

วิมุตติหมายถึงผลญาณ อันที่จริง มรรคญาณและผลญาณเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะเป็นคนละด้านของการบรรลุอันเดียวกัน ผลญาณเป็นผลที่เกิดจากการบรรลุมรรคญาณของพระอริยบุคคล และ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำได้ในขณะเข้าผลสมบัติ ดังนั้น ปัญญาและวิมุตติจึงเป็นสิ่งเดียวกัน

วิสาขกฤหบดี : วิมุตติเหมือนกับธรรมอะไร

พระเถรี : เหมือนกับนิพพาน

บุคคลที่กำลังเข้าผลสมบัติ ย่อมได้รับความสงบสุขอย่างยอดเยี่ยมของนิพพาน ในขณะนั้นผลญาณและนิพพานย่อมปรากฏชัดเจนว่าเป็นสภาวะสงบ นิพพานจึงเปรียบได้กับผลญาณ

วิสาขคฤหบดี : ถ้าอย่างนั้น นิพพานเหมือนกับธรรม
อะไร

เมื่อวิสาขคฤหบดีถามปัญหานี้ พระธัมมทินนาเถรีทักท้วง
ว่า “ท่านถามมากเกินไป ท่านไม่ได้หยุดถาม เมื่อสมควรจะหยุด
พระพุทธองค์ทรงสอนว่านิพพานเป็นธรรมสูงสุด คือ สมภาวิ และ
ปัญญามีนิพพานเป็นจุดหมายปลายทาง ไม่มีอะไรอยู่เหนือนิพพาน
ดังนั้น จึงไม่ควรถามว่านิพพานเหมือนกับธรรมอะไร ถ้าท่านยังไม่
พอใจกับคำอธิบายของเรา ก็ควรไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถาม
เรื่องนี้เองเถิด”

เหตุนั้น วิสาขคฤหบดีจึงไปเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลถึง
การโต้ตอบระหว่างตนเองกับพระธัมมทินนาเถรี พระพุทธองค์ได้
ตรัสตอบว่า “ธัมมทินนาภิกษุณีเป็นบัณฑิตมีปัญญามาก ข้อความนี้
หากจะถามเรา เราจักตอบอย่างเดียวกับที่ธัมมทินนาภิกษุณีได้ตอบ
ไปแล้ว”

ข้าพเจ้าได้เทศน์มาถึงตอนนี้ และขณะนั้นก็คิดจะพูดเรื่อง
นิพพานด้วย แต่เวลาได้หมดลงเสียก่อน วันนี้จึงเป็นโอกาสที่จะได้
แสดงพระธรรมเทศนาเรื่องนิพพานให้ท่านทั้งหลายได้รับฟังต่อไป

ชีณ ปุราณ นว นตฺถิ สมฺภวํ

วิรตฺตจิตฺตตายติเก ภวสุมี

เต ชีณพีชา อวิรุพฺพินฺนทา

นิพฺพนฺติ อีรา ยถยํ ปทีโป.

(ขุ. ขุ. ๒๕.๑๕.๘)

“พระอรหันต์ผู้สิ้นเชื้อแล้ว ไม่ยินดีภพอีก มีจิตหน่ายภพเบื่อง
หน้าสิ้นกรรมเก่า ปราศจากกรรมใหม่ที่จะส่งไปเกิดอีก ท่านเหล่านั้นเป็น
ปราชญ์ ดับสิ้นไปเหมือนประทีปดวงนี้”

บทที่ ๑

นิพพานคืออะไร

บทที่ ๑

นิพพานคืออะไร

นิพพาน หมายถึง การดับหรือการหมดสิ้นไปของสังสาร-
ทุกข์อันเป็นวนเวียนของกิเลส (กิเลสวัฏ) เป็นวนเวียนของกรรม
(กรรมวัฏ) และเป็นวนเวียนของวิบาก (วิปากวัฏ)

วนเวียนของกิเลส ประกอบด้วย

- อวิชชา (ความไม่รู้)
- ตัณหา (ความอยาก)
- อุปาทาน (ความยึดมั่นหรือผูกพัน)

วนเวียนของกรรม ประกอบด้วย

กรรมทั้งดีและชั่วที่ชักนำให้เกิดภพใหม่ต่อเนื่องไปไม่รู้จบ

วนเวียนของวิบาก ซึ่งมักเรียกว่า

กรรมวิบาก หมายถึง ผลของกรรมทั้งดีและชั่ว

การประกอบกรรมทุกชนิดทั้งที่ดีและชั่ว เป็นปัจจัยให้เกิด
นามรูป आयตนะ ๖ และเวทนา เป็นต้น การเห็น การได้ยิน การ
รู้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส และการคิดนึกที่ปรากฏในปัจจุบัน ล้วน
เป็นผลหรือวิบากของกรรมทั้งสิ้น

ผู้ที่ไม่ได้ฝึกเจริญวิปัสสนาญาณเพื่อการหยั่งรู้สภาวะธรรม การเห็นหรือการได้ยินตามความเป็นจริงจัดเป็นผู้โง่เขลา เมื่อเขา กล่าวว่าเขาเห็นหรือได้ยินสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เขาย่อมคิดผิดๆว่าเขาเป็นผู้เห็นหรือเป็นผู้ได้ยิน แท้จริงนั้นไม่มีสิ่งที่เรียกว่าตัวตนหรือบุคคล ที่เห็นหรือได้ยิน ความเห็นผิดอย่างนี้ทำให้ผู้นั้นหลงเชื่อว่าสิ่งต่างๆ เทียงแต่ถาวร และน่าปรารถนาพอใจ จึงเป็นการก่อให้เกิดความ ทะยานอยากขึ้น ซึ่งจะพอกพูนเพิ่มมากจนกลายเป็นความยึดมั่น ในเวลาต่อมา และนี่คือกระบวนการขยายอาณาจักรของกิเลส

ทันทีที่ความยึดมั่นเกิดขึ้น คนเราจะพยายามทำทุกอย่าง เพื่อให้ได้รับอารมณ์ที่ตนปรารถนา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดสังขารหรือ ความพยายามทำกรรม ในที่นี้เราอาจกล่าวได้ว่าเป็นการปรุงแต่ง การกระทำต่างๆ และหากบุคคลตายไปในขณะที่ประกอบกรรมนั้น อยู่ ก็จะส่งผลให้เขาไปเกิดใหม่ เนื่องจากปฏิสันธิจิต (จิตที่เกิดใน ภพใหม่) ย่อมเกิดต่อจากจุติจิต (จิตในขณะตาย) เมื่อมีการตายก็มี การเกิดในภพใหม่ติดตามมา จึงกล่าวได้ว่าการทำกรรมเป็นเหตุให้เกิดวิบาก และวิบากนั้นเป็นเหตุให้เกิดวิมูฏฐาน นามรูป สฬายณะ ผัสสะ เวทนา ฯลฯ ต่อเนื่องกันไป

ดังนั้น วิปากวฏฏจึงส่งผลให้เกิดกิเลสวฏฏ และกิเลสวฏฏส่งผลให้เกิดกรรมวฏฏ การหมุนเวียนของวฏฏะทั้ง ๓ นี้หมุนไปอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด ตราบใดที่เรายังไม่ได้กำหนดรู้การเกิดดับของชั้น ๕ บรรลุปัสสนาญาณชั้นต่างๆ ตามลำดับจนถึงมรรคญาณ ผลญาณ และนิพพาน การบรรลุนิพพานจะทำลายอวิชชาและสหายสนิทคือกิเลส ทำให้ไม่สามารถเกิดการปรุงแต่งกรรมใหม่ขึ้นได้อีก ส่วนกรรมเก่าที่ได้ทำมาก่อนก็จะกลายเป็นโอหสิกรรม (กรรมเล็กให้ผล) ไม่ส่งผลให้เกิดภพใหม่อีกต่อไป สำหรับพระอรหันต์จึงไม่มีการเกิดใหม่หลังจากจุติจิตได้ดับลง เป็นการตัดเชือกแห่งภพให้ขาดลงอย่างสิ้นเชิงในขณะบรรลุนิพพาน

ในรัตนสูตรพบข้อความว่า นิพพุนฺติ ธีรา ยถํ ปทีโป (ท่านเหล่านั้นเป็นปราชญ์ ดับสิ้นไปเหมือนประทีปดวงนี้) ซึ่งกล่าวการดับขั้นของพระอรหันต์ว่าเป็นเหมือนการดับไปของเปลวไฟ กรรมเก่าของพระอรหันต์กลายเป็นกรรมที่ไม่ให้ผลและไม่มีการใหม่ที่จะให้ผลปฏิสนธิอีก จึงเท่ากับเป็นการดับไฟแห่งภพทั้งปวง

คาถาเกี่ยวกับเรื่องนี้ในรัตนสูตร มีความเต็มว่า

ชีณํ ปุราณํ นว นตฺถิ สมภาวํ

วิรตฺตจิตฺตตายติเก ภาวสุมี

เต ชีณพีชา อวิรุฬฺหิณฺหา

นิพพุนฺติ ธีรา ยถํ ปทีโป.^๒

“พระอรหันต์ผู้สิ้นเชื้อแล้ว ไม่ยินดีในภพอีก
มีจิตหน่ายภพเบื่องหน้าสิ้นกรรมเก่า ปราศจาก
กรรมใหม่ที่จะส่งไปเกิดอีก ท่านเหล่านั้นเป็น
ปราชญ์ ดับสิ้นไปเหมือนประทีปดวงนี้”

พระอรหันต์ได้กำจัดกิเลสทั้งปวงด้วยมรรคญาณซึ่งสำเร็จ
จากการเจริญวิปัสสนา ด้วยการกำหนดรู้การเกิดดับของรูปนามที่
ปรากฏทางทวารทั้งหก หลังจากท่านได้ละกิเลสทั้งปวงแล้วย่อมไม่
ทำความชั่ว แม้ว่าจะยังทำกรรมดีอยู่ตามปกติ เช่น การแสดงธรรม
ฟังธรรมด้วยความเคารพ แสดงความเคารพสักการะพระพุทธรเจ้า
และพระเถระ บริจาคอาหารและเครื่องนุ่งห่มให้แก่ผู้ที่ยากแค้น
รักษาศีล เจริญสมณะและวิปัสสนาอย่างทุ่มเท เนื่องจากท่านไม่มี
กิเลสเหลืออยู่แล้ว กรรมที่กระทำจึงชื่อว่า **กิริยา** คือ สักแต่กระทำ
โดยไม่ส่งผล กรรมเหล่านั้นไม่นับเป็นกุศลที่ก่อให้เกิดวิบากซึ่งส่ง
ผลให้เกิดภพใหม่ และเมื่อไม่มีการกระทำกรรมใหม่จึงไม่มีภพใหม่
สำหรับพระอริยบุคคลที่บรรลุมรรคขั้นสูงสุดแล้ว

คนทั่วไปที่ไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้ มักเข้าใจผิดและ
สอนกันผิดๆ ว่า ไม่ควรบำเพ็ญกุศลกรรมเพราะพระอรหันต์ไม่ทำ
กุศลกรรม ผู้ที่หลงเชื่อและปฏิบัติตามจะไม่ทำกุศล แต่จะประกอบ
กรรมที่ทำได้ทุกไปในอบายภูมิแทน คนเราอาจเลี่ยงการทำกุศลโดย
ไม่มีความเสียหายแต่อย่างใด เพราะการไม่กระทำกรรมย่อมไม่ก่อ

ให้เกิดผลวิบาก แต่หากเมื่อใดที่ทำอกุศลกรรม เขาก็จะเข้าไปโดย
ไม่มีความยับยั้งชั่งใจหรือความรู้สึกผิด เพราะถูกรอบงำด้วยความ
โลภ ความโกรธ ความหลง ความถือตัว และความเห็นผิด การ
ทำกรรมชั่วจึงให้ผลวิบากที่ชั่วพอกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่งผลให้
ต้องไปเสวยทุกข์ในอบายภูมิเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว

หยุดการทำความกรรม

ถ้าหากต้องการหยุดการทำความกรรมใหม่ไม่ให้เกิดต่อเนื่องอยู่
ทุกขณะ จะต้องเจริญวิปัสสนาด้วยเจตนาที่จะบรรลุมรรคผลตามวิธี
ต่อไปนี้

ในเบื้องต้น ต้องชำระศีลให้บริสุทธิ์ เมื่อมีศีลบริสุทธิ์เป็น
พื้นฐานอันมีกำลังแล้ว จะต้องเรียนรู้การเจริญสมาธิเพื่อช่วยให้การ
ภาวนาเจริญก้าวหน้า ถ้าสามารถเจริญสมาธิถึงระดับฌานได้ก็ยิ่งดี
เพราะฌานเป็นเหมือนบันไดให้ก้าวไปสู่การเจริญวิปัสสนาภาวนาได้
อย่างสะดวกสบาย แต่ถึงแม้จะไม่สามารถปฏิบัติจนได้ฌาน ก็อาจ
ปฏิบัติด้วยการกำหนดรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ทั้งนี้ก็เพื่อจะให้เห็น
ความเกิดดับของรูปนาม ตามหลักคำสอนในมหาสติปัฏฐานสูตร

การกำหนดรู้ความเกิดขึ้นและดับไปของรูปนาม ก็คือการ
ปฏิบัติวิปัสสนานั้นเอง ก่อนที่จะสามารถกำหนดรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้น
ทางทวารทั้ง ๖ นั้น จะต้องเริ่มจากการกำหนดรู้สภาวะเคลื่อนไหว

ของร่างกายซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถเห็นได้ง่าย ตัวอย่างเช่น เมื่อกำลังเดินอยู่ ฟังเจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้สภาวะเดิน หรือถ้ากำลังนั่งอยู่ ก็ฟังกำหนดรู้อิริยาบถนั่ง ให้พยายามเริ่มด้วยการกำหนดรู้การเคลื่อนไหวทางกายซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้ง่าย วิธีการนี้จะสอนให้กำหนดรู้การพองขึ้นและยุบลงของหน้าท้องในขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก หากกำลังกำหนดความเคลื่อนไหวของท้องอยู่ แล้วใจลอยคิดถึงเรื่องนั้นเรื่องนี้ หรือจินตนาการไปต่างๆ นานา ให้กำหนดรู้การคิดนี้กันนั้น ถ้าหากรู้สึกง่วง ฟังกำหนดรู้ว่ากำลังง่วงและกำหนดรู้การเกิดขึ้นและดับไปของความรู้สึกง่วงนั้นด้วย เมื่อเห็นหรือได้ยิน เป็นต้น ก็ให้กำหนดรู้สภาวะเห็นหรือสภาวะได้ยินในขณะที่เห็นหรือได้ยินนั้น และเมื่อเกิดความรู้สึกเป็นสุขก็ให้กำหนดรู้ความรู้สึกเป็นสุขนั้นด้วย

ความหมกมุ่นแห่งจิต

ในขณะที่เริ่มต้นเจริญวิปัสสนากาวนา พลัังสมาธิยังมีกำลังอ่อนอยู่จิตจึงซัดส่ายไปมา เมื่อจิตเกิดความฟุ้งซ่าน ก็ให้กำหนดรู้ความฟุ้งซ่าน เมื่อกำหนดรู้สภาวะฟุ้งซ่านซ้าๆ อยู่อย่างนี้ กำลังของสมาธิก็จะค่อยๆ แก่กล้าขึ้น และจิตเองก็จะแนบอยู่กับอารมณ์พื้นฐานที่กำหนดโดยไม่ซัดส่ายออกไปหาอารมณ์อื่น บางขณะอาจมีความนึกคิดแทรกเข้ามาฟังกำหนดรู้ให้ทัน ต่อมาก็จะคุ้นเคยกับการกำหนดรู้สภาวะธรรมการคิด และในทันทีที่รู้ตัวว่ากำลังคิดอยู่

ให้หยุดติดตามเรื่องที่คิด แล้วกลับมากำหนดรู้สภาวะพองยุบของ
ท้อง เมื่อถึงตอนนั้นก็จะเริ่มเข้าใจได้ว่า จิตที่กำหนดรู้อารมณ์ใน
ปัจจุบันอยู่นั้น เกิดขึ้นต่อจากจิตที่กำหนดรู้อารมณ์ในอดีต และก็
จะมีจิตที่กำหนดรู้อารมณ์ในขณะต่อไปเกิดขึ้นตามมา จิตที่มีสมาธิ
แนบแน่นอยู่กับอารมณ์กรรมฐาน ในแต่ละขณะอย่างเต็มที่เช่นนี้
เรียกว่า **จิตตวิสุทธิ** คือ ความหมดจดแห่งจิต

ความหมดจดแห่งทวิสุทธิ

เมื่อกระทำให้จิตบริสุทธิ์เช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้เกิดความใสที่เห็น
อารมณ์ต่างๆ ได้ชัดเจน จึงเกิดความเข้าใจขึ้นว่า จิตที่กำหนดรู้
ต่างจากอารมณ์ที่ถูกกำหนดรู้ ภายหลังจากปฏิบัติซ้ำๆ อย่างนี้อยู่
สักระยะหนึ่ง ผู้ปฏิบัติธรรมจะสรุปได้ว่า ในการกำหนดรู้นี้มีองค์-
ประกอบอยู่เพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ จิตที่รู้ และอารมณ์ที่ถูกรู้
ในตอนนี้จะเกิด **นามรูปปริจเจทญาณ** คือ ญาณกำหนดรูปรูปนามตาม
ความเป็นจริงโดยไม่มีรูปร่างสัณฐานของสมมติบัญญัติปรากฏ เมื่อ
ปัญญาที่ยังรู้นี้แก่กล้าขึ้นก็จะเกิด **ทวิวิสุทธิ** คือ ความหมดจด
แห่งทวิสุทธิ

ปัญญาพิจารณา

เมื่อทวิสุทธิซึ่งได้แก่ ความเห็น หรือความเชื่อมีความบริสุทธิ์
แล้วและผู้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาต่อไปอีก ก็จะสามารถยังเห็น

ความเป็นเหตุเป็นผลกันของรูปและนาม ในการหยั่งเห็นอย่างนี้ เรียกว่า **ปัจจัยปริคคหญาณ** คือ ญาณที่กำหนดรู้ปัจจัยของรูปนาม ญาณขั้นนี้สามารถจัดความสงสัยทั้งปวงให้หมดสิ้นไป และความบริสุทธิ์ในขั้นนี้เรียกว่า **กังขาวิตรณวิสุทธิ** คือ ความบริสุทธิ์ด้วยการจัดความสงสัย จนเมื่อเจริญวิปัสสนาต่อไปอีก จะสังเกตเห็นอารมณ์ที่กำหนดรู้นั้นเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก และดับไปอย่างรวดเร็ว ในทันทีที่เกิดขึ้น

การกำหนดรู้การเกิดดับทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถมองเห็นระยะ ๓ ระยะของสภาวะธรรม คือ

- ระยะเกิดขึ้น - ระยะตั้งอยู่ - ระยะดับไป

หมายความว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในขณะปัจจุบันมีเหตุในอดีต และในเวลาเดียวกันก็เป็นเหตุของสิ่งที่จะเกิดในอนาคต ปัญญาในขั้นนี้มองเห็นขั้นที่ ๕ ว่าเป็นสภาพที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น จึงเกิดความเข้าใจว่า สิ่งที่เกิดขึ้นและดับไปอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ เป็นสิ่ง

- ไม่เที่ยง (อนิจจัง)
- ไม่น่าพอใจ (ทุกขัง)
- ไม่มีสาระแก่นสาร, ไม่มีตัวตน (อนัตตา)

ญาณที่รู้เห็นอย่างนี้ เรียกชื่อว่า **สัมมสนญาณ** คือ ปัญญาพิจารณาไตรลักษณ์ทั้ง ๓ (ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน) หลังจากเห็นประจักษ์ไตรลักษณ์นั้นแล้ว

ปัญญาารู้เห็นความเกิดดับเป็นต้น

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้กำหนดรู้ และพิจารณาการเกิดดับของ
 ขั้นที่ ๕ ทางทวารทั้ง ๖ ต่อไปอีก ก็จะรู้เห็นความเกิดดับที่เป็นไป
 อย่างรวดเร็วของรูปนาม ปัญญาที่ยังเห็นความเกิดดับของรูปนาม
 นี้ เรียกว่า **อุทกัพพญาณ** คือ ปัญญาารู้เห็นความเกิดดับของรูปนาม
 ในขณะนั้นอาจเกิดสติที่ว่องไวสามารถกำหนดรู้อารมณ์ได้ในทันทีที่
 มีอารมณ์มากระทบ เกิดผัสสัทธิที่เป็นลักษณะสงบ และเกิดปิติที่มี
 ลักษณะชุ่มชื่นใจจนรู้สึกขนลุก น้ำตาไหล เป็นต้น

จนเมื่อผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาต่อไป ก็จะหยั่งเห็นสภาพที่
 ปราศจากแก่นสารของสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เพราะได้เห็นความ
 ดับไปอย่างรวดเร็วของจิตที่รู้อารมณ์และอารมณ์ที่ถูกรู้ ปัญญาที่รู้
 เห็นความดับของรูปนามนี้เรียกว่า **ภังคญาณ** คือ ปัญญาที่รู้เห็น
 ความดับไปของรูปนาม

พระโสดาบันและพระอริยบุคคลอื่นๆ

ภังคญาณเป็นเหตุให้เกิด **ภยญาณ** คือ ปัญญาที่รู้เห็นว่ารูป
 นามเป็นสิ่งที่น่ากลัว ด้วยภยญาณนี้จะสามารถพิจารณาเห็นสังขารที่
 แตกสลายไปทั้งหมดว่าเป็นของน่ากลัว และต่อมาภยญาณจะเป็น
 เหตุให้เกิดวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ จนมาถึง **สังขารูปกขญาณ** คือ
 ญาณวางเฉยสังขารที่มีปัจจัยปรุงแต่ง ซึ่งไม่เห็นว่าเป็นสังขารทั้งหลาย

เป็นของนารังเกียจหรือน่ายินดีพอใจ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมปฏิบัติต่อไป จนญาณพัฒนาแก่กล้าขึ้นอีก จิตจะตั้งมั่นอยู่กับการละรูปนามและสังขาร (เจตนาในการทำกรรม) การบรรลุปัญญาในขั้นนี้หมายถึง การบรรลุมรรคญาณและผลญาณ ในขณะที่บรรลุมรรคญาณและผลญาณนี้ หากเป็นการบรรลุเพียงครั้งเดียว ก็จะทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นพระโสดาบัน (ผู้เข้าถึงกระแสพระนิพพาน) สามารถจะตัดกรรมชั่วในอดีตที่จะทำให้ไปตกในอบายภูมิ และกรรมใหม่ที่จะจุตรั้งให้ตกลงไปอยู่ในอบายภูมิก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อีกเลย นอกจากนั้น พระโสดาบันจะเกิดอีกเพียง ๗ ชาติเป็นอย่างมากเท่านั้น^๓

ถ้าพระโสดาบันปฏิบัติธรรมต่อไป โดยเริ่มที่อุทฺทพยญาณเป็นต้นอีก ก็จะสามารถบรรลุมรรคผลเป็นพระสกทาคามี (ผู้กลับมาเกิดในกามภูมิคือมนุษย์โลกและเทวโลกอีกเพียงครั้งเดียว)^๔

หากพระสกทาคามีเจริญวิปัสสนาต่อไป จะได้เลื่อนลำดับขึ้นไปเป็นพระอนาคามี (ผู้ไม่กลับมาเกิดในกามภูมิอีก) โดยจะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส^๕ กรรมในอดีตทั้งหมดที่จะจุตรั้งเขาให้มาเกิดในกามภูมิก็จะจบสิ้นลงในภพนี้ และกรรมใหม่ที่จะนำพาไปสู่อบายภูมิในภพต่อไปก็ไม่อาจเกิดได้อีก

อาจมีคำถามว่า กุศลกรรม หรือ กรรมดีที่เป็นกามาวจร-
กุศลจะเกิดขึ้นได้หรือไม่

ตอบได้ว่า พระอนาคามียังกระทำความผิดอยู่ แต่เนื่องจาก
ไม่ประกอบด้วยกามตัณหา คือความยินดีในกามภพ จึงไม่ส่งผลให้
มีการเกิดใหม่ในกามภพอีกได้

แต่ก็ยังอาจมีคำถามเกิดขึ้นได้อีกว่า กามาวจรกุศลจะให้ผล
หรือไม่ เนื่องจากกรรมทุกชนิดย่อมมีอำนาจในการให้ผล ดังนั้น
กรรมดีที่พระอนาคามีกระทำความดีเป็นปัจจัยให้บรรลุมรรคผลในชั้น
สูงขึ้นต่อไป ดังตัวอย่างในเรื่องของอุคคคฤหบดี

บรรลุมรรคด้วยทาน

ครั้งหนึ่ง อุคคคฤหบดีได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธรองค์
พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ โดยได้กล่าวว่าตนถวายทานด้วยเจตนาที่จะได้
รับสิ่งที่ปรารถนาซึ่งเป็นรางวัล ในขณะที่อุคคคฤหบดีถวายทานนั้น
เขาได้บรรลุเป็นพระอนาคามีแล้ว และสิ่งที่เขาปรารถนาเหลือเกินก็
คืออรหัตตมรรคและอรหัตตผลซึ่งเป็นมรรคผลขั้นสูงขึ้นไป เมื่อเขา
สิ้นชีพลงแล้วได้ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสพรหม ไม่นานหลังจากนั้น
ก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ในวันหนึ่งเขาได้ระลึกถึงพระพุทธรองค์
จึงมาเข้าเฝ้า พระพุทธรองค์ตรัสถามว่า

“เธอได้รับสิ่งที่ปรารถนายิ่งแล้วหรือ”

อุคคพรหมกราบทูลว่า

“ได้รับแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

นี้แสดงว่าพระอนาคามีอาจบรรลุมรรคผลโดยอาศัยทานที่
ได้บำเพ็ญในขณะที่มีชีวิตอยู่ในกามภุมิ ๖

บรรลุอรหัตตมรรคด้วยการเจริญวิปัสสนา

แม้ว่าอรหัตตมรรคจะสามารถบรรลุได้ด้วยการบำเพ็ญทาน
แต่การบรรลุอรหัตตมรรคจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เองโดยปราศจาก
การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน พระอนาคามีจะต้องเจริญกรรมฐาน
ด้วยเจตนาเพื่อจะบรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผล จึงจะสามารถถึง
นิพพานได้ เมื่อได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว กิเลสทั้งหมดรวมถึง
อวิชชาและตัณหาก็จะหมดสิ้นไป กรรมในอดีตของพระอรหันต์ก็จะ
หมดลงในชาตินั้น เมื่อพระอรหันต์บำเพ็ญทาน ศีล และวิปัสสนา
เป็นต้นตามที่เคยปฏิบัติมา กุศลกรรมทั้งหมด เมื่อปราศจากกิเลส
ตัณหาก็ไม่ส่งผลอีก จึงอาจกล่าวได้ว่ากรรมที่พระอรหันต์กระทำนั้น
เป็นกรรมที่ไม่มีอำนาจให้ผล ท่านจึงพ้นจากการเวียนตายเวียนเกิด
ในสังสารวัฏอีกต่อไป”

มนุษย์ปุถุชนมักมีความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นอยู่กับโลก
ของตน ต้องการที่จะมีชีวิตที่ไม่ถูกเบียดเบียนด้วยความชรา ความ

เจ็บไข้ และความตาย แต่พวกเขาก็ยังต้องตายไปตามกฎธรรมชาติที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และแม้ขณะกำลังจะตายเขาก็ยังปรารถนาจะได้เกิดในภพใหม่ที่ดีกว่าภพเก่าที่เขา กำลังจะตายจากไป แม้แต่พระโศดบันและพระสกทาคามีกียังไม่สามารถตัดความผูกพันในภพให้หมดไปได้ ตัวอย่างเช่น พระอนาคามียังปรารถนาจะไปเกิดใหม่ในรูปภพหรืออรูปภพ นี่เป็นเหตุผลว่าเพราะอะไรพระอนาคามีจึงได้ไปปฏิสนธิในภพนั้นๆ หลังจากที่ได้จุติจากโลกมนุษย์นี้ไปแล้ว แต่พระอรหันต์ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะได้ละความปรารถนาภพและความผูกพันในภพได้สิ้นแล้ว

ไม่ต้องการไม่ว่าจะตายหรือจะอยู่

คาถาข้างล่างนี้เป็นคำกล่าวของพระอรหันต์หลังจากบรรลุนิพพานแล้ว โดยพระสังกัจจเอระได้กล่าวว่า

นาภินนทามิ มรณํ

นาภินนทามิ ชีvitํ

กาลณฺจ ปฏิกงฺขามิ

นิพพิสํ ภตโก ยถา.^๔

“ฉันไม่ได้ยินดีความตาย ไม่เพลิดเพลिन
ความเป็นอยู่ และรอเวลาอยู่ เหมือนลูกจ้าง
รอรับค่าจ้าง”

บุคคลที่ไม่เชื่อว่านิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่ง มักพูดเชิงลบหลู่ว่า แม้คนที่กล่าวสรรเสริญนิพพานนั้น แท้จริงก็คงไม่แน่ใจ

ว่านิพพานมีจริง เพราะคนที่เชื่อว่าทำดีแล้วจะได้ไปเกิดในเทวโลกจริง หรือได้บรรลุนิพพานเมื่อตายจากโลกนี้ อย่างนั้นจริง ทำไมจึงไม่ฆ่าตัวตายเพื่อจะได้ไปเสวยสุขในสวรรค์หรือเพื่อบรรลุนิพพานให้เร็วที่สุดเล่า ต้องเป็นเพราะไม่มีใครกล้าละทิ้งชีวิตในโลกนี้ เพื่อไปรับความสุขในโลกหน้า แสดงว่า ไม่มีสักคนที่เชื่อจริงตามคำสอนของตนเองเลย

การวิจารณ์อย่างดูหมิ่นดูแคลนเช่นนี้เกิดจากความเข้าใจที่ผิดเพราะพระอรหันต์ไม่มีความปรารถนาในสิ่งที่คนทั่วไปเห็นว่า เป็นความสุขในภพหน้า แม้ที่จริงแล้วพระอรหันต์ไม่ปรารถนาความตายหรือความมีชีวิต เพราะท่านไม่มีโทสะที่ต้องการจะทำลายชั้นันท์ และไม่มีตัณหาที่ต้องการความสุข แต่เป็นเสมือนคนรับจ้างตามที่ได้กล่าวไว้ในคาถาข้างต้น คนรับจ้างทั่วไปต้องทำงานด้วยความจำเป็นต้องหาเลี้ยงปากท้อง หาใช่เพราะผูกพันรักงานที่ตนทำจึงกลัวที่จะตักงาน และพยายามทำงานอย่างระมัดระวังเพื่อรอคอยเวลารับค่าจ้าง พระอรหันต์ก็เช่นกัน ท่านไม่มีความผูกพันหรือความพอใจในความตายหรือความเป็น หากแต่รอคอยเวลาดับชั้นันท์ปรินิพพาน ซึ่งจะเป็นเวลาที่ท่านจะสามารถปลงและละวางภาระหนักที่แบกไว้ลงได้ จะเห็นได้ว่า คำว่า นิพพิสฺส (ค่าจ้าง) คือ ผลตอบแทนในการทำงานของลูกจ้าง ซึ่งเปรียบเหมือนการดับชั้นันท์ในภพสุดท้าย^๔

พระอรหันต์เห็นว่าชั้นที่ ๕ อันได้แก่

- รูป
- เวทนา
- สัญญา
- สังขาร
- วิญญาณ

ขั้นที่ ๕ เป็นภาระที่หนักยิ่ง เพราะร่างกายเป็นสิ่งที่ต้องคอยดูแล บำรุงรักษา ปรนเปรอด้วยอาหาร ด้วยเครื่องนุ่งห่ม และด้วยอารมณ์ที่น่าปรารถนา ต้องบริหารให้สุขสบายด้วยการเปลี่ยนอิริยาบถ เดิน ยืน นั่ง นอนเป็นต้น และยังต้องหายใจเพื่อจะมีชีวิตอยู่ได้ เหตุนี้ร่างกายจำเป็นต้องได้รับการดูแลเอาใจใส่อยู่ตลอดเวลา พระอรหันต์จึงเห็นว่าเป็นภาระที่หนักยิ่ง

ในชาติสุดท้ายของพระอรหันต์ (ช่วงเวลาก่อนเข้านิพพาน) ท่านต้องแบกรับภาระของชั้น ๕ เริ่มตั้งแต่อยู่ในครรภ์ของมารดา ขณะที่มิปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาสังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดรูปนามต่อเนื่องกันมาไม่ขาดสาย การเกิดใหม่เป็นผลมาจากกรรมและกิเลสที่มีมาจากอดีตชาติ ดังนั้น ความเป็นอยู่ในชาติปัจจุบันของท่านจึงเป็นผลของชั้น ๕ ในอดีตกาล ซึ่งเกิดจากกรรมและกิเลสในอดีต ยิ่งขุดค้นลึกลงไปเพียงใดก็จะมีแต่เพียงการเกิดขึ้นของชั้น ๕ ต่อเนื่องกันไปอย่างไม่มีจบสิ้น เราจึงไม่อาจรู้ได้ว่าภพชาติเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร

ข้อนี้ไม่มีอะไรต่างจากปัญหาไก่กับไข่อะไรเกิดก่อน หรือ
ปัญหาเมล็ดมะม่วงกับต้นมะม่วง แม้ไก่ออกไข่แล้วฟักเป็นลูกไก่

ต่อมาลูกไก่โตขึ้นก็เป็นแม่ไก่ออกไข่อีก หมุนเวียนไปอย่างนี้ไม่รู้จักจบสิ้น ไม่สามารถกล่าวได้ว่าอะไรเป็นเหตุอะไรเป็นผล ในกรณีของเมล็ดมะม่วงกับต้นมะม่วงก็ทำนองเดียวกันนี้

เรื่องแม่ไก่และต้นมะม่วงอาจมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ ตั้งแต่สมัยสร้างโลก แต่รูปนามชั้น ๕ นั้นไม่ว่าจะพิจารณาในแง่มุมไหน ก็ไม่สามารถทราบได้ว่าเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร สำหรับพระอรหันต์แล้ว เนื่องจากท่านได้แบกรูปนามชั้น ๕ มาเป็นเวลานานจนไม่อาจที่จะประมาณได้ ท่านจึงมีความปรารถนาเพียงเพื่อรอคอยเวลาปรินิพพาน เพื่อจะได้ปลงชั้น ๕ อันเป็นภาระหนักยิ่งที่ต้องแบกไว้ลงจากบ่า

ปุถุชนที่ถูกกิเลสครอบงำบงการนั้น ต้องทนแบกภาระหนักของชั้น ๕ ตั้งแต่จุติจิตในภพก่อนซึ่งเชื่อมต่อกับปฏิสนธิจิตในภพใหม่ครั้งแล้วครั้งเล่าในสังสารวัฏที่ยาวนาน ยิ่งสังสารวัฏยืดยาวออกไปเท่าไรภาระหนักนี้ก็ยิ่งเพิ่มความหนักขึ้นเรื่อยๆ แต่สำหรับพระอรหันต์นั้นเนื่องจากท่านหมดค้นหาในภพแล้ว เมล็ดพันธุ์แห่งค้นหาที่แห้งไปทำให้ภพใหม่ไม่มีการเกิดขึ้นอีก ภาระหนักจึงวางลงได้ นี่เป็นยอดปรารถนาของพระอรหันต์

การเกิดใหม่มีต้นหาเป็นปัจจัย

เนื่องจากสัตว์ทั้งหลายถูกตัณหาครอบงำไว้ จึงผูกพันอยู่กับภพปัจจุบันของตน ถ้าหากสามารถหลีกเลี่ยงความตายได้ สัตว์

ทั้งหลายก็คงอยากมีชีวิตอยู่ต่อไป แต่ถ้าจะต้องตายเขาก็อยาก
จะเกิดใหม่เพื่อจะเริ่มต้นชีวิตใหม่อีก ดังนั้น คนทั่วไปจึงไม่ยอมรับ
สภาพที่ไม่มีการเกิดใหม่ และจึงทำกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดชนัใหม่
พร้อมกับปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากจุติจิตในภพก่อน แต่พระอรหันต์
ไม่มีตัณหาที่ปรารถนาภพใหม่ หากปรารถนาความดับของชนั ๕

ความต้องการมีชีวิตในภพใหม่ คือ ตัณหา

ส่วนความปรารถนาการสืบภพได้แก่ กิริยานันทะ ซึ่งเป็น
เพียงฉันทะที่ประกอบกับกิริยาจิตและไม่ก่อให้เกิดผลกรรม (กรรมดี
ที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายกระทำ เรียกว่า กิริยา คือ
สักแต่กระทำโดยไม่ส่งผล เพราะการกระทำกรรมของท่านพ้นไป
จากความเป็นกุศลและอกุศลแล้ว)

ขอให้สังเกตความแตกต่างกันระหว่าง ตัณหา และ ฉันทะ
กล่าวคือ **ตัณหา** เป็นความต้องการภพและมีลักษณะยึดติดผูกพัน
ส่วน **ฉันทะ** ในเรื่องนี้เป็นการปรารถนาความสืบภพ แม้ฉันทะของ
ปุถุชนที่ต้องการบรรลุนิพพานก็ยังไม่ใช้ตัณหา แต่เป็นเพียงความ
ต้องการจะดับทุกข์ในการเวียนตายเวียนเกิดเท่านั้น

จัดว่าเป็น **กุศลฉันทะ** คือ ฉันทะที่เป็นกุศล

เมื่อไม่มีตัณหาก็ไม่เกิดใหม่

เนื่องจากพระอรหันต์ได้ดับตัณหาหมดสิ้นแล้ว เมล็ดพันธุ์

ของกัมมวิญญูญาณ (จิตที่กระทำกรรม) จึงเหี่ยวแห้งและตายไป กัมม-
วิญญูญาณนั้นเหมือนกับเมล็ดพืช สมจริงดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน
อังกุตตรนิกายว่า

อิติ โข อานนท กมมํ เขตตํ. วิญญาณํ พีขํ. ตณฺหา เสนฺโห.°°

“อานนท ด้วยเหตุนี้แล

- กรรมจึง ชื่อว่า เป็นไร่นา
- วิญญูญาณ ชื่อว่า เป็นเมล็ดพืช
- ตัณหา ชื่อว่า เป็นความชุ่มชื้น”

เมื่อบุคคลกำลังใกล้จะตาย เขาจะระลึกถึงกรรมที่เป็นบุญ
หรือบาป) ที่ได้เคยทำมาในชีวิต อาจเห็นภาพนิมิตหรือได้ยินเสียง
เกี่ยวกับกรรมที่เคยกระทำมาในอดีต สิ่งที่เห็นหรือได้ยินนี้ เรียกว่า
กรรมนิมิต หมายถึง เครื่องหมายของกรรม ในบางกรณีคนที่ใกล้
จะตายเห็นนิมิตที่เป็นเครื่องหมายแสดงสถานที่เกิดในภพใหม่ ซึ่ง
เรียกว่า **คตินิมิต** หมายถึง เครื่องหมายของภพใหม่

คำว่า “กัมมวิญญูญาณ” เป็นคำไวพจน์ของคำว่า “อภิสังขาร-
วิญญูญาณ” คือ จิตปรุงแต่งปฏิสนธิ ซึ่งปรากฏในขณะที่ใกล้ตายโดย
เป็นมรณาสันนชวณะ เป็นวิถีจิตที่รับเอากรรมดีหรือกรรมชั่วเป็น
อารมณ์ กัมมวิญญูญาณไม่ใช่กิริยาจิตแต่เป็นจิตที่ทำการ ดังนั้น
จึงรับเอาอารมณ์ที่เห็นในขณะใกล้ตายมาเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิสนธิ
วิญญูญาณหลังจากจุติจิตดับลง ดังปรากฏในพระบาลีว่า

สงฺขารปจฺยา วิญฺญาณํ .

“เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาน”๑๑

สำหรับพระอรหันต์นั้นกัมมวิญญานไม่สามารถเกิดได้ ในขณะที่ใกล้จะปรินิพพาน เพราะพระอรหันต์มีเพียงกิริยาจิต ซึ่งเพียงแต่ทำกิริยา ไม่สามารถส่งผลวิบากใดๆ ได้ เมื่อปรินิพพานจิตของพระอรหันต์เกิดขึ้นก็ไม่ส่งผลให้เกิดปฏิสนธิวิญญานหรือเกิดรูปนามขึ้นใหม่ได้อีก จึงอาจกล่าวได้ว่าไม่มีภพใหม่อีกเพราะไม่มีเมล็ดพันธุ์ของกัมมวิญญาน หรือกัมมวิญญานไม่มีอำนาจให้ผล

เมื่อพระอรหันต์ใกล้ที่จะดับขันธปรินิพพาน จะไม่มีกรรมกรรมนิมิต และคตินิมิตมารบกวนอีก กัมมวิญญานจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ผลของกรรมจึงไม่มี ในขณะที่นั้นมีแต่กิริยาจิตเท่านั้นที่เกิด โดยเป็นวิปัสสนากิริยาจิตที่กำหนดรู้รูปนามปัจจุบันหรือฌานกิริยาจิตที่รู้อารมณ์ของฌานอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ หรือปัจจเวกชนกิริยาจิตที่พิจารณาองค์ฌานเป็นอารมณ์ ต่อจากนั้นไม่มีจิตอื่นเกิดได้ นอกจากปรินิพพานจิตซึ่งเป็นเหตุให้เมล็ดพันธุ์ของกรรมไม่มีอำนาจให้ผล ดังนั้น ภพใหม่จึงถูกทำลายไปโดยสิ้นเชิง

อุปมาเหมือนเปลวไฟที่ดับลง

ครั้งหนึ่ง พระพุทธรองค์ได้รับสั่งให้พระอานนท์สวดรัตนสูตรรอบกรุงเวสาลี ในขณะที่นั้นเปลวประทีปได้ดับลงเพราะน้ำมันและไส้

ตะเกียงใหม่ไปจนหมด พระพุทธองค์เห็นดังนั้นจึงตรัสในรัตนสูตรว่า นิพพณฺติ ธีรา ยถํ ปทีโป (ท่านเหล่านั้นเป็นปราชญ์ ดับสิ้นไปเหมือนประทีปดวงนี้) หมายความว่า สังขารทั้งปวงของพระอรหันต์ได้ดับไปเหมือนประทีปดวงนี้ที่ดับไป กล่าวคือ เปลวไฟประทีปตั้งอยู่ได้ด้วยการอาศัยน้ำมันและไส้ตะเกียง หากได้รับการเติมน้ำมันและเปลี่ยนไส้ใหม่ เปลวไฟก็จะลุกสว่างได้อีก ถ้าสังเกตเปลวไฟใกล้ๆ จะเห็นการเผาไหม้เกิดจากน้ำมันที่ถูกไส้ตะเกียงดูดขึ้นมา แต่ถ้าดูอย่างผิวเผิน จะเห็นเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องเป็นอันเดียวกัน ในทำนองเดียวกัน ชั้น ๕ ที่มีกรรม จิต อุดุ และอาหารเป็นปัจจัยก็มีการเกิดดับต่อเนื่องกันไปตลอดเวลา ซึ่งถ้าหากต้องการจะเข้าใจสภาวะธรรมที่กล่าวนี้ จะต้องกำหนดรู้สิ่งที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ ในขณะที่เราเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น หรือรู้อารมณ์อื่นๆ แล้วจะสังเกตเห็นว่าสภาวะธรรมนั้นมีเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว และเมื่อสติมีกำลังแก่กล้ามากขึ้น ก็จะสามารถรับรู้ได้ถึง การดับไปในทันทีของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่จริงแล้ว คนทั่วไปอาจเข้าใจว่าสภาวะการเห็น การได้ยิน เป็นต้น เป็นสภาพที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง แต่ที่จริงสภาวะเหล่านั้นเกิดขึ้นและดับไปในทันทีตลอดเวลา สำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนากิเลสทั้งหลายจะสงบอยู่ชั่วคราหวะหว่างที่เจริญวิปัสสนากาวนา แต่ไม่ได้ถูกถอนรากลอนโคนอย่างถาวร (สมุจเฉทปหาน) การกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปนั้นมีได้ด้วยการบรรลุอรหัตตมรรคญาณเท่านั้น โดยที่อรหัตตมรรคญาณจะทำหน้าที่ตัดกระแสของกิเลสให้ขาดลง

และผู้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์แล้ว จะไม่เวียนตาย หรือเวียนเกิดอีกต่อไป ท่านเหล่านั้นเปรียบเหมือนดวงประทีปที่ดับไปเพราะหมดเชื้อ

เมื่อการดับของขั้นนี้เปรียบเหมือนกับการดับของดวงประทีป คนที่ยึดมั่นอยู่กับอัตตาก็มักจะเข้าใจว่า พระอรหันต์ที่เป็นตัวบุคคลได้อันตรธานไปแล้ว แต่ในความเป็นจริงแล้วความเป็นตัวตนของบุคคลนั้นไม่ได้มีอยู่จริง สิ่งที่เราสมมติเรียกกันว่าบุคคลเป็นเพียงองค์รวมของรูปและนาม หรือกายและจิตมาประกอบกันอยู่เท่านั้น เมื่อพระอรหันต์ปริณิพพานสิ่งที่ประกอบกันขึ้นมานั้นก็ได้สลายไป การดับขั้นนี้ไม่ได้หมายความว่า เป็นการอันตรธานไปของตัวบุคคล

สำหรับผู้ที่ยึดมั่นอยู่กับความเชื่อว่า ตัวบุคคลอันตรธานไป ย่อมได้ชื่อว่ามี **อุจเจตทิฏฐิ** คือ ความเชื่อที่ผิดว่าภพชาติสูญไปพร้อมกับความตาย ดังได้กล่าวแล้วว่าตัวบุคคลไม่ได้มีอยู่จริง มีแต่เพียงกระแสของรูปนามที่เกิดดับต่อเนื่องกันไป พระอรหันต์เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของสภาวธรรมการเกิดดับอย่างต่อเนื่อง

การดับขั้นนี้ หมายถึง การสิ้นสุดของกระบวนการเกิดดับอย่างต่อเนื่องของขั้น ๕ และเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์กล่าวเปรียบเหมือนการดับของดวงประทีปนี้

ความหมายของนิพพาน

คำว่า นิพพาน ประกอบรูปศัพท์มาจาก

นิ บทหน้า + วา ธาตุ หมายถึง การดับทุกข์ในวิมุตติสงสาร

พึงเทียบคำนี้กับคำว่า นิพพหุตติ (ย่อมดับไป) ที่ปรากฏใน
รัตนสูตร และคำอื่นในพระไตรปิฎกว่า

- ปรินิพพายติ ^{๑๒} (ย่อมปรินิพพาน)
- ปรินิพพายิสสตี ^{๑๓} (จักปรินิพพาน)
- ปรินิพพายิสสามิ ^{๑๔} (จักปรินิพพาน)
- นิพพายติ ^{๑๕} (ย่อมดับไป)
- ปรินิพพุโต ^{๑๖} (ดับไปแล้ว)
- นิพพุโต ^{๑๗} (ดับไปแล้ว)

คำนี้มีคำจำกัดความ (รูปวิเคราะห์) ตามหลักภาษาว่า

นิพพาติ วิมุตติทุกข์ เอตถาติ นิพพานํ แปลความว่า วิมุตติ-
ทุกข์ดับลงอย่างสิ้นเชิงในนิพพานนี้

ดังนั้น นิพพานจึงหมายถึงสภาวะอันเป็นที่ดับไปของทุกข์
กล่าวคือ เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาจนบรรลุมรรคผล ได้รู้เห็น
นิพพานแล้ว ก็เลิสมิ์ตัณหาและอวิชชาเป็นต้นจะถูกกำจัดไป ทำให้
กรรมหมดความสามารถเป็นปัจจัยให้เกิดผลได้ ดังนั้น วิบากซึ่งก็

คือรูปนาม ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา เป็นต้นในภพใหม่จึงเกิดขึ้นไม่ได้ เป็นการดับไปของกิเลสวัฏฏ กรรม-วัฏฏ และวิปากวัฏฏ คำว่า นิพพาน ในความหมายนี้ เป็นการอุปมาว่า เป็นสถานที่ที่ความทุกข์จากกิเลสถูกดับลงไป แต่ในความจริงนั้น นิพพานเป็นเพียงสภาวะ มิได้เป็นสถานที่จริง ๆ

มีคำจำกัดความอีกอย่างหนึ่งว่า

นิพพาติ วัฏฏทุกขํ เอตสฺมี อธิคเตติ นิพพานํ แปลความว่า เมื่อบรรลุนิพพานด้วยอรรถตมรรคแล้ว วัฏฏทุกข์ก็ดับไป

ดังนั้น นิพพานจึงหมายถึงสภาวะอันเป็นเหตุดับทุกข์ ในความหมายนี้ ได้กล่าวเปรียบนิพพานว่าเป็นเครื่องมือที่ทำให้ดับทุกข์ เหมือนมีดและเลื่อยที่เป็นเครื่องมือในการตัดไม้ ถ้าหากไม่มีเครื่องมือเหล่านั้น การตัดไม้ก็สำเร็จไม่ได้ ในกรณีเดียวกันนี้ ถ้าบุคคลยังมิได้บรรลุนิพพาน วัฏฏทุกข์ก็ยังคงอยู่ตลอดไป นิพพานจึงเปรียบได้กับเครื่องมือดับทุกข์

อนึ่ง คำจำกัดความทั้งสองอย่างนั้นกล่าวไว้โดยอ้อม ตามหลักภาษามีคำจำกัดความโดยตรงว่า นิพพายเต นิพพานํ (ความดับทุกข์ ชื่อว่า นิพพาน) เพราะฉะนั้นนิพพานนั้นเป็นสภาวะธรรมทางใจโดยตรง ไม่ใช่เป็นที่ตั้งหรือเครื่องมือดังที่กล่าวไว้ในรูปวิเคราะห์สองอย่างแรก^{๓๔}

ลักษณะของนิพพาน

กล่าวโดยสรุปคือ “นิพพาน” หมายถึง สภาพที่ดับทุกข์คือ วณเวียนของกิเลส กรรม และวิบาก เมื่อวนเวียนของกิเลสถูกตัดให้ขาดลงด้วยอรรถตมรรคแล้ว กรรมที่กระทำไว้ในภพนี้และภพก่อน ก็เป็นอโหสิกรรมไป ภพใหม่ก็ไม่ปรากฏอีก ตามที่กล่าวมานี้ วัฏฏะทั้งสามก็จะสงบไป ดังนั้น ลักษณะของนิพพานจึงเป็นความสงบจาก วัฏฏะทุกข์ เป็นสันติสุขอันยอดเยี่ยม ดังพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า สนฺติลักขณ^{๓๓} (มีลักษณะสงบ) คือ สงบจากวนเวียนของกิเลส เป็นต้นทั้งสามอย่าง เมื่อมีความสงบเกิดขึ้น ถ่านไฟของความทุกข์ก็จะถูกดับลง เพื่อให้เข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จะขออธิบายลักษณะของวัฏฏะทั้ง ๓ ต่อไป

กิเลสวัฏ

ตามที่อธิบายไว้ในหลักปฏิจจสมุปบาท กิเลสวัฏ (วนเวียนกิเลส) ถูกทำให้หมุนไปด้วยอวิชชา (ความไม่รู้ตามความเป็นจริง) ตัณหา (ความทะยานอยาก) และอุปาทาน (ความยึดมั่น) รูปนามที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องทางทวาร ๖ ในขณะที่เห็นเป็นต้นนั้น นอกจากตัณหาแล้ว ล้วนแต่เป็นทุกข์ในทุกขสัจทั้งสิ้น แต่ด้วยอำนาจของอวิชชาปิดที่บังไว้ คนเราจึงเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสุข อวิชชาทำให้หลงผิดจนเชื่อว่า

“นี่เป็นเรา นั่นเป็นเขา สิ่งเหล่านี้เป็นของยั่งยืน”

เพราะถูกอวิชชาบิดเบือนให้เข้าใจผิดว่า เป็นการได้เห็นรูปสวยงาม ได้ยินเสียงไพเราะ หรือได้ฟังเรื่องน่ายินดี เห็นว่าอารมณ์ที่ได้รับเป็นสิ่งที่ดี เป็นสุข และสวยงาม และเมื่อเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นดีงามก็จะอยากได้สิ่งเหล่านั้นด้วยอำนาจของตัณหา และขวนขวายหามาสสนองความต้องการ ซึ่งจะกลายเป็นความยึดมั่นคืออุปาทานต่อมา รวมทั้งก่อให้เกิดความพยายามที่จะให้ได้อารมณ์ที่ต้องการเป็นเหตุให้ทำกรรมต่างๆ ซึ่งเรียกว่า **กรรมภพ**

กรรมวัฏ

เมื่อได้พิจารณากิเลสสำคัญทั้ง ๓ ชนิด คือ อวิชชา ตัณหา และอุปาทานแล้ว ก็ควรกล่าวถึงกิเลสที่สำคัญรองลงมา คือ โทสะ (ความโกรธ) มานะ (ความถือตัว) และทิฏฐิ (ความเห็นผิด) เป็นต้น ด้วย เพราะตัณหาเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดโลภะ (ความโลภอยากได้) และโลภะก็กระตุ้นให้บุคคลพยายามอย่างเต็มที่เพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการไม่ว่าจะโดยวิธีใด และเมื่อไม่สมปรารถนาก็เกิดโทสะขึ้นในจิตใจ หากไม่รู้จักระดับความต้องการนั้น ก็จะพยายามแย่งชิงสิ่งที่ต้องการมาให้ได้ ก่อให้เกิดปัญหาและความเดือดร้อนแก่ชีวิตรวมไปถึงทรัพย์สินของเพื่อนมนุษย์ การกระทำเช่นนี้ประกอบด้วยโมหะ (ความหลง) ซึ่งเป็นอวิชชาอย่างหนึ่งที่เพิ่มพูนบาปอกุศลให้หนาแน่นยิ่งขึ้น ดังนั้นเมื่อเราารู้สึกโกรธหรือโลภอยากได้ ก็มักจะมี ความ

หลงมาช่วยซ้ำเติมให้รุนแรงยิ่งขึ้นอีก นอกจากนี้ ความถือตัวก็เป็นเหตุให้บุคคลมีความเย่อหยิ่งไม่ยอมยกให้มีใครมาเทียบเทียมได้ คนที่เย่อหยิ่งถือตัวซึ่งประกอบด้วยความเห็นผิดก็มักจะยืนยันกรานว่าความเห็นของตนถูก และจะพยายามเผยแพร่ความเห็นผิดของตนให้ผู้อื่นยอมรับด้วยวิธีการชักชวนหรือโฆษณาชวนเชื่อ การกระทำเหล่านี้เกิดจากกิเลสวัฏซึ่งส่งผลให้เกิดกรรมวัฏ และวิปากวัฏ หมุนเวียนกันไป

การฆ่าสัตว์ การลักขโมย ฉ้อโกง และการพูดโกหกหลอกลวงล้วนเป็นการกระทำที่เป็นบาป ในขณะที่การให้ทาน การรักษาศีล เป็นต้นที่กระทำโดยตั้งใจจะได้รับสุขในภพต่อไปเป็นบุญ บุคคลและแม้แต่พระอริยบุคคล (ยกเว้นพระอรหันต์) ก็ยังตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสวัฏ กรรมวัฏ และวิปากวัฏ เพราะฉะนั้นการกระทำของเขาจึงอาจเป็นบุญหรือบาปโดยขึ้นอยู่กับเจตนา ถ้าเจตนาในขณะที่กระทำการนั้นประกอบไปด้วยโลภะ โทสะ หรือโมหะ ก็จัดว่าเป็นอกุศลกรรมหรือกรรมชั่วที่จะให้ผลชั่ว แต่ถ้าเจตนาในขณะที่ทำกรรมไม่ประกอบด้วยโลภะ โทสะ หรือโมหะ ก็จัดว่าเป็นกุศลกรรมหรือกรรมดี กรรมชั่วจะส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิ ส่วนกรรมดีจะส่งผลให้ไปเกิดในมนุษยโลก เทวโลก หรือพรหมโลก โดยปกติกรรมดีจะส่งผลให้มีอายุยืน สุขภาพดี และมีทรัพย์มาก หรือหากประสงค์จะบรรลุมรรค ผล นิพพานก็อาจสำเร็จได้ด้วยการทำกรรมดี ผู้ที่ประสงค์จะหลีกเลี่ยงการเกิดในอบายภูมิและความทุกข์จากผลของ

กรรมชั่ว จึงจำต้องงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ผู้ที่ต้องการเกิดใหม่ในโลกมนุษย์ เทวโลก หรือพรหมโลก หรือบรรลุมรรค ผล นิพพาน จะต้องบำเพ็ญทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา โดยเฉพาะผู้ที่ปรารถนาจะบรรลุมรรค ผล นิพพานจะต้องเจริญวิปัสสนาภาวนา

ไม่คบคนโง่เขลา

มีบางคนที่ยังเข้าใจธรรมะผิด แล้วพยายามเผยแพร่ความเห็นผิดของตนโดยกล่าวว่า ผู้ที่ปรารถนาจะพ้นจากวัฏฏทุกข์ไม่ต้องมาเกิดใหม่อีก จะต้องเลิกทำทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เพราะกุศลกรรมเหล่านี้เป็นกรรมวิฆเนที่มาจากกิเลสวัฏฏ ซึ่งประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน กรรมวิฆเนนั้นจะส่งผลให้เกิดปฏิสนธิ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนั้น การทำกุศลกรรมหรือความดีใดๆ ก็เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ความคิดนี้ทำให้ผู้ที่ยังไม่เจริญสติปัญญาเกิดความสับสน และหากหลงเชื่อก็จะเลิกทำความดี ไม่ทำบุญให้ทาน ไม่รักษาศีล ไม่เจริญเมตตา และที่สำคัญก็คือไม่สวดมนต์ ไม่ไปไหว้พระเจดีย์ หรือไม่เข้าวัดฟังธรรม บางคนอาจถึงกับเศร้าใจที่ได้เคยทำบุญกุศล เช่น ให้ทาน เป็นต้น สำหรับคนที่เข้าใจผิดเช่นนี้ อานิสงส์ที่จะพึงได้จากการทำบุญกุศลก็จะพลันหายไป และบาปอกุศลก็จะเพิ่มพูนขึ้น เป็นเหตุให้ต้องตกไปสู่อุบาย

กุศลจิต คือ จิตที่โน้มไปในการทำความดี และ อกุศลจิต หรือจิตที่โน้มไปในการทำชั่ว ไม่สามารถที่จะเกิดพร้อมกันในขณะที่เดียวกันได้ เช่นเดียวกับเวลาที่เราก้าวเดิน เมื่อก้าวขาซ้ายออกไป ขาขวาจะต้องเหยียบยันอยู่กับพื้น และเมื่อก้าวขาขวาออก ขาซ้ายก็ต้องเหยียบอยู่ที่พื้น เราไม่สามารถยกขาทั้ง ๒ ขึ้นพร้อมกันได้ จิตทั้งสองดวงคือกุศลจิตและอกุศลจิตก็เช่นเดียวกัน ขณะที่กุศลจิตทำงานอยู่ อกุศลจิตก็หยุดทำงาน แต่การทำกุศลนั้นจะต้องเกิดจากการตั้งใจแน่วแน่ ในขณะที่การทำชั่วนั้นแทบไม่ต้องใช้ความตั้งใจเป็นพิเศษแต่อย่างใด เพียงแต่เราเชื่อฟังคำบงการของโลภะ โทสะ และกิเลสอื่นๆ เท่านั้น แม้ในเวลาที่กำลังปฏิบัติธรรมเพื่อจะละกิเลสอยู่ กิเลสก็ยังไม่วายที่จะผุดขึ้นทุกครั้งที่มีโอกาส ดังนั้น หากเลิกทำกุศลเมื่อไร อกุศลก็จะยิ่งเพิ่มพูนขึ้นอย่างรวดเร็ว และทางไปอบายก็จะเปิดกว้างสำหรับผู้ที่ทำอกุศล

ด้วยการสอนผิดๆ จึงทำให้ผู้ที่เชื่อตามต้องหลงผิดไป ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสในมงคลสูตรว่า อเสวนา จ พาลาณ^{๒๐} (ไม่ควรคบหาคนโง่เขลา)

วิปากวัญ

การกระทำความดีย่อมให้ผลดี การทำชั่วให้ผลชั่ว ดังนั้น กรรมวิญญูจึงส่งผลให้เกิดวิปากวัญ ผู้ประสพจะหลีกเลี่ยงหนีจากวิปากวัญ จะต้องบำเพ็ญทาน รักษาศีล และเจริญจิตตภาวนา โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งควรเจริญวิปัสสนาภาวนาซึ่งจะส่งผลให้บรรลอรหัตตมรรคได้ในที่สุด และเมื่อถึงเวลานั้นภพใหม่ก็จะหมดโอกาสเกิดขึ้น และการเกิดของรูปนามในภพใหม่จึงไม่มีอีกต่อไป

ดังนั้น วิปากวิมูขี จึงหมายถึงการเกิดขึ้นของขั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นผลที่กรรมดีหรือกรรมชั่วปรุงแต่งให้เกิดขึ้น

การหมุนเวียนของวิมูขี ๓

วิมูขี หมายถึง การหมุนวนเวียนไปรอบแล้วรอบเล่า ได้แก่

- กิเลสวิมูขีหมุนเวียนเปลี่ยนเป็นกรรมวิมูขี
- กรรมวิมูขีหมุนเวียนเปลี่ยนเป็นวิปากวิมูขี

หมุนวนไปโดยหาต้นหาปลายไม่พบ ไม่มีใครสามารถหยุดวนเวียนของวิมูขีนี้ได้ สำหรับกรรมวิมูขีและวิปากวิมูขีนั้น บุคคลอาจหลีกเลี่ยงการทำกุศลได้ แต่บุคคลจะไม่สามารถหลีกเลี่ยงการทำอกุศลได้เลย ถ้าไม่ทำกุศล ก็จะต้องตกอยู่ใต้อำนาจของอกุศลอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะอกุศลจิตย่อมเกิดขึ้นแทนที่กุศลจิต วิปากของกรรมดีนั้นสามารถส่งให้ไปเกิดในมนุษย์โลกหรือเทวโลก แต่ผลบาปที่เกิดจากกรรมชั่วนั้นจะส่งให้ไปเกิดในอบายภูมิแน่นอน หากได้ทำกรรมดีไว้ก็จะมีโอกาสได้คบหาบัณฑิตหรือคนดี แต่หากทำกรรมชั่วไว้ก็จะได้พบกับคนชั่วและมีแต่โชคร้าย ทำให้ต้องทำอกุศลกรรมต่อไปตลอดชีวิต

ในชีวิตของคนเราอาจทำกรรมมากมาย แต่มีกรรมเดียวเท่านั้นที่จะส่งให้เราไปเกิดใหม่ ส่วนกรรมที่เหลือนั้นจะตามมาให้ผลในภายหลัง เมื่อไปเกิดในอบายภูมิก็ต้องเสวยทุกข์เป็นเวลานานหลายกัป ถ้าต้องไปเกิดเป็นเปรตก็จะมีแต่ความหิวกระหาย ถูกเผาทั้งเป็น หรือถูกทิ่มแทงด้วยศาสตราวุธร้ายทำให้ต้องร้องไห้คร่ำครวญ เพราะความเจ็บปวด ถ้าต้องไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เช่น หนอนแมลง หรือ ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น ก็ยังต้องทุกข์ทรมานอย่างสุดที่จะพรรณนา เพราะสัตว์ที่อ่อนแอกว่าย่อมตกเป็นเหยื่อของสัตว์ที่แข็งแรงกว่า

ถึงแม้กรรมดีจะส่งผลให้เกิดเป็นมนุษย์ ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงจากความแก่ ความเจ็บ และความตายซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความเศร้าโศกและความเสียใจซึ่งจัดเป็นความทุกข์ไปได้ หากโชคร้ายก็อาจไปเกิดเป็นคนยากจนในภพหน้าหรืออาจถูกข่มเหงรังแกโดยคนที่แข็งแรงกว่า มิฉะนั้นก็อาจถูกชักจูงให้ทำบาปซึ่งส่งผลให้ต้องไปเกิดในภูมิเบื้องต่ำหลังจากตายไป หากโชคดีได้ไปบังเกิดในเทวโลกก็ยังไม่พ้นจากความทุกข์ใจเพราะไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนา ก็ได้ และเทวดาก็ยังมีความกลัวความตาย หรืออาจหลงลืมธรรมะเพราะมัวเพลิดเพลินทิพย์สุขในสวรรค์ ทำให้ต้องตกไปในภูมิเบื้องต่ำเมื่อจุติจากเทวโลกก็ได้

สรุปได้ว่า ไม่มีวิธีหลบหนีจากความทุกข์ในวัฏฏะทั้งสามนี้ ได้นอกจากการปฏิบัติวิปัสสนาตามอริยมรรคซึ่งมีองค์ ๘ หรือ มัชฌิมาปฏิปทาที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่ง จำแนกเป็นศีลสิกขา สมาธิสิกขา และปัญญาสิกขา ผู้ที่มีได้ลงมือ ปฏิบัติวิปัสสนาหรือแม้ปฏิบัติแล้วแต่ยังไม่บรรลุนิพัตตมรรคเพราะ อินทรีย์ยังไม่แก่กล้าเพียงพอ ย่อมจะมีวิบากวัฏฏอันเป็นภพใหม่ด้วย กรรมวัฏฏที่ทําไว้ในภพก่อนและภพนี้ อีกทั้งยังได้รับทุกข์ต่างๆ มีความแก่และความตายเป็นต้น เทวดาหรือพรหมตนไหนจะช่วยไม่ได้เลย เพราะแม้เทวดาหรือพรหมทุกตนก็ต้องเผชิญหน้ากับทุกข์ใน วัฏฏะคือวิบากวัฏฏด้วยอำนาจของกิเลสวัฏฏและกรรมวัฏฏ ดังนั้น จึง ไม่มีใครสามารถหนีพ้นไปจากความทุกข์ในวัฏฏะทั้งสามได้

ทำอย่างไรจึงจะหนีพ้นจากวัฏฏะทั้งสามได้

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น การเห็น การได้ยิน การรู้ กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัส และการคิดนึก เกิดจากการทำงานของ จิตหรือวิญญาณ ๖ จำพวก คือ

๑. จักขุวิญญาณ	ทำหน้าที่	เห็น
๒. โสตวิญญาณ	ทำหน้าที่	ได้ยิน
๓. ฆานวิญญาณ	ทำหน้าที่	รู้กลิ่น
๔. ชิวหาวิญญาณ	ทำหน้าที่	รู้รส

๕. กายวิญญาน ทำหน้าที่ รู้สัมผัส

๖. มโนวิญญาน ทำหน้าที่ รู้ธรรมารมณ์หรือมนัสสัมผัส

จิตจะเกิดขึ้นพร้อมกับเจตสิกซึ่งเป็นธรรมที่ประกอบกับจิต และเป็นสภาพปรุงแต่งจิต ทั้งจิตและเจตสิกจัดเป็น **นามธรรม**

ส่วนตาเป็นต้นและร่างกายทั้งหมดจัดเป็น **รูปธรรม**

ที่นับเข้าใน **อายตนะ** ภายใน

เมื่อตาและรูปารมณ์มากระทบกันจึงเกิด **ผัสสะ**

และผัสสะก็เป็นปัจจัยให้เกิด **เวทนา**

ซึ่งอาการที่รู้สึกว่าเป็นการเห็นที่ดีหรือไม่ดี ผล ๕ อย่างที่เกิดจากวิปากวัญ ได้แก่ นาม รูป อายตนะ ผัสสะ และเวทนา เป็นผลในปัจจุบัน เพราะสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน และถ้าไม่มีการกำหนดรู้สภาวะธรรมเหล่านี้ด้วยวิปัสสนาภาวนาแล้ว ก็เป็นการเปิดโอกาสให้กิเลสเกิดขึ้นพร้อมกับเวทนา ทำให้เกิดความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบที่จัดเป็น **ตัณหา**

ตัณหานั้นเป็นเหตุให้เกิด **อุปาทาน**

การไม่กำหนดรู้ผล ๕ อย่างของวิปากวัญตามความเป็นจริง คือ **อวิชชา**

เมื่อตัณหาและอุปาทานเข้ามาสนับสนุนก็จะทำให้เกิดเป็น

มีข้อความจากสังยุตตนิกาย โลกสูตร ที่แสดงไว้ดังต่อไปนี้

กตโม จ ภิกขเว โลกสฺส สมุทโย. จกฺขุณฺจ ปฏฺิจฺจ รูปเ จ
อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิณฺณํ, ติณฺณํ สงฺกตฺติ ผสฺสเ, ผสฺส ปจฺจยา เวทนา,
เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา
ภโว, ภวปจฺจยา ชาตฺติ, ชาตฺติปจฺจยา ชรามรณํ, โสภปริเทวทุกฺข-
โหมนสฺสฺสาปายาสา สมฺภวนฺติ. อयํ โข ภิกขเว โลกสฺส สมุทโย.^{๒๑}

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ชรา มรณะ ความเศร้าโศก
ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ

ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นเหตุเกิดของโลก”

เพราะฉะนั้น การเห็นจึงเป็นเหตุเกิดของภพและวัฏฏทุกข์
ทั้งหลาย เพราะเป็นเหตุให้มีการเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสังสารวัฏ
ที่ไม่รู้จบนี้ จักขุประสาทรับเอารูปารมณ์ก็ทำให้เกิดการเห็น การ
เห็นทำให้มีความรู้สึกตอบสนองต่ออารมณ์ที่เห็น ผู้ที่ไม่ได้กำหนด
รู้สภาวะธรรมการเห็นตามความเป็นจริงด้วยวิปัสสนา ก็จะทำให้เกิด
ตัณหา (ความทะยานอยาก) ซึ่งผลักดันให้กระทำความผิด เพื่อให้
ได้รับอารมณ์ที่ต้องการจนเป็นเหตุให้ชีวิตของตนต้องวุ่นวาย และ
การกระทำความผิดส่งผลให้มีการเกิดในภพใหม่ ซึ่งเป็นสาเหตุของ
ความแก่และความตาย ส่วนการได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส เป็นต้นก็เป็น
เหตุเกิดของภพและความทุกข์ในทำนองเดียวกันนี้ และสังสารวัฏ
หรือวนเวียนของชีวิตก็ยิ่งหมุนเวียนไปเช่นนี้

การตัดกลไกแห่งสังสารวัฏ

การตัดหรือการทำลายสังสารวัฏ พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน
โลกสูตรข้างต้น ดังนี้

กตโม จ ภิกขเว โลกสฺส อตฺถงฺกโม, จกฺขุณฺจ ปฏฺิจฺจ รูปे จ
อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญญาณํ, ติณฺณํ สงฺกตํ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา,
เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตสฺสาเยว ตณฺหาय อเสสวिरาคนิโรธา
อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ,
ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส นิชฺฌมฺมํ.
เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นโรโธ โหติ. อयํ โข ภิกขเว
โลกสฺส อตฺถงฺกโม.^{๒๒}

“ภิกษุทั้งหลาย การสิ้นไปของโลกคืออะไร จักขุวิญญาณ
ย่อมเกิดขึ้นอาศัยจักขุประสาทและรูปารมณ์ การประชุมของธรรมทั้ง
๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตณหา

เพราะความดับของตณหานั้นโดยสิ้นเชิง ด้วยอรหัตตมรรค-
ญาณ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ
ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจจึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้
ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นการสิ้นไปของโลก”

การเห็นนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา และบุคคลผู้ที่กำหนดรู้
เวทนาได้ตามความเป็นจริงด้วยวิปัสสนา จึงจะสามารถตัดวนเวียน
แห่งสังสารวัฏให้ขาดลงได้ ท่านเหล่านั้นสามารถรู้เห็นความเกิดดับ
ของสภาวะธรรมที่ปรากฏในขณะเห็นได้ จึงหยุดลงที่เวทนาเท่านั้น
ไม่เกิดตัณหาต่อจากเวทนา ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระอรหันต์ก็มีเวทนา
ความรู้สึกเช่นเดียวกัน หากแต่ท่านไม่เกิดตัณหาเพราะความรู้สึก
ดังกล่าว

อนึ่ง คำว่า ตสฺสาเยว ตณฺหาเยว อเสสวिरาคนิโรธา แปลว่า
“เพราะความดับของตัณหานั้นโดยสิ้นเชิง ด้วยอรหัตตมรรคญาณ”
โดยหมายเอาเฉพาะพระอรหันต์ที่ตัณหาไม่เกิด เพราะดับได้สนิท
แล้ว ตามนัยแรกคำว่า วิราค แปลว่า มรรคญาณ ซึ่งในที่นี้ก็คือ
อรหัตตมรรคญาณ หรือถ้าหมายถึง ปุณฺณชน ก็แปลว่า “เพราะความ
ดับคือความละไปโดยสิ้นเชิงของตัณหานั้น” หมายความว่า ตัณหา
ดับไปไม่เกิดขึ้นโดยเนื่องด้วยอารมณ์ที่กำหนดรู้ทันปัจจุบัน ส่วน
ตามนัยนี้คำว่า วิราค แปลว่า ความละไป^{๓๓} เพื่อให้เข้าใจได้ดียิ่งขึ้น
ขอยกข้อความจากสังยุตตนิกาย สัมมสสูตร มาแสดงดังต่อไปนี้

สัมมสสูตร

เยปี हि เกจิ ภิกขเว เอตริหิ สมณเภา วา พุราหมณเภา วา
 ยं โลกเ ปยรูปุ สาทรูปุ, ตं อนิจจโต ปสฺสนติ ทุกฺขโต ปสฺสนติ
 อนตฺตโต ปสฺสนติ โรคโต ปสฺสนติ ภัยโต ปสฺสนติ. เต ตณฺหํ
 ปชฺชนติ. เย ตณฺหํ ปชฺชนติ, เต อูปธิ ปชฺชนติ. ये อูปธิ ปชฺชนติ,
 เต ทุกฺขํ ปชฺชนติ. ये ทุกฺขํ ปชฺชนติ, เต ปริมุจฺจนติ ชาติยา ชราย
 มรณเณ โสเกहि ปริเทเวहि ทุกฺখেहि โทมนสฺเสहि อูปายาเสहि,
 ปริมุจฺจนติ ทุกฺขสมฺมาติ วทามิ.^{๒๔}

“ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งใน
 อดีต ได้เห็นสภาพที่น่ายินดีพอใจในโลก[แห่งรูปนาม]ว่า ไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นโรค เป็นภัย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
 ชื่อว่า ละตัณหาได้แล้ว

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละตัณหาได้ สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าละอุปธิ (เบญจขันธ์) ได้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละอุปธิ (เบญจขันธ์) ได้ สมณะ
 หรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าละทุกข์ได้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละทุกข์ได้ สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าพ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ ความเศร้าโศก
 ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ
 ได้แล้ว

เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมพ้นจากทุกข์ได้”

สภาพที่น่ายินดีพอใจในโลกแห่งรูปและนาม พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร^๕ ว่า

- เป็นทวาร ๖ มีตาเป็นต้น
- อารมณ์ ๖ มีรูปเป็นต้น
- วิญญาน ๖ มีการรู้อารมณ์ทางตาเป็นต้น
- ผัสสะ ๖ มีสัมผัสทางตาเป็นต้น
- เวทนา ๖ มีเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางตา เป็นต้น

รวมไปถึงสัญญา ๖ สัญเจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ และวิจารณ์ ๖ สภาพเหล่านี้ในขณะเห็นเป็นต้น เป็นสิ่งที่ชาวโลกยินดีพอใจอยู่เสมอ

ดังที่ตรัสไว้ในพระสูตรข้างต้น ผู้ที่เล็งเห็นสภาพตามความเป็นจริงของสภาวะเห็นเป็นต้นว่ามีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ตัวตน จะสามารถขจัดตัดค้นหาไปในขณะที่เกิดวิปัสสนาปัญญานั้นเอง และเวลานั้นวิญญะทั้งสามหยุดหมุน ขณะที่เกิดความเข้าใจสภาวะธรรมตามความเป็นจริงนี้เรียกว่า **ตทังคนิพพาน** คือ การดับวิญญะได้ชั่วคราวด้วยวิปัสสนา

อุปมาเหมือนตาลยอดด้วน

ในขณะที่วิปัสสนาปัญญาได้รับการพัฒนาแก่กล้ามากขึ้นจน บรรลุมรรคผลและมรรคผลนั้น ก็เลสทั้งปวงถูกกำจัดไปหมด กรรมเก่าก็หมดอำนาจที่จะให้ผล และกรรมใหม่ไม่มีการเกิดขึ้นอีก ดังนั้น หลังจากปรินิพพานจุติจิตดับลง กลไกแห่งวิบากคือขันธ ๕ ก็หยุดหมุน เรียกว่าเป็น **อนุปาทิเสสนิพพาน** หมายถึง นิพพานที่ไม่มีอุปบัติคือขันธเหลืออยู่ ขันธและกิเลสทั้งสองดับลงไปพร้อมกัน ถึงแม้ว่าในขณะบรรลุมรรคญาณนั้น กิเลสได้ถูกกำจัดไปหมดแล้ว แต่ก็ยังเห็นได้ไม่ชัดเจนเหมือนในขณะดับขันธปรินิพพาน เปรียบเหมือนต้นตาลหักยอดตาลย่อมนตกลงสู่พื้นดิน เหลือเพียงแต่ส่วนโคนต้นที่ยังตั้งตรงอยู่เหมือนว่ายังไม่ตาย ต่อเมื่อโคนต้นผุพังโคนลงบนพื้นดินจึงจะเห็นชัดว่าต้นตาลตายไปแล้วจริง พระอรหันต์ก็เป็นเหมือนตาลยอดด้วนนั้น เนื่องจากท่านได้ดับขันธและกิเลสสิ้นแล้ว ในขณะบรรลุมรรคหลงเหลือแต่ขันธเดิมที่ยังไม่ดับไป การดับขันธของท่านจึงเห็นได้ไม่ชัดเจน ครั้นเมื่อท่านปรินิพพานจึงดับไปโดยสิ้นเชิงเช่นกับโคนต้นตาลที่ผุพังลง การกล่าวอุปมาดังตาลยอดด้วน และอุปมาเหมือนประทีปที่ดับไปในเรื่องนี้ เป็นการกล่าวอธิบายการดับขันธของพระอรหันต์ให้เข้าใจง่าย

หลังจากที่พระอรหันต์ได้ละกิเลสสิ้นเชิงแล้ว ไม่มีทุกข์เกิดอีกต่อไป แต่เนื่องจากท่านยังไม่ได้ละทิ้งสังขารร่างกาย จึงยังอาจ

ประสบความไม่สบายทางกาย ซึ่งเป็นเพียงความทุกข์กายเท่านั้น หากแต่จิตของท่านมีแต่ความสงบสุขไม่มีความทุกข์ กล่าวได้ว่า ท่านเจ็บเพียงร่างกายเท่านั้น แต่ใจไม่เจ็บตามไปด้วย^{๒๖}

นิพพานสุข

พระสารีบุตรเคยกล่าวด้วยความชื่นชมว่า

“ผู้มีอายุ นิพพานนี้เป็นสุขจริง นิพพานนี้เป็นสุขจริง” ^{๒๗}

พระลาลูทายีไม่เห็นด้วยกับคำกล่าวนี้ จึงถามว่า

“ท่านสารีบุตร ความสุขอย่างนี้จะมีที่ไหนในโลก หากในนิพพานไม่มีความรู้สึกใดเลย” ^{๒๘}

เป็นความจริงว่าที่ในนิพพานไม่มีเวทนา หรือความรู้สึก อย่างหนึ่งอย่างใดเลย ทำให้เกิดสงสัยว่าจะมีความสุขจากที่ไหน พระลาลูทายีกล่าวเช่นนี้เพราะความไม่รู้ของตนเอง

คำว่า ลาลูทายี มาจากศัพท์ว่า ลาล + อุทายี แปลว่า พระอุทายีผู้ร่ำเพื่อ ท่านมักจะพูดแทรกขึ้นด้วยความโง่เขลาในท่ามกลางผู้รู้ที่สนทนารธรรมอยู่ จึงได้ชื่อเช่นนั้น

พระสารีบุตรตอบว่า

“ถูกแล้ว ในนิพพานนี้ไม่มีความรู้สึกอะไรเลย นั่นคือความสุข” ^{๒๙}

ความสุขในโลกนี้มี ๒ อย่าง คือ

๑. ความสุขที่ประกอบด้วยกาม (เวหยิตสุข, สามิสสุข)
๒. ความสุขที่ไม่อิงกาม (อเวหยิตสุข, นิรามิสสุข)

เมื่ออารมณ์ที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก่อให้เกิดความสุขหรือความพอใจ เรียกว่า **เวหยิตสุข** หมายถึง สุขที่เกิดจากเวทนาในโลกที่ประกอบด้วยกามคุณทั้ง ๕ อารมณ์น่าพอใจทางทวารทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสนั้น ล้วนเป็นสิ่งยอดเยี่ยมปรารถนา คนส่วนใหญ่ไม่ต้องการอยู่โดยปราศจากอารมณ์เหล่านี้ คนที่ชอบเคี้ยวหมากหรือสูบบุหรี่จะไม่ต้องการอยู่ในที่ซึ่งห้ามเคี้ยวหมากหรือสูบบุหรี่ คนที่ชอบกินอาหารอร่อย จะไม่อยากจะกินพรหมโลกที่ไม่จำเป็นต้องกินอาหาร และในพรหมโลกไม่มีความแตกต่างระหว่างเพศชายและเพศหญิง จึงไม่มีความรู้สึกทางเพศและทำให้กามคุณหมดความหมายไป ดังนั้น คนที่พอใจในกามคุณก็จะไม่อยากจะอยู่ในที่เช่นนั้น ส่วนนิพพานไม่เป็นที่ต้องการในหมู่คนที่มีความรู้และค้นหาหนาแน่น เพราะนิพพานนั้นไม่ประกอบด้วยกามคุณ พระลาลูทายเป็นตัวอย่างของกลุ่มบุคคลที่ไม่ปรารถนานิพพาน พระสารีบุตรได้กล่าวตอบว่า การไม่มีเวทนานั้นเองเป็นลักษณะของนิพพาน ความสุขที่ไม่ประกอบด้วยกามคุณนี้เรียกว่า **อเวหยิตสุข** คือ สุขที่ไม่เกิดจากเวทนา (ความรู้สึกในอารมณ์ ๖)

ความสุขที่แท้จริง

ความสุขที่แท้จริง คือ สันติสุข สุขที่เกิดจากความสงบและความงัด คนทั้งหลายอาจคิดว่ากามคุณเป็นสิ่งที่ทำให้เป็นสุข แต่นั่นไม่ใช่ความสุขแท้จริง เป็นเพียงความสุขในแบบที่นักสุมบหรีได้รับจากการสุมบหรี หรือมีลักษณะเหมือนคนที่ได้เกาตรงที่ตนคันก็รู้สึกเป็นสุข

คนเราถ้าต้องอยู่กับอารมณ์ที่น่าปรารถนาตลอดเวลา โดยไม่ได้พักผ่อนนอนหลับ เช่น ถูกบังคับให้ดูความงามของชายหนุ่มและหญิงสาว หรือดูรูปวาดสวยงามโดยไม่หยุดพักเลยตลอดเวลาหนึ่งวัน หนึ่งเดือน หรือหนึ่งปี หรือให้ฟังเพลงที่ไพเราะอยู่อย่างนั้นตลอดเดือนหรือตลอดปี ท่านจะทำได้หรือไม่ หรือให้ท่านกินอาหารที่อร่อยทุกๆ วัน ก็จะต้องเกิดความเบื่อหน่ายในที่สุด และต้องการพักผ่อนนอนหลับอย่างสงบโดยที่ไม่มีอารมณ์ต่างๆ มารบกวน

ผู้ที่หมกมุ่นอยู่กับกามคุณมักเห็นว่าสิ่งเหล่านั้นน่าปรารถนา การได้เสพกามคุณจึงเป็นความปรารถนาสูงสุด ในสมัยพุทธกาลมีลัทธิหนึ่งที่นิยมนับถือกันในหมู่เดียรธีย์ ซึ่งเชื่อว่าคนเราสามารถกำจัดความทุกข์ได้ในชาตินี้เลยโดยไม่ต้องรอชาติหน้า พวกที่นับถือลัทธินี้มีชื่อว่า **ทิกุฐธรรมาที** จะสอนว่า

“จงเสพกามคุณอารมณ์ทุกชนิดให้มากที่สุด เพราะนั่นเป็นความสุขที่สูงสุด”

ลัทธินี้ชื่อว่า **ทฤษฎธรรมนิพพาน** คือ นิพพานในปัจจุบันชาติ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ **ลัทธิจรวาก** นั่นเอง เพราะพวกเขาเชื่อว่าตายแล้วสูญชาติหน้าไม่มี ความเห็นดังกล่าวจึงเป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่งในทิฏฐิทั้ง ๖๒ ที่ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตรของทีฆนิกาย สัลลขันธวรรค^{๓๐} ส่วนผู้ที่เจริญสมณะจนได้พบสุขจากการบรรลุนิพพานซึ่งเป็นความสุขของพรหม ก็จะกล่าวสรรเสริญสุขในนิพพานว่าเป็นเลิศกว่าสุขอื่นในโลก ดังที่พกาพรหมได้กราบทูลต่อพระพุทธองค์ว่า

“ความสุขของพรหมเป็นความสุขที่ยอดเยี่ยมกว่าสุขอื่น” ^{๓๑}

คนส่วนใหญ่มักเห็นว่าอาหารของคนเมืองประณีตและมีรสอร่อยกว่าอาหารของชาวบ้าน เหมือนกับบางคนที่เชื่อว่า ความสุขในนิพพานดีกว่าความสุขในกามคุณ แต่ความจริงนั้นความสุขจากการบรรลุธรรมผลย่อมเหนือกว่าสุขในนิพพาน และสุขที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ นิพพานสุขซึ่งประเสริฐกว่าความสุขจากการบรรลุธรรมผล

ความสุขในปฐมฌานดีเลิศกว่าความสุขจากกามคุณ

พระสารีบุตรกล่าวถึงความสุขในฌาน โดยเปรียบเทียบกับความสุขจากกามคุณอารมณ์ ดังนี้ ^{๓๒}

“รูปารมณ์	เป็นปัจจัยให้เกิด	จักขุวิมูขณ
สัททารมณ์	เป็นปัจจัยให้เกิด	โสตวิมูขณ

คันธารมณ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ฆานวิญญาน
รสารมณ	เป็นปัจจัยให้เกิด	ชีวหาวิญญาน
โผฏฐัพพารมณ	เป็นปัจจัยให้เกิด	กายวิญญาน

อารมณ์ทั้งหลายเหล่านี้เป็นที่ยินดีของจิต ส่งผลให้เกิดเป็นความรัก ความผูกพัน ความติดใจ ทำให้เกิดความกำหนัดขึ้น เป็นกามคุณอารมณ์ ๕ ที่ก่อให้เกิดความยินดีพอใจ ในกามภพนี้ผู้ที่มีโอกาสได้เสพกามคุณทั้ง ๕ ย่อมรู้สึกว่าได้พบความสุขแล้ว”

หลังจากนั้นพระสารีบุตรได้กล่าวถึงความสุขในปฐมฌานว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อจะบรรลุปฐมฌานจะต้องสละความสุขทางโลก จิตของผู้บรรลุฌานจะแนบแน่นอยู่กับองค์ฌานอันได้แก่

- วิตก (ความตรึกอารมณ์)
- วิจาร (ความตรองอารมณ์)
- ปีติ (ความอิ่มใจ)
- สุข (ความรู้สึกสุข)
- เอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว)

ความสุขที่เกิดจากปีติและสุขในปฐมฌานเป็นความสุขที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งต่างจากความสุขในทางโลกที่มีแล้วหมดไป โลกแห่งกามคุณนั้นเราอาจมีความสุขชั่วขณะหนึ่งแล้วก็เศร้าในขณะต่อไป แต่ปีติในฌานทำให้เป็นสุขตลอดเวลาโดยไม่มีอารมณ์

อันมาคั้น แต่ถ้านั้นขณะที่เข้ามาอยู่นั้นบังเอิญหวนนึกถึงความสุข
ที่ตนเคยได้รับในอดีต ก็จะมีรู้สึกเศร้าใจและเจ็บปวดเหมือนแผลเก่า
ที่ถูกหนามแทงใส่อย่างแรง เพราะสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมที่กำลังเข้า
มาอยู่นั้นความทรงจำที่เกี่ยวกับความสุขในอดีตสามารถทำให้เกิด
ความเกลียดและกลัวได้ ท่านเหล่านั้นมักหมั่นเพียรปฏิบัติให้บรรลุ
มาขึ้นสูงยิ่งๆ ขึ้นไป

ความสุขในมานชั้นต่างๆ

ต่อจากนั้นท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า ผู้ปฏิบัติธรรมที่เข้า
ทุติยมานต่อจากปฐมมานนั้น ปิติและสุขมีกำลังรวมเข้าเป็นอารมณ์
เดียวแนบแน่นอยู่ตลอดเวลาโดยไม่ขาดตอน แต่หากมีปฐมมานจิต
เกิดขึ้นในขณะที่เข้าทุติยมานอยู่ จะทำให้รู้สึกเจ็บปวดเช่นเดียวกับ
แผลเก่าที่ถูกหนามแหลมแทงใส่อย่างแรง สำหรับผู้อยู่ในตติยมาน
และจตุตถมานก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อเขาระลึกถึงมานชั้นที่ต่ำกว่า

ความสุขจาก ปฐมมาน ย่อมดีกว่าความสุข จากกามคุณ

ความสุขจาก ทุติยมาน ย่อมดีกว่าความสุข จากปฐมมาน

ความสุขจาก ตติยมาน ย่อมดีกว่าความสุข จากทุติยมาน

และมีความสุขจากจตุตถมานย่อมเหนือกว่าชั้นตติยมาน แต่
ความสุขจากรูปมานทั้ง ๔ ก็ยังไม่เทียบเท่าความสุขจากอรูปรูปาน
ซึ่งได้แก่

- อากาสาัญญายตนะ
(ฌานที่กำหนดอากาศไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์)
- วิญญาณัญญายตนะ
(ฌานที่กำหนดวิญญาณไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์)
- อากิณฺญัญญายตนะ
(ฌานที่กำหนดความไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์)
- เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ
(ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่)

ฌานที่สูงกว่าย่อมมีความประณีตกว่าฌานชั้นต่ำลงมา แต่
อรูปฌานที่สูงสุดคือเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะก็ยังมีเวทนาอยู่แม้ว่า
จะมีเพียงเล็กน้อยก็ตาม

ดังนั้น สุขในนิพพานที่เวทนาไม่อาจเกิดขึ้นได้เลยนั้น จึง
ประเสริฐกว่าความสุขแม้ในอรูปฌานชั้นสูงสุด

ด้วยเหตุผลนี้ นิพพานสุขจึงจัดได้ว่าสูงและประเสริฐกว่า
ฌานสุข ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมทราบว่าการสุขที่เกิดจากสังขารเปกขาญาณ
ดีกว่าสุขที่เกิดจากอุทัยพยุฌาณ และความสุขที่เกิดจากการได้รับ
นิพพานสุขในขณะที่เข้าผลสมาบัติย่อมยอดเยี่ยมกว่าความสุขทั้งปวง
ดังนั้น จึงกล่าวว่า อเวทิตสุขหรือสันติสุขซึ่งไม่มีเวทนาหรือความ
รู้สึกใดๆ เกิดเลยดีเลิศกว่าเวทิตสุข ผู้ที่ไม่สามารถปฏิบัติวิปัสสนา
หรือเข้าฌานได้ก็อาจเข้าใจถึงความแตกต่างกันของสุขชนิดต่างๆ

ดังที่ได้พรรณานามาแล้วนี้ และพอจะสรุปได้ว่านิพพานสุขเป็นความสุขสูงสุด ดังพระพุทธดำรัสว่า

นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา.^{๓๓}

“พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสพระนิพพานว่าเป็นธรรมสูงสุด”

นิพพานนั้นเป็นความดับของเวทนาหรือความรู้สึกทั้งหมด เมื่อปราศจากเวทณาก็จะเหลือแต่ความสงบเย็น ความทุกข์ทั้งมวลที่เกี่ยวข้องเนื่องกับความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายย่อมดับสูญไป

เนื่องจาก **นิพพานเป็นธรรมชาติที่ไม่ตาย นิพพานสุข จึงไม่สูญสลาย เป็นความสุขสูงสุด**

เย เอตทณฺเฑน ปทํ อสงฺขตํ
วิมุตฺตจิตฺตํ ภาวนตฺตํ สงฺขยา
เต ธมฺมสาราธิคมา ขเย รตา
ปหฺสํ เต สพฺพภาวนิ ตาทิโน.

(ขุ. อิติ. ๒๕.๔๔.๒๖๖)

“ชนเหล่าใดหยั่งรู้นิพพานธาตุในที่พึงบรรลุด้วยมรรคญาณ และ
ผลญาณ ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีจิตหลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นต้นเหตุที่นำไปสู่
ภพ ชนเหล่านั้นยินดีแล้วในนิพพานเป็นที่สันติเลิศจิต เพราะบรรลุธรรมอัน
เป็นสาระ เป็นผู้คงที่ ละภพได้ทั้งหมด”

ບາກທີ່ ໒

ສັງຂາຣແລະນິພພານ

บทที่ ๒

สังขารและนิพพาน

ในพระธรรมเทศนาเรื่องนิพพานที่ผ่านมานั้น ข้าพเจ้าได้ให้คำจำกัดความนิพพานว่าเป็นความดับของวิภวตัณหาทั้ง ๓ บัดนี้จะอธิบายความแตกต่างระหว่างสังขารกับนิพพาน ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคต่อไป

(๑) อุปปาตและอนุปปาต

ในพระบาลีมีข้อความว่า

อุปปาโท สงขารา, อนุปปาโท นิพพาน^{๓๔}

“การเกิดขึ้นเป็นสังขาร การไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน”

ผู้ปฏิบัติธรรมที่เจริญวิปัสสนาภาวนา ย่อมทราบด้วยใจว่า รูปนามหรือขันธ์ ๕ ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งมีการเกิดขึ้นใหม่ทุกครั้งหลังจากมีการดับไป และเมื่อสังขารุเปกขาญาณ (ปัญญาที่เป็นกลางในสังขารทั้งปวง) ได้รับการพัฒนาจนแก่กล้าขึ้น เขาย่อมรู้ว่ามีสภาพอีกอย่างหนึ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติทั้งเกิดดับอยู่เป็นนิตย์นั้น หมายความว่า สภาพที่อยู่เหนือสังขาร เป็นสภาพเข้าใกล้นิพพาน สังขารเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับนิพพานโดยสิ้นเชิง และทั้งสองสิ่งนี้

ไม่สามารถเกิดร่วมกันได้ คือถ้ามีสิ่งหนึ่งอีกสิ่งหนึ่งจะอันตรธานไป ถ้าหากที่ใดมีการไม่เกิด ที่นั้นย่อมมีนิพพาน และในทางตรงกันข้าม ถ้าที่ใดมีการเกิดขึ้น ที่นั้นย่อมไม่มีนิพพาน เช่นเดียวกันกับความมืดและความสว่างไม่มีอยู่ในที่เดียวกัน

สัตว์โลกเมื่อปฏิสนธิย่อมมีรูปและมีนามเกิดขึ้นสืบต่อกัน ตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นไป และหลังจากที่ปฏิสนธิวิญญานดับลง ภวังคจิต (จิตที่ทำหน้าที่รักษาภพ) ก็เกิดขึ้นพร้อมกับรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน (จิตตชรูป) กระบวนการนี้เองทำให้เกิดมีกระแสรูปนามเกิดขึ้นต่อเนื่องกันตามชนิดของจิตและอารมณ์ ยกตัวอย่างเช่น

มโนวิญญานเกิดขึ้นได้เมื่อมีการคิดอารมณ์ กายวิญญานเกิดขึ้นได้เมื่อมีการกระทบสัมผัส และวิญญานเหล่านี้ก็ปรุงแต่งรูปนาม ชีวิตจึงเป็นไปอย่างนี้ตั้งแต่เกิดจนตาย เมื่อชีวิตหนึ่งจบลงก็มีชีวิตใหม่เกิดขึ้นในภพใหม่อีกวนเวียนไปเช่นนี้ไม่รู้จักจบสิ้น

กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ สภาพที่ถูกปรุงแต่งโดยกรรมทั้งที่ดีและไม่ดี จิต อุดุ และอาหาร เรียกตามศัพท์ว่า **สังขาร** คือ รูปนาม หรือขันธ์ ๕ ซึ่งอาจเห็นประจักษ์ได้ด้วยวิปัสสนาปัญญา หลังจากปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างต่อเนื่อง ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมจะเห็นประจักษ์ว่ากระแสจิตของเขาไหลไปเหมือนกระแสน้ำสู่ความดับของรูปนาม และในขณะที่เห็นความดับนั้น เป็นระยะเวลาที่ได้พบเห็นนิพพานสุขซึ่งเกิดขึ้นด้วยมรรคญาณและผลญาณ

(๒) ปวัตตะและอัปวัตตะ

ในพระบาลีมีข้อความว่า

ปวตฺตํ สงฺขารํ, อปฺปวตฺตํ นิพฺพานํ.^{๓๔}

“สภาพที่เป็นไปเป็นสังขาร สภาพที่ไม่เป็นไปเป็นนิพพาน”

ในที่นี้ คำว่า ปวตฺติ หมายถึง ความเป็นไปตั้งแต่ปฏิสนธิ-
จิตจนถึงจุติจิต

รูปและนามมีการเกิดขึ้นและดับไปอย่างต่อเนื่องกันตลอดเวลาเหมือนกระแสน้ำ เมื่อมีอารมณ์ทางใจหรือทางกายผ่านเข้ามาในกระแสจิต จะมีมโนวิญญาณหรือกายวิญญาณเป็นต้นเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์นั้นๆ ตามสมควร สังขารจึงถูกปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นด้วยกระบวนการอย่างนี้ และกระแสชีวิตก็ไหลไปดุจเดียวกับสายน้ำไหล แต่ปुरुชนทั่วไปมักเห็นว่า ความเป็นไปอย่างต่อเนื่องของรูปนามนี้เป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร คิดว่าร่างกายที่เห็นอยู่ในปัจจุบันเป็นอันเดียวกับร่างกายในวัยเด็ก เพราะคิดเห็นอย่างนี้ จึงยึดมั่นในตัวตนและเห็นว่าตัวตนเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร และเพราะความยึดมั่นนี้จึงไม่ใส่ใจกับความเป็นจริง เมื่อประสบอารมณ์ที่ชอบใจก็จะหลงผิดว่าเป็นความสุข เนื่องจากไม่เข้าใจในสภาพแท้จริงของสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งว่าเป็นเพียงรูปและนาม จึงหลงผิดเชื่อว่า ทุกสิ่งนั้นยังยืนเป็นสุข และมีตัวตน

ผู้เจริญวิปัสสนาจะรู้ด้วยวิปัสสนาปัญญาว่าสังขาร (สภาพที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) มีการเกิดดับต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา จึงมีความเชื่ออย่างมั่นคงว่า สิ่งทั้งหลายไม่ยั่งยืน และยังเข้าใจต่อไปด้วยว่า สิ่งที่ไม่ยั่งยืนย่อมไม่น่าพอใจ และ สิ่งไม่น่าพอใจย่อมเป็นความทุกข์ ทั้งยังเห็นว่าไม่มีอัตตาตัวตนอยู่ในสภาวะธรรมทั้งหลาย เมื่อกำหนดรู้การเกิดดับของรูปนามต่อไป จะเห็นว่าวัฏจักรการเกิดดับนี้เป็นไปอย่างต่อเนื่องหาที่สิ้นสุดไม่ได้ สิ่งที่เห็นด้วยวิปัสสนาปัญญานี้ เรียกว่า **ปวัตตะ** ต่อมาเมื่อเพ่งพิจารณาการเกิดดับของรูปนามต่อไปอีก ก็จะบรรลุถึงสังขารูปেকชาญาณ (ปัญญาที่เป็นกลางในสังขารทั้งปวง) มีจิตโน้มไปในความสงบของกระแสรูปนาม และ เพราะไม่มีการเกิดขึ้นของสังขารในขณะนั้น จึงเรียกว่า **อปวัตตะ** ในขณะนั้นปัญญาจะพัฒนาจนแก่กล้าด้วยมรรคจิตและผลจิตซึ่งจะเป็นขณะที่ได้เห็นอริยสัจและบรรลุนิพพาน

(๓) นิमितตะและอนิมิตตะ

ในพระบาลีมีข้อความว่า

นิमितตํ สงขาราร, อนิมิตตํ นิพพานํ^{๓๖}

“นิमितเครื่องหมายเป็นสังขาร สภาพไม่มีนิमितเครื่องหมายเป็นนิพพาน”

กล่าวคือ นิพพานไม่มีนิमितเครื่องหมายเหมือนมีรูปร่าง สันฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง

ผู้ที่ไม่เคยปฏิบัติวิปัสสนาจะเชื่อว่าสิ่งต่างๆ ที่ตนเห็นนั้นมีรูปร่างสัณฐานแน่ชัด แม้แต่ผู้ปฏิบัติธรรมที่เจริญวิปัสสนาก็ยังเห็นเช่นเดียวกันในเบื้องต้นของการปฏิบัติ ในขณะที่เดินจงกรมตามหลักสติปัฏฐานนั้น ถึงจะพยายามกำหนดรู้ว่าเป็นเพียงอิริยาบถเดิน แต่ก็ไม่สามารถสลัดความรู้สึกว่าเป็นขาของตนที่กำลังยกขึ้นและร่างกายของตนที่กำลังเคลื่อนไหวอยู่ทิ้งไปได้ ยังมีความรู้สึกถึงความเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่นเดียวกันนี้ เมื่อกำหนดรู้สภาวะพองขึ้นและยุบลงของท้อง ก็ยังรู้สึกถึงรูปร่างสัณฐานของท้องที่พองขึ้นและยุบลงอยู่นั้น ซึ่งหมายความว่า กำลังระลึกถึงรูปร่างสัณฐานของสังขารที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งให้แปรเปลี่ยนอยู่เสมอๆ เครื่องหมายและรูปร่างสัณฐานเหล่านี้เป็นลักษณะของสังขาร

ต่อเมื่อมีวิปัสสนาปัญญาแก่กล้าขึ้น จึงจะระลึกว่ามีเพียงวาโยธาตุทำหน้าที่เคลื่อนไหวซึ่งเกิดขึ้นและดับไป และย่อมมีความเชื่อมั่นว่า ทุกสรรพสิ่งไม่ยั่งยืน การเห็นเช่นนี้ทำให้บรรลู่ถึงญาณคือ ปัญญารู้เห็นความดับไปของสังขาร

การเห็นความไม่มีนิमितด้วยถึงคุณาณ

คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า

ฉาณะ ติกฺขะ วหฺนเต สงฺขารेषฺสุ ลหฺมํ อุပ္ภฺจหนฺตสฺสุ อุปฺปาทํ
วา จิตฺติ วา ปวตฺตํ วา นิमितฺตํ วา น สมฺปาปุณฺนาติ. ขยฺยเภทนิโรธะ
เยว สติ สนฺติภูจติ.^{๓๗}

“เมื่อญาณดำเนินไปแก้กล้าและสังขารปรากฏรวดเร็ว เขา ย่อมไม่ใส่ใจความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความเป็นไปต่อเนื่องของ รูปนาม และรูปร่างสัณฐาน สติตั้งมั่นอยู่ในนิโรธคือความสิ้นไป ความเสื่อมไป และความพินาศไปอย่างเดียว”

เมื่อปัญญาของผู้ปฏิบัติธรรมถูกพัฒนาให้แก้กล้าด้วยการ ปฏิบัติวิปัสสนา การกำหนดรู้อารมณ์กรรมฐานจะมีความว่องไวมาก จนกระทั่งสติสามารถรับรู้ได้เฉพาะการดับไปของสภาวะธรรมเท่านั้น ที่เป็นดังนี้เพราะจิตแต่ละดวงมีกระบวนการเกิดแบ่งออกได้เป็น ๓ ขณะ คือ

๑. อุปาทกขณะ (ขณะเกิดขึ้น) เป็นขณะแรก
๒. จิตินขณะ (ขณะตั้งอยู่) เป็นขณะกลาง
๓. ภัคชขณะ (ขณะดับไป) เป็นขณะสุดท้าย

ก่อนการเริ่มปฏิบัติวิปัสสนา บุคคลทั่วไปจะยังไม่รู้เห็นว่า จิตแต่ละดวงนั้นประกอบด้วยขณะ ๓ ขณะ จึงรู้สึกว่ารูปรธรรมและนามธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นและเป็นไปอย่างต่อเนื่องเป็นอันเดียวกัน และคิดว่าเหตุการณ์ต่างๆ มีลักษณะเหมือนสายน้ำไหลไปโดยไม่มี การหยุดยั้ง ต่อมาเมื่อได้ปฏิบัติและพัฒนาไปถึงญาณขั้นแรกได้แก้ นามรูปปริจเฉทญาณ ซึ่งเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นด้วยการแยกระหว่าง รูปและนามออกเป็นส่วนที่เล็กที่สุด จึงส่งผลให้ความคิดเดิมที่ว่า สภาวะธรรมเป็นสภาพคงที่นั้นลดน้อยลงไปบ้าง และเมื่อเกิดญาณขั้น

ต่อมาคือสัมมสนญาณ ผู้ปฏิบัติธรรมเองจะเกิดเข้าใจว่าการเกิดดับ
ในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ก็คือขณะทั้ง ๓ คือ อุปปาทะ ลีติ และ
ภังคขณะของจิต แต่ก็ยังอาจคิดว่าเป็นสิ่งยั่งยืน เพราะมีการเกิด
ต่อเนื่องกันเป็นสายเหมือนลูกโซ่ จนต่อเมื่อบรรลุถึงอุทยัพพญาณ
ที่รู้เห็นการเกิดดับของสังขาร จึงได้เห็นอุปปาตขณะและภังคขณะ
ของจิตอย่างชัดเจน โดยที่ลี้ติขณะจะไม่มีปรากฏชัด และเมื่อบรรลุ
ถึงภังคญาณคือปัญญารู้เห็นความดับ สภาวะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ของ
สังขารจะไม่ปรากฏชัด ผู้ปฏิบัติธรรมจะสังเกตเห็นแต่เพียงความดับ
เท่านั้น เช่นนี้ไม่จัดว่าได้เห็นพระนิพพาน แต่เป็นเพียงการได้เห็น
สามัญญลักษณะ ๓ ประการของสังขาร คือ อนิจจลักษณะ ทุกข-
ลักษณะ และอนัตตลักษณะเท่านั้น ต่อเมื่อบรรลุสังขารูปেকชาญาณ
คือปัญญาที่เป็นกลางในสังขารทั้งปวง จึงจะมีความเป็นอุเบกขาต่อ
สภาวะทั้งหลายที่แสดงถึงความเป็นไปของสังขาร คือการเกิดขึ้น
ตั้งอยู่และดับไป ต่อมาเมื่อสังขารูปেকชาญาณแก่กล้าถึงระดับสูงสุด
ผู้ปฏิบัติธรรมจะบรรลุถึงสภาวะดับรูปนามสังขารทั้งหมด ขณะนั้น
มีเพียงสภาวะดับของรูปนามปรากฏชัดโดยไม่มีรูปร่างสัณฐาน
ของสิ่งใดๆ และในท้ายที่สุดเมื่อพิจารณาด้วยปัจจุเวกขณะญาณ คือ
ปัญญาที่พิจารณาทบทวน จึงได้บรรลุถึงความสำเร็จในขั้นสุดท้ายที่
รู้เห็นความดับของสังขารทั้งหมด

ลักษณะเป็นต้นของนิพพาน

ในคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวถึงลักษณะ หน้าที่ และอาการปรากฏของนิพพานว่า

สนฺติลักษณะํ นิโรธสจฺจํ อจฺจุติริสํ อนิมิตฺตปจฺจุปฺปจฺจํ.^{๓๘}

“นิโรธสัจมีลักษณะสงบ มีหน้าที่ไม่เปลี่ยนแปลง และปรากฏแก่ญาณโดยความไม่มีนิमित”

ญาณที่กล่าวถึงในเรื่องนี้เห็นจะเป็นมรรคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณที่มีอยู่แก่พระอริยบุคคล เพราะพระอริยบุคคลเท่านั้นที่จะสามารถรู้เห็นนิพพานได้ โดยที่มรรคญาณและผลญาณรับเอานิพพานเป็นอารมณ์ในขณะบรรลู่ และปัจจเวกขณญาณก็รับเอานิพพานเป็นอารมณ์ด้วยการพิจารณาทบทวน

นิพพานไม่มีรูปร่าง

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา พระนาคเสนเถระทูลพระยามิลินท์ว่า ไม่มีอะไรจะเปรียบเทียบกับนิพพานได้ นิพพานไม่มีรูปร่างหรือสัณฐาน ไม่มีทั้งขนาดและปริมาณ ไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผล ด้วยการถกเถียง หรือด้วยการอุปมา นิพพานไม่มีสิ่งเปรียบเทียบกับไม่ขาวไม่ดำ ไม่สว่างไม่มืด ไม่เล็กไม่ใหญ่ นิพพานเป็นการดับของวิภวัญจะทั้ง ๓ คือ กิเลสวิภวัญ กรรมวิภวัญ และวิปากวิภวัญ ดังข้อความว่า

อปฺปฏิกาคํ มหาราช นิพฺพานํ, น สกฺกา นิพฺพานสฺส รูปํ

วา สณฺหาณํ วา วยํ วา ปมาณํ วา โอปมฺเมเน วา การณฺเน วา เหตุนา
วา นเยเน วา อุปทสฺสยิตุํ.”^{๓๔}

“มหาบพิตร นิพพานไม่มีสิ่งใดเปรียบเทียบได้ บุคคลไม่สามารถ
แสดงสี รูปร่าง ขนาด หรือจำนวนของนิพพานด้วยการเปรียบเทียบ
ด้วยเหตุช่วย ด้วยเหตุหลัก หรือด้วยนัย[ที่อนุมานรู้]”

อนึ่ง ข้าพเจ้าได้เขียนเรื่องดังกล่าวไว้ในหนังสือวิปัสสนา
ภาวนาว่า

“นิพพานไม่ใช่คุณาสน์ ไม่ใช่ปราสาท ไม่ใช่เมือง ไม่ใช่
แสงสว่าง ไม่ใช่สิ่งเรืองแสง ไม่มีความโปร่งใส หรือความเย็นใน
นิพพาน เพราะคุณาสน์ ปราสาท เมือง แสงสว่าง แสงเรือง
ความใส และความเย็นไม่ใช่ข้อสังขตธรรม (สิ่งที่ไม่มีการปรุงแต่ง)
ทั้งไม่ใช่ปรมาตฺถ์ (ความจริงที่สูงสุด)”

ข้าพเจ้าเขียนบทความนั้นขึ้นโดยไม่มีเจตนาที่จะกล่าวถึง
สิ่งใดหรือบุคคลใดโดยเฉพาะ แต่ในภายหลังได้อ่านพบหนังสือเล่ม
หนึ่งที่กล่าวถึงนิพพานว่าเป็นแดนที่กว้างใหญ่มีแสงสว่างรุ่งเรือง
ผู้อ่านอาจคิดว่าข้าพเจ้าเขียนบทความดังกล่าวเพื่อคัดค้านหนังสือ
เล่มนั้น แต่ความจริงข้าพเจ้าเขียนโดยไม่ได้คิดถึงหนังสือนั้นเลย
ข้าพเจ้าจะขออ้างข้อความในคัมภีร์มิลินทปัญหาที่กล่าวว่า นิพพาน
ไม่มีรูปร่างสัณฐานใดๆ ผู้ปฏิบัติธรรมที่รู้เห็นความเกิดดับของ
รูปนามด้วยสังขารูปกษญาณ (ปัญญาที่เป็นกลางในสังขารทั้งปวง)

และ **อนุโลมญาณ** (ปัญญาที่เป็นไปโดยคล้อยตาม) แล้วก็จะเข้าสู่ กระแสนิพพานเห็นความดับของสังขารทั้งปวง ด้วย **โคตรภูญาณ** (ปัญญาที่ข้ามพ้นจากภาวะของปุถุชนโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์) และ มรรคญาณ ผลญาณ ในขั้นนี้ทั้งจิตที่กำหนดรู้และอารมณ์ที่ถูกรู้ จะปรากฏเหมือนกำลังดับไป สภาวะที่ประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติธรรมใน ขณะนั้นสอดคล้องกับข้อความจากคัมภีร์ปฎิสัมภิตามรรคที่กล่าวว่า

นิมิตตํ สงขารา, อนิมิตตํ นิพพานํ

“นิมิตเครื่องหมายเป็นสังขาร สภาวะที่ไม่มีนิมิตเครื่องหมายเป็นนิพพาน”

(๔) อายุหนาและอนายูหนา

ในพระบาลีมีข้อความว่า

อายุหนา สงขารา, อนายูหนา นิพพานํ.^{๔๐}

“การสังสมกรรมเป็นสังขาร การไม่สังสมกรรมเป็นนิพพาน”

คำว่า อายุหนา ตามรากศัพท์แปลว่า การสร้างหรือการ ประกอบ เช่น ในการก่อสร้างบ้านช่างก่อสร้างจะประกอบวัสดุต่างๆ เข้าด้วยกันตามวิธีที่เหมาะสม

ความชวนชวายเป็นที่จะสังสมกรรมจึงเรียกว่า **สังขาร**

ส่วน สภาวะที่ไม่มีการชวนชวายเป็นจะสมกรรมเรียกว่า

นิพพาน

เนื่องจากสังขารมีหน้าที่สังสมกรรม ลักษณะของสังขารจึงเป็นสภาพมีการปรุงแต่ง โดยอาจเป็นทั้งผู้ปรุงแต่งและผู้ถูกปรุงแต่ง ในกรณีที่สังขารถูกปรุงแต่งโดยปัจจัยทั้งสี่ คือ กรรม จิต อุตฺต และอาหาร ก็จัดว่าเป็นผู้ถูกปรุงแต่ง เพราะรูปและนามต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของปัจจัย ๔ เหล่านั้น และเมื่อเรากล่าวว่าสังขารไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน ฉะนั้น คำว่า สังขาร ในที่นี้จึงหมายถึงเอาถึงรูปนามนั้นแหละ อนึ่ง เจตสิก ๕๐ ดวง (เว้นเวทนาและสัญญา) เป็นธรรมชาติที่เกิดร่วมกับจิต และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **สังขารขันธ** เมื่อเจตสิกกระทำกิจเพื่อปรุงแต่งให้เกิดการกระทำกรรม ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจก็ตาม ก็จัดว่าสังขารในกรณีนี้ทำหน้าที่เป็นผู้ปรุงแต่ง อย่างไรก็ตาม ในเจตสิก ๕๐ ดวงเหล่านั้น เจตสิกที่ชื่อว่า **เจตนา** (ความตั้งใจ) เป็นหลักที่ทำให้เกิดการกระทำกรรมซึ่งอาจให้ผลเป็นวิบากที่ดีหรือไม่ดีก็ได้ ทั้งนี้ล้วนเป็นไปตามกายกรรม วาจากรรม หรือมโนกรรมที่กระทำนั้นว่าเป็นกุศลหรืออกุศล กรรมทั้งสองนั้นเกิดขึ้นด้วยวิธีอย่างนี้ และเป็นสังขารที่ปรุงแต่งให้มีการเกิดใหม่หลังจากที่ขันธเก่าได้ดับลง เมื่อใดที่ไม่มีเจตนาในการกระทำกรรม เมื่อนั้นย่อมไม่มีการเกิดขึ้นของรูปและนามในภพใหม่ ดังนั้น การสังสมกรรมในที่นี้จึงหมายถึงเจตนาในการกระทำกรรม

อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเมื่อกิเลสไม่มี กรรมก็เป็นเพียงกิริยาที่ทำหน้าที่ของตน และไม่มีอำนาจที่จะให้ผลปฏิสนธิ กิเลสย่อมถูกละได้ด้วยมรรคญาณและผลญาณ ซึ่งอบรมให้มีขึ้น

ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา และเมื่อบุคคลเป็นอิสระจากอำนาจของกิเลสแล้ว กรรมในอดีตก็หมดอำนาจให้ผลในการทำให้เกิดภพใหม่ สำหรับพระอรหันต์นั้นการดับขันธโดยที่ไม่มีขันธใหม่เกิดขึ้นอีก เรียกว่า **อนุปาติเสสนิพพาน**

การหยุดทำกรรมดี

มีผู้กล่าวไว้ว่า อนุยาหนา นิพพานํ แปลว่า “การไม่สั่งสมกรรมเป็นนิพพาน” ซึ่งหมายความว่า ไม่ต้องทำกรรมดี ก็สามารถบรรลุนิพพานได้ด้วยการอยู่เฉยๆ ไม่ต้องทำอะไรเลย ในคำกล่าวนี้ หากไม่พิจารณาให้ถ่องแท้อาจเข้าใจผิดได้ว่า เราไม่ควรชวนชวายเพื่อจะสั่งสมกรรม แต่ความหมายที่ถูกต้องนั้นคือกิเลสเป็นเหตุให้สั่งสมกรรม เมื่อปราศจากกิเลสก็ไม่มี การสั่งสมกรรม และไม่ควรทีกักเอาว่าถ้าไม่กระทำความอะไรเลยก็จะไม่เกิดกรรมและวิบาก เพราะในทางปฏิบัติเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่กระทำความใดเลย เนื่องจากจิตของเราต้องเสพอารมณ์ที่ดีหรือไม่ดีอยู่ตลอดเวลา

บางคนยังอ้างพระพุทพจน์ว่า สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา แล้วแปลตามความเห็นของตนว่า “การสั่งสมกรรมทั้งหมดเป็นทุกข์” หมายความว่า ความพยายามกระทำความทั้งหมดทำให้เกิดทุกข์ การไม่พยายามจึงเป็นการดับทุกข์ เป็นการบรรลุนิพพาน เช่นนั้นแล้วจึงไม่จำเป็นต้องทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนาเพื่อพัฒนาจิต เพียงทำใจให้ว่างก็สามารถบรรลุนิพพานได้

ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ เมื่อข้าพเจ้ามาที่เมืองย่างกุ้งก็เคยได้ยินคำสอนนี้ทางวิทยุ ซึ่งคงเป็นที่พอใจของบางคนที่ไม่อยากใช้ความพากเพียรในการปฏิบัติธรรม แต่คำสอนอย่างนี้ขัดกับคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งตรัสไว้ในพระไตรปิฎกว่า “ควรหลีกเลี่ยงอกุศลและควรบำเพ็ญทาน ศีล และภาวนา” ^{๔๑}

ไม่มีพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า ไม่ควรทำกุศล เพราะถ้าไม่มีการสั่งสมบุญกุศล บาปอกุศลก็จะเพิ่มพูนขึ้นจนไม่สามารถจะจัดบัดเป่าให้หมดไปได้

ปุถุชนมักจะโน้มเอียงไปในทางอกุศล

การทำความดีต้องอาศัยความศรัทธา กำลังใจ และความพยายาม เพราะเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก การทำความดีเปรียบเหมือนว่ายน้ำทวนกระแสน้ำ แต่ความชั่วนั้นทำง่ายไม่ต้องพยายามเป็นพิเศษ หรือต้องการแรงจูงใจมากนักราวกับเป็นไปตามธรรมชาติ ดังนั้นจึงกล่าวว่าการทำความชั่วเหมือนลอยตามกระแสน้ำ เมื่อมีกฎหมายหรือความยับยั้งชั่งใจมาเป็นเครื่องกั้นขวาง การกระทำชั่วก็อาจจะลดน้อยลงบ้าง สำหรับปุถุชนคนธรรมดามีหนทางให้เลือก ๒ ทางเท่านั้น คือ กระทำความดีสร้างกุศล หรือ ทำความชั่วสร้างอกุศล ตราบใดที่ไม่มีการทำกุศล ตราบนั้นก็จะมีแต่อกุศล สมมติว่าในเวลาทุกๆ ๑๐๐ นาที เราทำความชั่วด้วยอกุศลจิตเสีย ๙๐ นาที ก็จะเหลือเวลาเพียงแค่ ๑๐ นาที ที่จะให้กุศลจิตสามารถทำความดีได้

ถ้าเวลาแห่งการทำกุศลเพียงแค่ ๑๐ นาทีนั้นถูกยกเลิกไป อกุศลจิตก็จะเข้าครอบงำเราตลอดทั้ง ๑๐๐ นาที

คนที่ไม่บำเพ็ญภาวนา อาจไม่สามารถรู้วิธีที่จะควบคุมจิตจากอกุศล เพราะธรรมชาติคนเรานั้นเมื่อได้รับอารมณ์ที่น่าพอใจเข้าก็หมดความสามารถที่จะควบคุมจิตใจมิให้ผูกพันอยู่กับความสุข มักลุ่มหลงเพลิดเพลินอยู่กับอารมณ์ที่น่าพอใจ ที่ได้เห็น หรือได้ยิน เป็นต้นนั้น แทบไม่มีใครสามารถยับยั้งซึ่งใจไม่ให้ยินดีกับความสุขได้

ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวมักจะพยายามแสวงหาสิ่งต่างๆ มาตอบสนองความต้องการของครอบครัว และส่วนชายโสดก็มักจะเพลิดเพลินอยู่กับความความเย้ายวนของกามคุณต่างๆ เพราะอยู่ในฐานะจะเสพอารมณ์ที่น่าพอใจเหล่านั้นได้ ทั้งไม่มีความต้องการจะควบคุมความโลภ ความโกรธ หรือความหลง หากไปพบสิ่งที่ไม่พอใจก็จะแสดงความโกรธออกมาทันที มีเรื่องของลูกกับหลานชายเกี่ยวกับการควบคุมจิต หลานชายมักจะพูดว่า

“ไม่ควรที่จะควบคุมจิต เพราะเมื่อปล่อยให้จิตเป็นไปตามครรลองของมัน มันก็จะปิดกั้นไม่ให้กิเลสเข้ามาได้เอง”

ชายผู้เป็นลุงฟังแล้วไม่สบอารมณ์จึงตบหน้าหลานชายหนึ่งครั้ง เมื่อมีคนถามว่าทำไมจึงกระทำเช่นนั้น เขาอธิบายว่าต้องการพิสูจน์คำพูดของหลานชายว่าจริงหรือไม่ ส่วนหลานชายนั้นเมื่อถูกตบหน้าก็โกรธมากเป็นธรรมดา เพราะโทษนั้นจะจะได้เฉพาะผู้ที่เจริญวิปัสสนาจนบรรลุเป็นพระอนาคามีหรือพระอรหันต์เท่านั้น

ในสมัยพุทธกาล พระสารีบุตรเถระมีชื่อเสียงเลื่องลือว่าเป็นผู้สงบเพราะท่านไม่เคยโกรธเลย พราหมณ์คนหนึ่งไม่เชื่อว่าพระสารีบุตรสามารถเอาชนะความโกรธได้ จึงแอบเข้ามาข้างหลังในขณะที่ท่านออกบิณฑบาตอยู่แล้วตบหลังท่านอย่างแรง แต่ท่านก็เดินต่อไปอย่างไม่สะดุ้งสะเทือน กระทั่งยังไม่เหลียวหน้ามองว่าใครเป็นคนทำ ต่อมาพราหมณ์นั้นสำนึกผิดจึงเข้าไปขอขมาต่อท่าน^๒ พระอรหันต์มีอุเบกขา เพราะท่านได้ทำลายกิเลสทั้งปวงแล้วด้วยวิปัสสนาซึ่งเป็นปัจจัยให้บรรลุมรรค

หากขาดการทำกุศล อกุศลก็จะครอบงำ

ถ้าไม่บำเพ็ญกุศล อกุศลก็จะเพิ่มพูน ถ้าเราทำบุญให้ทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนา ก็ย่อมจะได้เกิดใหม่ในโลกมนุษย์หรือในสวรรค์แม้ว่าจะไม่ได้ปรารถนามรรคผล หรือถ้าหากประสงค์จะบรรลุมรรคผลแต่ไม่สามารถบรรลุได้ในชาตินี้ ก็อาจจะบรรลุได้ในอนาคตถ้าปฏิบัติวิปัสสนาในทุกชาติที่เกิด แต่หากละเลยไม่กระทำ ความดี ไม่สั่งสมกุศลกรรม อกุศลกรรมก็จะชักนำให้ได้รับความ

ทุกซ์สมกับกรรมชั่วที่กระทำ และอาจทำให้ต้องตกไปในอบายภูมิ
ดังนั้น จึงไม่ควรเชื่อคำสอนที่ไม่ให้กระทำความดี และขออย่าอึกว่า
อนาญหนา นั้นไม่ได้หมายความว่าให้หลีกเลี่ยงการทำกุศล ศัพท์นี้
หมายเอาการละกุศลหรืออกุศลที่ทำให้เกิดปฏิสันธิวิญญานเท่านั้น
หมายความว่า เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้เจริญวิปัสสนากาวานาจนบรรลุ
ถึงอรหัตตมรรคกิเลสทั้งหมดก็จะถูกขจัดไป ส่งผลให้กรรมเก่าและ
กรรมใหม่ไม่อาจส่งผลเป็นปฏิสันธิวิญญานได้ เช่นเดียวกับต้นไม้
ที่ถูกถอนรากถอนโคนแล้วไม่อาจเจริญเติบโตต่อไป

ที่จริงแล้ว คำว่า **อนาญหนา** ยังระบุถึงความปรากฏของ
ภยญาน คือ ปัญญารู้เห็นสังขารว่าเป็นสิ่งน่ากลัว

อาทีนวญาน คือ ปัญญารู้เห็นโทษของสังขาร

และ **นิพพิทาญาน** คือ ปัญญารู้เห็นสังขารว่าน่าเบื่อหน่าย
อันเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน^{๔๓}

พระอรหันต์ไม่ได้ละทิ้งการทำกุศลกรรม

พระอรหันต์ได้ดับกิเลสทั้งปวงแล้ว จึงไม่กระทำความชั่วแน่นอน ท่านสั่งสมกุศลจากการให้ทาน รักษาศีล เจริญสมณะและวิปัสสนา เจริญเมตตาภาวนา รวมทั้งสักการะบูชาพระพุทธเจ้า แต่เพราะหมดกิเลส กุศลนั้นจึงไม่ส่งผลวิบาก ในบทสวดนโมการคาถา (คาถา ๑) กล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงสละทั้งบุญและบาป (กุศลํกุศลํ ชหฺ) เหตุที่กล่าวดังนี้เนื่องจากพระองค์ทรงตัดกิเลสวัฏและกรรมวัฏหมดแล้ว พระอรหันต์ก็เช่นเดียวกัน แต่ต่างกันตรงที่พระอรหันต์ไม่สามารถตัดความเคยชิน (วาสนา) ในอดีตที่เลือกตค้างอยู่ในกระแสจิต เช่น การพูดคำหยาบเรียกผู้อื่นว่า คนถ้อยเป็นต้น^{๔๔} การละบุญที่กล่าวถึงในนโมการคาถานั้น หมายความว่ากรรมที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์กระทำไม่มีผล เพราะท่านได้ละกิเลสแล้วด้วยอรหัตตมรรค

สำหรับปุถุชนและพระเสกขะนั้น กรรมดีและกรรมชั่วทั้งอดีตและปัจจุบันยังมีอำนาจให้ผลปฏิสันธิ เพราะยังมีกิเลสอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัณหาที่พอใจในภพชาติ ในทุกขณะที่เขาเหล่านั้นทำพูด หรือคิดทางกาย วาจา และใจ ก็จะมีกรรมใหม่อยู่ตลอดเวลาเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว กรรมที่ได้โอกาสส่งผลก็จะให้ผลเป็นปฏิสันธิโดยมีรูปนามขันธ ๕ ในภพต่อไป ตามรูปศัพท์แล้วคำว่า **ปฏิสันธิ** แปลว่า เชื่อมต่อภพ คือ เชื่อมภพก่อนไว้กับภพปัจจุบัน เหมือนกับการต่อ

เชือกต่อๆ กันไปไม่รู้จบสิ้น ดังนั้น สัตว์โลกจึงยังต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีกยาวไกล และตราบใดที่ชั้นที่ ๕ ยังเกิดขึ้น ตรานั้น ความทุกข์ก็ยังคงเกิดติดตามไปไม่รู้จบ

(๕) ปฏิสนธิและอัปปฏิสนธิ

คัมภีร์ปฏิสมัภิทามรคกล่าวเรื่องการปฏิสนธิดังนี้

ปฏิสนธิ สงขาร, อปปฏิสนธิ นิพพาน.^{๔๔}

“การเกิดใหม่เป็นสังขาร การไม่เกิดใหม่เป็นนิพพาน”

การเกิดใหม่หรือปฏิสนธิ เป็นการเชื่อมต่อช่องว่างระหว่างภพเก่าที่สิ้นสุดลงกับภพที่เกิดขึ้นใหม่ อดีตภพถูกเชื่อมโยงไว้กับปัจจุบันภพต่อเนื่องกันไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดตราบเท่าที่กฎแห่งกรรมยังทำหน้าที่อยู่ กรรมอาจเชื่อมให้ไปเกิดในภพเบื้องต่ำ เช่น เปเรต เติรัจฉาน เป็นต้น การเกิดใหม่อีกซ้ำแล้วซ้ำเล่าในทุกคติภูมิที่เต็มไปด้วยความทุกข์นั้นเป็นสิ่งที่น่าหวาดกลัวโดยแท้ หากยังไม่บรรลुเป็นพระอรหันต์ คนเรายังต้องเวียนเกิดอยู่ในสังสารวัฏไม่พ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด แม้พระโสดาบันก็ต้องเกิดในกามสุคติภูมิอีกไม่เกิน ๗ ชาติ พระสกทาคามีก็ต้องเกิดอีกไม่เกินชาติเดียว พระอนาคามีก็ต้องท่องเที่ยวไปในสุทธาวาสพรหมจนกว่าจะบรรลुเป็นพระอรหันต์ ส่วนบรรดาปุถุชนยังมีกิเลสที่ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างไม่มีจบสิ้น แต่เนื่องจากพระอรหันต์ได้ตัดกิเลสวัฏ

กรรมวัฏ และวิบากวัฏแล้วจึงไม่เกิดอีก การไม่ปฏิสนธิเป็นลักษณะของนิพพาน จึงอาจกล่าวได้ว่านิพพานคือการไม่เกิด

ผู้ที่บรรลุนิพพาน อาทิ นวญาณ และนิพพิทาญาณ มักจะมีความเบื่อหน่ายรูปนามขยะแย้งกับความทุกข์ในสังสารวัฏ เพราะได้รู้แจ้งความจริงของชีวิตด้วยมรรคญาณ และเมื่อท่านปฏิบัติต่อไปจนกระทั่งบรรลุนิพพานด้วยอรหัตตมรรคญาณแล้ว กิเลสทั้งหมดก็จะสงบระงับไปไม่เกิดขึ้น เมื่อกิเลสถูกขจัดไปทั้งหมด กรรมที่ทำไว้ในภพก่อนและภพนี้ก็ไม่ให้ผลเป็นรูปนามในภพต่อไปอีก กล่าวได้ว่ากิเลส กรรม และวิบาก คือ รูปนาม ทั้ง ๓ อย่างนี้สงบระงับไปในขณะบรรลอรหัตตมรรคญาณ ความสงบอย่างนี้ก็คือนิพพานที่กล่าวว่ามีลักษณะสงบ คือ สงบจากวนเวียนของกิเลส กรรม และวิปากันนั้นแหละ

สุสุข วัต นิพพาน

อโสภา วิรัช เขม

สมมาสมพุทธเทสิโต

ยตถ ทุกุข นิรุณมติ.

(ขุ. เถร. ๒๖.๒๖๓.๓๑๖)

“นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว เป็นสุขดีหนอ
ไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสจตุลีสี่ เกษม เป็นที่ดับทุกข์ได้”

บทที่ ๔

ลักษณะของนิพพาน

บทที่ ๔ ลักษณะของนิพพาน

หลังจากที่ได้อธิบายเรื่องนิพพานสองประเภทเมื่อครั้งที่แล้ว
ต่อไปนี้ ข้าพเจ้าจักแสดงพระธรรมเทศนาถึงอุทานที่พระพุทธองค์
ตรัสไว้เมื่อพระพาหิยทวารุจิระดบชั้นรัเข้าสู่อนุภาติเสสนิพพานว่า

ยตถ อาโป จ ปถวี	เตโช วาโย น คารติ
น ตตถ สุกกา โชนติ	อาทิจฺโจ นปฺภาสติ.
น ตตถ จนฺทิมมา ภาคิ	ตโม ตตถ น วิชฺชติ
ยทา จ อตฺตนา เวทิ	มุณี โมเนน พฺราหฺมโณ
อถ รุปา อรูปา จ	สุขทุกฺขา ปมฺจุจติ. ^{๕๗}

“ดิน น้ำ ไฟ ลม ย่อมไม่มีในนิพพานธาตุ
ใด ในนิพพานธาตุนั้นไม่มีดวงดาวส่องแสง ไม่มี
ดวงอาทิตย์ส่องแสง ไม่มีดวงจันทร์ส่องแสง
และไม่มีชีวิต

เมื่อใด ผู้ลอยบาปได้ที่เป็นมุนีรู้แจ้งเอง
ด้วย[อรหัตตมรรค]ปัญญา เมื่อนั้น เขาย่อม
หลุดพ้นจากรูปนาม ทั้งพ้นจากสุขและทุกข์”

อาศัยธาตุ ๔ คือ

๑. ธาตุดิน (ความอ่อนหรือแข็ง)
๒. ธาตุน้ำ (ความไหลหรือเกาะกุม)
๓. ธาตุไฟ (ความร้อนหรือเย็น)
๔. ธาตุลม (ความหย่อนหรือตึง)

สิ่งต่างๆ จึงเกิดขึ้นแล้วเป็นเหตุนำไปสู่ความยึดมั่นผูกพันกับอารมณ์ต่างๆ เช่น รูปและเสียงเป็นต้น เมื่อธาตุเหล่านี้ดับไป รูปย่อมดับไม่เหลือ ไม่มีรูปปรากฏในนิพพาน ที่ใดไม่มีรูป ที่นั้นย่อมไม่มีแสงสว่างหรือความมืด

ขอสำหรับอีกว่านิพพานไม่มีที่ตั้ง เพราะในที่ซึ่งรูปและนามดับไปหมดแล้วนั้นจะไม่สามารถหาพบได้ คัมภีร์อุทาน^{๕๔} ได้ตรัสไว้ชัดเจนว่า นิพพานไม่มีที่ตั้ง (อุปปฏิฏฐ) และในอีกสูตรหนึ่ง^{๕๕} ตรัสว่าทรงแสดงอริยสัจ ๔ ในร่างกายที่ยาวาวาหนาคับกว้างศอกนี้ แต่ในคัมภีร์พระอภิธรรม^{๕๖} กล่าวว่า นิพพานนั้นไม่อยู่ในร่างกาย แต่เป็นธรรมที่อยู่ภายนอกร่างกาย เรื่องนี้จะได้อธิบายในเวลาต่อไป เมื่อกล่าวถึงอายตนะภายในและภายนอก

พระอรหันต์ที่ยังเห็นพระนิพพานว่าไม่มีธาตุทั้ง ๔ ไม่มีความสว่างและความมืด เมื่อดับขันธปรินิพพานแล้วย่อมหลุดพ้นจากปฏิสนธิในภุมิที่มีรูป คือกามภุมิและรูปภุมิ อีกทั้งไม่เกิดในภุมิที่ปราศจากรูปคือมีแต่นามเท่านั้น (อรูปภุมิ) และหลุดพ้นจากสังขารทุกข์ที่เหล่าสัตว์สำคัญว่า เป็นสุขเป็นทุกข์ เราจึงพูดถึงการปรินิพพานของพระพาหิยทารุจีริยะว่าเป็นการหลุดพ้นจากวิภวทุกข์

เรื่องพระพาหิยทารุจีริยะ

ในสมัยพุทธกาล นายวานิชคนหนึ่งชื่อพาหิยะเดินทางไปค้าขายในเจ็ดย่านน้ำด้วยเรือสำเภา การค้าของเขาประสบผลสำเร็จทุกครั้ง แต่ในครั้งสุดท้ายเรือเกิดอัปปางลง ลูกเรือและคนทั้งหมดจมน้ำตาย ส่วนตัวเขารอดมาได้ และถูกคลื่นซัดเข้าฝั่งที่ท่าเมืองสุปปารกะ เสื้อผ้าของเขาได้หลุดหายไปหมดขณะที่อยู่กลางทะเลเมื่อขึ้นฝั่งได้ เขาจึงหาเปลือกไม้และใบไม้มาห่อหุ้มปกปิดร่างกายและเที่ยวขอทานไปในหมู่บ้าน พวกชาวบ้านเห็นใบไม้ที่คลุมร่างก็ทักท้วงว่าเขาเป็นพระอรหันต์จึงถวายอาหารและผ้า แต่พาหิยะคิดว่าหากเปลี่ยนไปนั่งห่มผ้าจะทำให้คนคลายความนับถือ จึงยังคงคลุมตัวด้วยเปลือกไม้ใบไม้ต่อไป ชื่อเสียงของเขาเองก็จรรจายไปจนกระทั่งตนเองก็หลงเชื่อว่าตนได้เป็นพระอรหันต์จริง

ในตอนนั้น พรหมอนาคามีท่านหนึ่งรู้ประวัติความเป็นไปของพาหิยะ จึงลงมาสู่โลกมนุษย์แล้วเข้าไปหาเพื่อเตือนให้รู้ว่าเขา

ไม่ใช่พระอรหันต์ และเขานั้นก็ยังไม่ใช่ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมอะไร
ที่จะทำให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ด้วย โดยกล่าวว่า

“พาหิยะ เธอคือผู้หนึ่งในพวกเราเจ็ดคนที่ได้ปฏิบัติธรรมใน
สมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ภิกษุทั้งเจ็ดรูปนี้
พาดบันไดขึ้นเขาแล้วทิ้งบันไดลง โดยตั้งใจว่าจะยอมอดอาหารตาย
บนภูเขาหากถ้าหากเหาะไปบิณฑบาตไม่ได้ ในบรรดาเจ็ดรูปนั้น
พระเถระผู้อาวุโสที่สุดบรรลุลุทธิธรรมเป็นพระอรหันต์ ส่วนเรานั้นเป็น
พระอนาคามีแล้วไปเกิดในพรหมโลก

ในสมัยนั้น เธอมีศรัทธาในธรรมอย่างยิ่งถึงกับไม่ยอมรับ
อาหารจากพระอรหันต์ แล้วโยบัตินี้เธอกลายเป็นคนหลงโลก ยินดี
ในลาภที่ได้จากการหลอกลวงผู้คน เธอจึงไม่ใช่พระอรหันต์ ทั้งยัง
ปราศจากคุณธรรมใดๆ ที่ทำให้เป็นพระอรหันต์ได้”

เมื่อได้ยินเช่นนั้น พาหิยะก็เกิดความสลดใจยิ่งนัก จึงถาม
ว่า

“พระอรหันต์มีอยู่ในโลกหรือไม่”

พรหมตอบว่า “พระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ที่แท้จริง
กำลังประทับอยู่ที่วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี พาหิยะจึงได้ไป
วัดพระเชตวัน แต่ขณะนั้นพระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปบิณฑบาต
ในเมืองสาวัตถี เขาจึงติดตามไปทันที เมื่อตามไปทันได้ทูลขอให้
ทรงแสดงธรรม แต่พระองค์ไม่ทรงแสดงเพราะไม่เหมาะสมด้วยโอกาส

และสถานที่ แต่เมื่อพาหิยะทูลอ่อนน้อมถึง ๓ ครั้ง พระพุทธองค์
จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาซึ่งต่อมาได้รวมเข้าไว้ในพาหิยสูตร

เมื่อเห็นจงเพียงแต่เห็น

ในพาหิยสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า

ตสมาทิห พาหิย เอวํ สิกฺขิตพฺพํ. ทิฏฺฐเจ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติ,
สุเต สุตมตฺตํ ภวิสฺสติ, มุเต มุตมตฺตํ ภวิสฺสติ, วิณฺญาเต วิณฺญาต-
มตฺตํ ภวิสฺสติ. เอวญฺหิ เต พาหิย สิกฺขิตพฺพํ.^{๖๑}

“พาหิยะ เพราะเหตุนั้นแล เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็น
จงเพียงแต่เห็น เมื่อได้ยินจงเพียงแต่ได้ยิน เมื่อรู้จงเพียงแต่รู้ เมื่อ
คิดจงเพียงแต่คิด

พาหิยะ เธอพึงปฏิบัติอย่างนี้[ด้วยการกำหนดรู้สภาวะธรรม
ในขณะที่เกิดขึ้น]”

นี่คือการบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานที่เรียกว่า ทิฏฺฐเจ ทิฏฺฐ-

มตต์ (เมื่อเห็นจงเพียงแต่เห็น) โดยทั่วๆ ไปอายตนะภายใน ๖ รับรู้
อายตนะภายนอก ๖ โดยผ่านมาทางทวารทั้ง ๖ ตัวอย่างเช่น เมื่อ
บุคคลเห็นรูปทางตา เขาไม่เพียงแต่เห็นและไม่หยุดแค่เห็นเท่านั้น
เขายังคิดพิจารณาต่อไปอีก และยังติดใจอยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ
การเห็นนั้น ดังเช่น รับรู้รูปร่างลักษณะของสิ่งที่เห็น ประจักษ์ว่าสิ่งนั้น
น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจ และตอบสนองกับความรู้สึกสุขหรือทุกข์ที่
เกิดขึ้น เมื่อมีความสุขก็ย่อมมีความสุขพอใจ แต่ถ้าสิ่งที่เห็นนั้นรู้สึก
ว่าไม่น่าดู เขาย่อมไม่เพียงไม่พอใจเท่านั้น ยังอาจรู้สึกขยะแขยงหรือ
โกรธเกลียดอีกด้วย แม้บางครั้งเขาจะรู้สึกเฉยๆ กับสิ่งที่เห็น แต่
อึดอัดตัวตนของเขาก็ได้เกิดขึ้นแล้ว โดยคิดว่า “ฉันเห็น” และความ
เป็น “ฉัน” นี่เป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ เขาไม่เพียงสักแต่เห็นว่าเห็นและกำหนดรู้
การเห็นทางตาโดยไม่พิจารณาต่อไปถึงลักษณะหรือเรื่องราวของ
สิ่งที่เห็น แต่การหยุดอยู่เพียงแค่การเห็นนั้นทำได้ไม่ถนัดเลย ถ้าไม่
สามารถหยุดอยู่เพียงแค่การเห็น เขาก็จะรับรู้ต่อไปถึงคนที่เห็นหรือ
สิ่งที่เห็นนั้นแล้วนิยชอบหรือไม่ชอบ ถ้าเขาชอบสิ่งที่เห็นความรักก็
จะออกงามขึ้นในใจ ตรงข้ามถ้าเขาไม่ชอบสิ่งที่เห็นความเกลียดก็
จะกัดกินใจของเขา แม้ในบางครั้งนั้นรู้สึกเฉยๆ กับคนหรือสิ่งที่เห็น
เขาก็ยังคิดว่า “สิ่งที่เห็นนั้นมีตัวตนที่เที่ยงแท้” เป็นการยากมากที่
คนเราจะสลัดทิ้งความยึดมั่นกับอึดอัดตัวตนได้หากขาดการเจริญ
วิปัสสนา เพราะวิปัสสนาเป็นวิธีเดียวที่จะทำให้เราสามารถสักแต่
เห็นโดยไม่แต่งเติมเสริมต่อ

ผู้ที่ไม่ได้เจริญวิปัสสนา

- เมื่อเห็น ก็ไม่สามารถหยุดอยู่แค่ เห็น
- เมื่อได้ยิน ก็ไม่หยุดแค่ ได้ยิน
- เมื่อรู้กลิ่น ก็ไม่หยุดแค่ รู้กลิ่น
- เมื่อรู้รส ก็ไม่หยุดแค่ รู้รส
- เมื่อรู้สัมผัส ก็ไม่หยุดแค่ รู้สัมผัส

และที่ยากที่สุดก็คือเมื่อคิดก็ไม่สามารถหยุดอยู่เพียงแค่คิด
ดังนั้น จึงจำเป็นต้องกำหนดรู้สภาวะธรรมให้ทันปัจจุบันขณะอย่าง
ต่อเนื่องตลอดเวลา ในเบื้องต้นของการปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติใหม่จะไม่สามารถกำหนดรู้สภาวะธรรมทั้งหมดในขณะที่เขาเห็น ขณะได้ยิน
เป็นต้น เพราะฉะนั้น เขาจึงควรที่จะเริ่มปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
ด้วยการกำหนดสภาวะธรรมเพียงอย่างเดียวเท่านั้นก่อน ในการสอน
วิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ควรให้ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้การเดิน
ในขณะที่เดินก่อน เป็นการตามรู้สภาวะธรรมการเคลื่อนไหว คือการ
ทำงานของวาโยธาตุ ได้แก่ ธาตุที่มีลักษณะเคลื่อนไหว เมื่อยืนให้
กำหนดรู้ที่กำลังยืน เมื่อนั่งให้กำหนดรู้ที่กำลังนั่ง ในขณะที่ทำ
อิริยาบถต่างๆ นี้ อาจรู้สึกได้ถึงสภาวะที่เกิดขึ้นในร่างกาย ก็พึง
กำหนดรู้สภาวะนั้นๆ เช่น กำหนดรู้การพองยุบของท้องในขณะที่นั่ง
กรรมฐาน

ในขณะที่กำลังตามรู้สภาวะพองขึ้นและยุบลงของท้องอยู่นั้น จิตอาจล่องลอยไปคิดถึงเรื่องราวต่างๆ ฟังกำหนดรู้ว่ากำลังคิดอยู่ในบางครั้งอาจรู้สึกเมื่อย ร้อน อึดอัด หรือปวด ก็ฟังกำหนดความรู้สึกเหล่านั้นด้วย หรือถ้ารู้สึกเมื่อยก็อาจเปลี่ยนท่านั่งให้สบายขึ้น โดยต้องกำหนดรู้ทุกการเคลื่อนไหวในขณะที่ขยับร่างกาย ขณะนั่งกรรมฐานหากได้ยินเสียงดังชัดเจนจนรบกวนการปฏิบัติฟังกำหนดรู้เมื่อไม่มีอารมณ์อื่นใดที่ควรกำหนดรู้เป็นพิเศษก็ให้กำหนดรู้ที่อาการพองยุบของท้องตามปกติ

เมื่อพลังสมาธิแก่กล้าขึ้นจะพบว่า สภาวะเห็นตั้งอยู่เพียงชั่วขณะแล้วก็ดับไป สภาวะได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และการคิดทั้งหลายก็เป็นเช่นเดียวกันนี้ ในขณะที่กำหนดรู้สภาวะได้ยินอยู่ทั้งเสียงและจิตที่ได้ยินได้ดับไป ขณะที่รู้สึkpวด ทั้งความบีบคั้นที่ทำให้ปวดและความรู้สึกปวดได้ดับไป เมื่อตั้งใจตามรู้สภาวะเห็นด้วยการกำหนดในใจว่ากำลังเห็นอยู่นั้น สภาวะเห็น การกำหนดรู้ และจิตที่รู้ได้ดับไป ต่อมาปัญญาจะเกิดขึ้นในจิตทำให้รับรู้ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นย่อมดับไป และสภาวะเห็นนั้นไม่คงทน ปัญญาที่รู้สภาพที่ผันแปรไม่คงทนถาวรของสรรพสิ่งนี้เรียกว่า **อนิจจานุปัสสนาญาณ** สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วต้องดับไปนั้นไม่น่าพอใจ ดังนั้นสภาวะธรรมนี้จึงเป็นทุกข์ ปัญญาที่ยังรู้ความจริงของทุกข์นี้เรียกว่า **ทุกขานุปัสสนาญาณ** ต่อมา **อนัตตานุปัสสนาญาณ** คือ ปัญญาที่ยังรู้ความไม่ใช่

ตัวตนของสิ่งทั้งปวง ก็จะพัฒนาขึ้นเมื่อหยั่งเห็นได้ว่าสิ่งทั้งหลาย
แปรเปลี่ยนเป็นไปตามธรรมชาติ บังคับบัญชาไม่ได้

เนื่องจากท่านพาหิยะมีบารมีที่บำเพ็ญมาจนเต็มเปี่ยมแล้ว
เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เพียงเท่านั้นก็เกิดปัญญาญาณ
เมื่อเห็นรูปท่านจึงกำหนดรู้เพียงการเห็น ไม่เกินเลยไปกว่านั้น เมื่อ
ท่านเฝ้าดูสภาวะเห็นในปัจจุบันขณะนั้นๆ จิตไม่รับรู้อย่างอื่นนอกไป
จากสภาวะเห็นเท่านั้น ใจไม่ได้คิดว่า “เราเห็น อัตตาของเราเป็นผู้
เห็น” เมื่อจิตของท่านหลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น มานะ และ
ทิฏฐิ รวมทั้งอัตตสัญญาที่เป็นอันถูกละไปทั้งหมด

พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า

โตโต ตวั พาหิย เนวિธ น หุรัม อุกยมนตเรน. เอเสวนโต
ทุกขสส.^{๖๒}

“พาหิยะ ในเวลาไม่ยึดติดอยู่ในสภาวะเห็นเป็นต้นนั้น เธอ
จะไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในโลกทั้งสอง นี่แลเป็นที่สุด
แห่งทุกข์”

เมื่อไม่มีอุปาทาน มานะ และทิฏฐิแล้ว ก็เลสทั้งหลายก็
ดับไปหมด เมื่อหมดกิเลสแล้วภพทั้งหลายไม่ว่าภพหน้าหรือภพหน้าก็
ย่อมไม่มี การไม่เกิดอีกจึงหมายถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์ซึ่งเรียกว่า
อนุปาทิเสสนิพพาน

ในอรรถกถาของคัมภีร์อุทาน^{๖๓} ได้แสดงไว้โดยละเอียดดังนี้
คือ อายตนะ ๖ คู่ ประกอบด้วย

๑. อายตนะภายใน ๖ ได้แก่

- จักขายตนะ (ตา) - โสทายตนะ (หู)
- ชมนายตนะ (จมูก) - ชิวหายตนะ (ลิ้น)
- กายายตนะ (กาย) - มนายตนะ (ใจ)

๒. อายตนะภายนอก ๖ ได้แก่

- รูปายตนะ (รูป) - สัททายตนะ (เสียง)
- คันธายตนะ (กลิ่น) - รสายตนะ (รส)
- โผฏฐัพพายตนะ (โผฏฐัพพะ)
- ฐัมมายตนะ (ธรรมารมณ์, มโนสัมผัส)

เมื่อบุคคลหลุดพ้นจากกิเลสด้วยการเจริญวิปัสสนาปัญญา
เขาก็จะหลุดพ้นจากอายตนะภายในและภายนอก ไม่มีอัตตาตัวตน
อยู่ในทวาร อยู่ในอารมณ์ และอยู่ในจิตที่รู้อารมณ์ การหยุดทำงาน
ของอายตนะต่างๆ เหล่านี้ คือ นิพพาน

คำอธิบายที่กล่าวมาในข้างต้นนี้ ตรงกับประสบการณ์ใน
การปฏิบัติวิปัสสนา เบื้องต้นผู้ปฏิบัติธรรมต้องพยายามจมใจไป
ในทวาร อารมณ์ และวิญญูณเพื่อกำหนดรู้การเกิดขึ้นและดับไป
ของรูปนาม เมื่อพยายามกำหนดรู้รูปนามที่เกิดดับอย่างต่อเนื่อง

ตลอดเวลาจนวิปัสสนาญาณพัฒนาแก่กล้าขึ้น กระแสจิตย่อมไหลไปสู่ความดับของสภาวะธรรมการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส และการรู้ธรรมารมณ์ และเมื่อถึงขั้นจึงกล่าวได้ว่าเขาได้รู้เห็นนิพพานแล้ว

พาหิยะบรรลुเป็นพระอรหันต์

พาหิยะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ในขณะที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธองค์อยู่นั่นเอง เมื่อพระศาสดาเสด็จบิณฑบาตต่อ พาหิยะก็ได้ออกเที่ยวไปหาผ้าที่ชาวบ้านนำมาทิ้งแล้วเพื่อนำมาทำเป็นจีวร เนื่องจากเขาได้ตัดสินใจอุปสมบทเป็นพระภิกษุ แต่น่าเสียดายที่ถูกวัวแม่ลูกอ่อนขวิดตายเสียก่อน

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปถึงนอกเมือง ทรงพบร่างของพาหิยะ จึงโปรดให้ทำฉาปนกิจและให้ก่อสร้างเจดีย์ไว้เป็นอนุสรณ์ บรรดาพระภิกษุที่วัดได้ทูลถามถึงคติที่ไปของเขา พระพุทธองค์ทรงตอบว่าพาหิยะได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ก่อนเสียชีวิต จึงเป็นการดับขันธปรินิพพาน พร้อมกันนั้นยังได้ตรัสพระคาถาข้างต้นซึ่งกล่าวถึงนิพพานว่าเป็นสภาวะซึ่งปราศจากธาตุทั้ง ๔ เป็นต้น

ในคัมภีร์อรรถกถาของอุทาน^๕ กล่าวว่า พระพาหิยะสิ้นชีวิตเมื่อถูกวัวแม่ลูกอ่อนขวิด วัวนี้ในอดีตชาติเคยเป็นหญิงที่ถูกเขาปล้นและข่มขืน ก่อนตายหญิงนั้นมีความพยาบาทและสาบานไว้ว่า

จะต้องแก้แค้นให้ได้ ต่อมาเกิดเป็นนางยักษิณีหลายชาติ ส่วนพระพาหิยะเกิดเป็นชายที่ถูกนางตามฆ่าทุกชาติ กรรมชั่วนั้นได้ติดตามเขาไปเหมือนเงาตามตัว สร้างความทุกข์มากมาย บางชาติต้องทนทุกข์ในนรก ซึ่งหากเขาไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็จะต้องทนทุกข์จากกรรมชั่วต่อไปอีกนานแสนนาน บัดนี้แม้เขาต้องตายเพราะถูกว้าวชีวิต แต่ความทุกข์ทั้งหลายก็ดับสิ้นสุดลงพร้อมกับการบรรลุนิพพานซึ่งไม่มีชั้นเกิดขึ้นอีก พระพุทธรองค์จึงได้ตรัสว่าการตายของเขาเป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ ในภายหลังพระพุทธรองค์ได้ทรงจัดพระพาหิยะทารุจิริยะไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะผู้เลิศใน **ขิปปาภิญญา** คือบรรลุธรรมได้เร็วพลัน^๕

ความดับของตาและรูปที่เห็น

ในสฬายตนสังยุตต์มีข้อความว่า

ตสฺมาติห ภิกฺขเว เส อายตเน เวทิตพฺเพ. ยตุถ จกฺขุ จ นินฺรุชฺฌติ รูปสณฺญา จ นินฺรุชฺฌติ, เส อายตเน เวทิตพฺเพ.”

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแหละบุคคลพึงรู้[อาร์มมณ] ปัจจัยนั้น จักขุประสาทและสัญญาในรูปดับใน[อาร์มมณ]ปัจจัยใด บุคคลพึงรู้[อาร์มมณ]ปัจจัยนั้น [คือ นิพพานอันเป็นสภาวะดับของ จักขุประสาทและสัญญาในรูป]”

คำว่า “ตสฺมาติห” แปลตามศัพท์ว่า เพราะเหตุนี้แหละ

หมายความว่า เพราะเหตุคือการคุ้มครองจิตด้วยสติเมื่อยังไม่รู้เห็นนิพพาน และการไม่จำเป็นต้องคุ้มครองจิตต่อเมื่อรู้เห็นนิพพานแล้ว ดังนั้น ภิกษุจึงควรพยายามให้รู้เห็นนิพพานอันเป็นที่ดับของจักขุ-ประสาทและสัญญาในรูป

พระพุทธองค์ตรัสถึงความดับของอายตนะทั้ง ๒ คือจักขายตนะ (ตา) และรูปายตนะ (รูปารมณ์) ว่าเป็นการเข้าถึงนิพพาน โดยการเจริญวิปัสสนาภาวนาในขณะกำหนดรู้สภาวะเห็น กล่าวคือ เมื่อผู้ปฏิบัติเฝ้าตามรู้สภาวะพองและยุบของท้อง หรืออากัปภิกิริยาทางร่างกายในขณะยืน เดิน นั่ง นอน หรือสภาวะธรรมการเห็น การได้ยิน เป็นต้น เขาย่อมหยั่งรู้ถึงความดับไปของสภาวะเหล่านั้น ปัญญาที่หยั่งรู้ความดับนี้เรียกว่า ภังคญาณ ในขณะที่ภังคญาณพัฒนาขึ้นนั้น เขาย่อมไม่เห็นว่ามิตัวตนของผู้ที่เห็น ไม่มี “ฉัน” เป็นผู้ที่เห็นและไม่มีสิ่งของหรือบุคคลที่ถูกเห็น ดังนั้นจึงไม่มีสิ่งใดที่จะยึดมั่นไว้ เมื่อใดที่เขารู้เห็นความจริงข้อนี้อยู่ เมื่อนั้นย่อมเกิดสังขารุเปกขาญาณ อันเป็นปัญญาที่เป็นกลางในสภาวะของรูปนาม และต่อไปเขาย่อมรู้ถึงความดับของขันธทั้งปวง เมื่อถึงขั้นนี้เขาอาจรู้สึกตัวหายไปโดยจักขุประสาทรูปหยุดทำงาน อีกทั้งจักขุวิญญาณ และจักขุสัมผัสซึ่งเป็นองค์ประกอบของการเห็นนั้น ก็หายไปหมด พระพุทธองค์จึงตรัสว่า จกฺขุ จ นินฺรุชฺฌติ รูปสณฺญา จ นินฺรุชฺฌติ^{๖๗} (จักขุประสาทและสัญญาในรูปดับ) หมายความว่า การเห็นดับไปไม่

เกิดขึ้นขณะนั้น สรุป คือการดับของอายตนะภายในและภายนอก
เมื่ออายตนะทั้งคู่ได้ดับไป กล่าวได้ว่าการเห็นนิพพานแล้ว

ความดับของหูและเสียงที่ได้ยิน

ยตุถ โสตมฺจ นิริชฺฌติ, สทฺทสฺสณฺญา จ นิริชฺฌติ เส อายตเน
เวทิตพฺเพ.^{๖๘}

“โสตประสาทและสัญญาในเสียงดับ ใน[อารัมมณ]ปัจจัยใด
บุคคลพึงรู้[อารัมมณ]ปัจจัยนั้น [คือ นิพพานอันเป็นสภาวะดับของ
โสตประสาทและสัญญาในเสียง]”

เมื่อสังขารูปกขาญาณพัฒนาขึ้น ในเวลาได้ยินเสียงและ
กำหนดรู้การได้ยิน จะรับรู้ได้ว่ารูปนามได้ดับไปและรู้สึกว่างกาย
ทั้งหมดรวมทั้งโสตประสาทได้ดับไปหมด เหมือนไม่ได้ยินเสียงใดๆ
ทั้งสิ้น

ความดับของจมูกและกลิ่น

ยตุถ ฆานมฺจ นิริชฺฌติ, คนฺธสฺสณฺญา จ นิริชฺฌติ, เส อายตเน
เวทิตพฺเพ.^{๖๙}

“ฆานประสาทและสัญญาในกลิ่นดับ ใน[อารัมมณ]ปัจจัยใด
บุคคลพึงรู้[อารัมมณ]ปัจจัยนั้น [คือ นิพพานอันเป็นสภาวะดับของ
ฆานประสาทและสัญญาในกลิ่น]”

เมื่อสังขารเปกขาญาณพัฒนาขึ้น จะรู้สึกได้ถึงกลิ่นที่ได้รับ
ครั้นกำหนดรู้ต่อไป จะบรรลุขั้นรู้ความดับของรูปนาม กระบวนการ
ทั้งหมดในการรู้กลิ่นก็ปรากฏเหมือนดับไปในขณะที่กำหนดรู้อยู่นั้น

ความดับของกลิ่นและรส

ยตถ ชิวหา จ นิรุชฌติ, รสสณฺญา จ นิรุชฌติ, เส อายตเน
เวทิตพฺเพ.^{๗๐}

“ชีวหาประสาทและสัญญาในรสดับ ใน[อาร์มมณ]ปัจจัยใด
บุคคลพึงรู้[อาร์มมณ]ปัจจัยนั้น [คือ นิพพานอันเป็นสภาวะดับของ
ชีวหาประสาทและสัญญาในรส]”

เมื่อสังขารเปกขาญาณพัฒนาขึ้น เวลารับประทานอาหาร
ผู้ปฏิบัติธรรมอาจกำหนดรู้รสอาหารที่กำลังรับประทานอยู่ และจาก
นั้นจะก้าวไปสู่ขั้นที่ยังเห็นความดับของรูปนาม

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า ที่ประเทศลังกาในสมัยก่อน มี
พระภิกษุจำนวนมากที่บรรลุธรรมได้เป็นพระอรหันต์ เมื่อเจริญสติ
กำหนดรู้ในขณะฉันข้าวยาอยู่ ท่านยังเห็นถึงการดับไปของกลิ่น
พร้อมทั้งสัญญาในรสที่ดับไปพร้อมกัน ดังข้อความว่า

เอทิสา จ ภิกขุ ยาคุ ปิวิตวา วิปัสสนํ อารภิตวา พุทธ-
 ศาสนเ อรหตฺตปฺปตฺตา นาม คณนปถํ วีตฺติวตฺตา. สීหพทีเปเยว
 เตสุ เตสุ คาเมสุ อาสนสาละยํ วา น ตํ อาสนมตฺถิ, ยตถ ยาคุ
 ปิวิตวา อรหตฺตปฺปตฺตา ภิกขุ นตฺถิตฺติ.”^{๗๑}

“อนึ่ง ชื่อว่าภิกษุเช่นนั้น ผู้ดื่มข้าวยาकुแล้วปรารภเจริญ
 วิปัสสนาบรรลอรหัตตผลในพุทธศาสนา ล่วงพ้นขอบเขตที่นับได้
 ในประเทศลังกานั้นแหละ อาสนะที่ภิกษุทั้งหลายดื่มข้าวยาकुแล้ว
 มิได้บรรลอรหัตตผลไม่มีในหมู่บ้านนั้นๆ หรือในโรงฉัน”

ความดับของกายและสัมผัส

ยตถ กาโย จ นิรุชฺฌตฺติ, โผฏฺฐพฺพสณฺญา จ นิรุชฺฌตฺติ, เส
 อายตเน เวทิตพฺเพ.”^{๗๒}

“กายประสาทและสัญญาในการกระทบสัมผัสดับ ใน[อา-
 รัมมณ]ปัจจัยใด บุคคลพึงรู้[อารัมมณ]ปัจจัยนั้น [คือ นิพพานอัน
 เป็นสภาวะดับของกายประสาทและสัญญาในการกระทบสัมผัส]”

ผู้ปฏิบัติธรรมต้องเฝ้าตามดูโผฏฐัพพารมณณ์เกือบตลอดเวลา
 เมื่อสังขารูปেকชาญาณพัฒนาขึ้นขณะกำหนดรู้การกระทบสัมผัสที่
 ร่างกาย จะรู้ได้ถึงการดับของร่างกายพร้อมทั้งการกระทบสัมผัสที่
 ดับไปพร้อมกัน

ความดับของใจและธรรมารมณ์

ยตถ มโน จ นิรุชฌติ ฐมฺมสณฺญา จ นิรุชฌติ, เส อายตเน
เวทิตพฺเพ.^{๗๓}

“มโนและสัญญาในธรรมารมณ์ดับ ใน[อาร์มมณ]ปัจจัยใด
บุคคลพึงรู้[อาร์มมณ]ปัจจัยนั้น [คือ นิพพานอันเป็นสภาวะดับของ
มโน (ใจ)และสัญญาในธรรมารมณ์]”

การกำหนดรู้จิตที่คิดอาจจะเป็นหนทางที่ทำให้การเข้าถึง
นิพพานเกิดขึ้นได้บ่อยที่สุด เมื่อสังขารูปกษายาณพัฒนาขึ้น อารมณ์
ที่หยาบจะหายไป และอารมณ์ที่ละเอียดประณีตจะมาแทนที่ต่อไป
เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้การเกิดดับของสัญญาในธรรมารมณ์ เขา
จะรู้สึกร่างกายทั้งหมดดับไปเหลือเพียงความคิด เพราะในขณะที่
กำหนดรู้สภาวะพองยุบของท้องอยู่ สภาวะพองยุบนั้นก็หายไปและ
จะได้รู้เพียงจิตที่กำหนดรู้การพองยุบเท่านั้น ต่อเมื่อเพ่งพินิจต่อไป
รูปนามก็ดับไปหมด การเห็นความดับนี้เรียกว่านิพพาน

ความดับของอายตนะทั้งหมดคือนิพพาน

สรุปได้ว่า ความดับของอายตนะทั้งหมด คือ นิพพาน ใน
อรรถกถาของปัญจัตตยสูตร^{๗๔} กล่าวว่า

“การปฏิเสธอายตนะที่ละคู่ในอายตนะภายในและภายนอก เรียกว่า นิพพาน”

และในฎีกาของปัญจัตตยสูตร^{๔๕} ได้แสดงความเห็นอีกอย่างหนึ่งว่า

“อายตนะ ศัพท์แปลว่า เหตุ คือ เหตุแห่งความดับ”

ตามมตินี้คำว่า

เส อายตนะ เวทิตพฺเพ แปลความว่า “บุคคลพึงรู้เหตุ[แห่งความดับ]นั้น”

โดยมุ่งหมายว่า นิพพานเป็นสาเหตุของความดับรูปนาม ความเห็นนี้ต่างไปจากมติของคัมภีร์อรรถกถาที่กล่าวว่า

อายตนะ ศัพท์แปลว่า ปัจจัย โดยหมายถึงนิพพานเป็นอาร์มมณปัจจัยของมรรคญาณ และผลญาณและคัมภีร์ฎีกา^{๔๖} ในช่วงต้นยังแสดงต่อไปว่า

“การแสดงถึงนิพพาน ด้วยการปฏิเสธอายตนะที่ละคู่ นั้นตรัสไว้ตามอรรถาธิบายของบุคคล”

หมายความว่า บุคคลที่กำหนดรู้สภาวะเห็นแล้วบรรลุถึงนิพพาน ผู้นั้นย่อมรู้เห็นความดับของตา รูปที่เห็น สภาวะเห็น และรวมไปถึง ความดับของหู เสียง สภาวะได้ยิน พร้อมทั้งอายตนะภายในและภายนอกอื่นๆ ทั้งหมด แต่พระพุทธองค์ตรัสถึงความดับ

ของจักขุประสาทและสัญญาในรูปที่ละคู่ตามประสบการณ์ของบุคคล
ที่รู้เห็นความดับในขณะเห็นหรือ ได้ยิน เป็นต้น ที่ละขณะกัน

พระอานนท์ได้รับรองความเห็นนี้ โดยกล่าวถึงพระพุทธร-
ด้าว่า “นิพพานหมายถึงความดับของอายตนะภายใน ๖ และ
อายตนะภายนอก ๖” ^{๗๗} ความดับในที่นี้หมายถึงการหยุดทำงานของ
อายตนะเหล่านั้น เพราะอาศัยอายตนะภายใน คือ จักขายตนะ (ตา)
โสตตนะ (หู) ฆานายตนะ (จมูก) ชิวหายตนะ (ลิ้น) กายายตนะ
(กาย) และมนายตนะ (ใจ) อตฺตัจจังเกิด เมื่ออายตนะภายในดับ
อตฺตาย่อมถูกเพิกถอนไปด้วย เมื่ออตฺตาดูกถูกเพิกถอนไป ทุกข์ที่เกี่ยวข้อง
กับชราและมรณะย่อมดับ ส่วนความดับของอายตนะภายนอกทั้ง ๖
คือ รูปายตนะ (รูป) สัททายตนะ (เสียง) คันธายตนะ (กลิ่น) รส-
ายตนะ (รส) โผฏฐัพพายตนะ (สัมผัส) และธัมมายตนะ (ธรรมารมณ์)
เป็นเพียงปัจจัยรองที่ทำให้ทุกข์ดับไปเท่านั้น แต่เนื่องจากอายตนะ
ภายนอกนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับอายตนะภายใน คือ เมื่อ
อายตนะภายในดับอายตนะภายนอกก็ดับตามไปด้วย การดับไปของ
อายตนะทั้ง ๖ คู่นี้คือนิพพาน

การน้อมจิตไปในนิพพาน

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา มีข้อความที่เกี่ยวกับการน้อมจิตไป
ในนิพพานดังนี้

ตสฺส ตํ จิตฺตํ อปฺราปรํ มนสิกโรโต ปวตฺตํ สมตฺกมิตฺวา
อปฺปวตฺตํ โอฺกมตฺติ. อปฺปวตฺตมฺหุปฺปตฺโต มหाराช สมฺมาปฺปฏิโน
นิพฺพานํ สจฺฉนิกโรตฺติ วุจฺจติ.^{๗๘}

“เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้อย่างต่อเนื่อง จิตของท่านนั้น
ย่อมข้ามพ้นกระแสนามหยั่งลงสู่สภาพอันปราศจากกระแสนาม

มหาบพิตร บุคคลผู้ปฏิบัติชอบที่บรรลุสภาพอันปราศจาก
กระแสนามย่อมเรียกว่าเห็นประจักษ์พระนิพพาน”

เมื่อผู้ปฏิบัติได้รู้เห็นความดับไปของอารมณ์ที่กำลังกำหนด
รู้อยู่นั้น จะเกิดความเบื่อหน่ายและปรารถนาจะละทิ้งสิ่งเหล่านั้นไป
เมื่อเจริญสติกำหนดรู้กระแสนามที่กำลังเกิดดับต่อเนื่องกันคล้าย
กระแสน้ำอันไม่สิ้นสุดอยู่นั้น เขาย่อมรับรู้สภาวะนั้นโดยที่ไม่ต้อง
พยายามมากนัก และไม่รับรู้อะไรอื่นนอกเหนือจากสภาวะนั้น
ต่อมาจะเกิดความไม่ใส่ใจต่อสิ่งเหล่านั้นเพราะในขั้นนี้สังขารูปกขา-
ญาณได้พัฒนาแก่กล้าขึ้น เมื่อกำหนดรู้ต่อไปจะพบว่าจิตที่รับรู้และ
อารมณ์ที่ถูกรู้ดับไปพร้อมกัน เช่นนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงจากความ
เกิดสู่ความไม่เกิด

สิ่งที่เกิด คือ สังขาร และสิ่งที่ไม่เกิด คือ นิพพาน

การปฏิบัติที่ถูกต้อง

พระนาคนเสนเถระได้เตือนพระเจ้ามิลินท์ให้ปฏิบัติอย่างถูกวิธี
ซึ่งจะอธิบายดังต่อไปนี้

ผู้ที่ปรารถนาพระนิพพานจะต้องบำเพ็ญ **ศีลวิสุทธิ** คือ ศีล
ที่หมดจด ฌราวาสต้องรักษา ศีลห้า และ อาชีวัฏฐมกศีล เพื่อ
ความเรียบร้อยแห่งความประพฤติ อาชีวัฏฐมกเป็นศีลเกี่ยวกับ

- การกล่าววาจาชอบ
- การทำการงานชอบ
- การประกอบอาชีพชอบ

การกล่าววาจาชอบ กระทำได้โดยละเว้นจากการพูดเท็จ
พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

การทำการงานชอบ กระทำได้โดยละเว้นจากการฆ่าสัตว์
ลักทรัพย์ และประพฤติดินในกาม

การประกอบอาชีพชอบ กระทำได้โดยประกอบอาชีพที่สุจริต
ไม่ค้าอาวุธหรือยาพิษเป็นต้น

เมื่อได้ชำระศีลให้บริสุทธิ์แล้ว ฟังปฏิบัติ **จิตตวิสุทธิ** คือ
ความบริสุทธิ์ของจิตด้วยการเจริญสมาธิเพื่อให้บรรลุฌาน บุคคลที่
เคยสั่งสมบาปมีมาแล้วก็อาจได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และ

จตุตถฌานไปตามลำดับ และเมื่อได้ฌานแล้ว นีรณจะถูกกำจัดไป นีรณนั้นเป็นสิ่งที่ขัดขวางความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ได้แก่

๑. กามฉันทะ (ความพอใจในกามคุณอารมณ์)
๒. พยาบาท (ความขัดเคืองใจ)
๓. ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม)
๔. อุทธัจจกุกกุจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ)
๕. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)

ภายหลังจากบรรลุฌาน ผู้ปฏิบัติธรรมจะเข้าฌานแล้วออกจากฌาน จากนั้นจึงเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยการกำหนดรู้องค์ฌาน หรือสภาวะรูปนามที่มาปรากฏชัดทางทวาร ๖

ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมไม่สามารถปฏิบัติให้ถึงฌานสมาธิได้ ก็จะต้องพยายามปฏิบัติจนถึงอุปจารสมาธิ คือสมาธิใกล้ฌาน และหากเขายังไม่ได้อุปจารสมาธิ ก็ควรจะเริ่มต้นด้วยการเจริญสติกำหนดรู้ธาตุ ๔, ธาตุ ๑๘, आयตนะ ๑๒, ชั้น ๕ หรืออย่างน้อยที่สุดก็ควรกำหนดรู้รูปนาม ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ทิฏฐิวิสุทธิ-นิเทศ วิธีนี้เป็นหลักปฏิบัติของ **วิปัสสนาญาณิก** คือ ผู้ดำเนินไปสู่ มรรค ผล และนิพพานด้วยวิปัสสนาญาณล้วนๆ

ตามข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตร ผู้ปฏิบัติธรรมควรมีสติตามรู้อิริยาบถ ๔, ธาตุ ๔ หรือมีสติตามรู้เวทนา และมีสติตามรู้จิต เป็นต้น ในพระสูตรนั้นตรัสว่า

“เมื่อเดินย่อมรู้ว่าเดินอยู่” ^{๗๙}

ด้วยวิธีนี้พึงกำหนดรู้ว่ากำลังยืนเมื่อยืนอยู่ และกำหนดรู้ว่กำลังนั่งเมื่อนั่งอยู่ จิตจะไม่ซัดส่ายไป จิตที่แนบแน่นอยู่กับอารมณ์ ปัจจุบันที่กำหนดรู้อยู่จึงเป็นจิตตวิสุทธิ เมื่อนั้นนิรวัตรทั้งหลายถูกขจัดไปสิ้น ความสำเร็จในขั้นนี้เรียกว่า **วิปัสสนาขณิกสมาธิ** ^{๘๐} เป็นสมาธิที่ตั้งอยู่กับอารมณ์ในปัจจุบันขณะนั้น ซึ่งมีกำลังเทียบเท่ากับ อุปจารสมาธิ

จิตตวิสุทธิโดยสรุปรูป คือ จิตที่มีสภาพพ้นจากนิรวัตรอันเป็นกิเลสอย่างหยาบ

ผู้ปฏิบัติธรรมที่บรรลุถึงจิตตวิสุทธิ ย่อมรู้เห็นการเกิดดับของรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ

- อนิจจลักษณะ (ลักษณะที่ไม่เที่ยง)
- ทุกขลักษณะ (ลักษณะที่เป็นทุกข์)
- อนัตตลักษณะ (ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน)

ดังพระพุทธพจน์ในพระสูตรจำนวนมากที่ตรัสว่า

รูป ภิกขเว อนิจจัง. เวทนา อนิจจัง. สมุตา อนิจจัง. สง-
ขาร อนิจจัง. วิญญาณ อนิจจัง.^{๘๑}

“ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง
สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง”

ต่อมาผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด
ในรูปนาม จึงเพิกถอนความพอใจในรูปนามอย่างแท้จริง จนไม่
ต้องการอีกต่อไป เมื่อเขารู้เห็นว่ารูปนามเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย ก็ยอม
รังเกียจรูปนาม และเพิกถอนความพอใจทั้งปวงจนหลุดพ้นจาก
กิเลสในที่สุด ดังนี้เป็นการบรรลุมรรคผล ดังข้อความว่า

เอว ปสฺส ภิกขเว สุตวา อริยสาวโก รูปสมิ นินฺพิณฺหติ,
เวทนาย นินฺพิณฺหติ, สมุทาย นินฺพิณฺหติ, สงฺขารสฺส นินฺพิณฺหติ,
วิญฺญาณสมิ นินฺพิณฺหติ, นินฺพิทา วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, วิมุตฺตสมิ
วิมุตฺตมิติ ฌาณํ โหติ.^{๘๒}

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้
ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อ
เบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จิตจึงหลุดพ้น”

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค^{๘๓} และวิสุทธิมรรค^{๘๔} กล่าวว่า ผู้
ปฏิบัติธรรมที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานจะบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นต่างๆ

เรียงไปตามลำดับญาณ ๑๖ ชั้น เรียกว่า **โสฬสญาณ** อีกทั้งได้แสดงวิสุทธิ ๗ มีศีลวิสุทธิเป็นต้นควบคู่ไปกับวิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น ผู้ที่ปฏิบัติธรรมตามลำดับวิปัสสนาญาณและวิสุทธิ ๗ เหล่านั้นได้ชื่อว่าบุคคลผู้ปฏิบัติชอบ (สมมาปฏิบัติโน) ตามที่พระนาคนเสนได้กล่าวไว้ตามข้อความในคัมภีร์มิลินทปัญหา

บางคนไม่ชอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยตนเอง ทั้งไม่ชอบใจที่เห็นคนอื่นปฏิบัติธรรม จึงมักอ้างว่า

“ในเมื่อสังขารเป็นทุกข์ เราก็ไม่มีความจำเป็นต้องปฏิบัติธรรม เพราะถ้ากำหนดรู้ความทุกข์ ก็จะมีแต่ทุกข์ แต่หากปล่อยใจให้คิดถึงในสิ่งที่ชอบ ทุกอย่างก็จะดีเอง ไม่ต้องมามัวปฏิบัติ”

คำแนะนำอย่างนี้ขัดกับคำสอนของพระพุทธองค์อย่างเห็นได้ชัด การอ้างว่าสังขารเป็นทุกข์นั้นเป็นความรู้อย่างผิวเผิน ไม่ใช่ความจริงขั้นปรมาตม ถ้าเข้าใจว่าสังขารเป็นทุกข์ ก็ต้องพยายามไม่เพละเลเลินยิ้นดิ้นรนในขณะเห็น ได้ยิน ชลช และพยายามไปให้ไกลจากทุกข์ ถ้ายังไม่ได้รู้สึกว่ารูปนามคือตัวทุกข์ ความเบื่อหน่ายในรูปนามจะไม่สามารถเกิดขึ้นในใจ ทำให้ไม่ได้รู้สึกถึงภัยสังขารอย่างจริงจังและไม่ปรารถนาจะละทิ้งสังขาร แต่ยังคงพึงพอใจและยึดมั่นสังขารอยู่

แท้จริงแล้วบุคคลทั่วไปที่ไม่เคยปฏิบัติวิปัสสนาจะไม่รู้จักว่ารูปนามคืออะไรด้วยซ้ำไป ถ้ายังคงรู้สึกว่ามีรูปร่างสัณฐานของตัว

เราที่เดินอยู่ เคลื่อนไหวอยู่ ก็จัดว่ายังไม่รู้จักรูปนามโดยประจักษ์ ผู้ปฏิบัติธรรมจนเกิดสมาธิธรรมจะรู้สึกถึงสภาวะเบา ผลักดัน และหนักของสภาวะเดิน โดยปราศจากรูปร่างสัณฐานของเท้า นี่คือการหยั่งเห็นสภาวะของรูป คือ

สภาวะเบา ของธาตุไฟ

สภาวะผลักดัน ของธาตุลม

สภาวะหนัก ของธาตุน้ำ

หรือเมื่อกำหนดรู้ความฟุ้งซ่านแล้ว รู้สึกว่ามันเป็นสภาวะซัดส่ายโดยไม่รู้ถึงบุคคล ไม่รู้ถึงเรื่องราวที่คิดถึง จึงจะรู้เห็นสภาวะของความฟุ้งซ่านอย่างแท้จริง

ความรู้สึกเบื่อหน่าย

ปัญญาที่รู้เห็นว่าสังขารน่าเบื่อหน่ายเรียกว่า **นิพพิทาญาณ** ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๔๕} อุปมาว่าเหมือนชาวประมงที่ใช้สุ่มจับปลา พอล้วงมือเข้าไปหยิบออกมา จึงเห็นว่าได้จับเองูพิษที่มีลายรอบคอสามวง เขาทั้งตกใจและทั้งขยะเขยงงูที่จับอยู่ จึงเหวี่ยงงูไปรอบศีรษะ ๓ ครั้ง แล้วเหวี่ยงทิ้งไปอย่างสุดกำลัง

ผู้ที่เห็นรูปขันธ์และนามขันธ์ว่าเป็นสิ่งน่าปรารถนาก็เปรียบได้กับชาวประมงที่จับปลาไว้ด้วยมือ ย่อมรู้สึกยินดีในเมื่อยังไม่ว่าสิ่งที่ล้วงจับอยู่นั้นเป็นงู แต่พอเห็นชัดว่าเป็นงูพิษที่มีลายรอบคอ

สามวงเขาย่อมตกใจกลัวอย่างมาก เหมือนกับขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้การเกิดดับของขั้น ๕ อยู่ก็เช่นกัน จะสังเกตเห็นสามัญญลักษณะ ๓ ประการคือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของอารมณ์ที่กำหนด แล้วจึงเกิดความเข้าใจว่าสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งเป็นสิ่งมีโทษน่าเบื่อหน่าย บุคคลส่วนมากมักจะเห็นว่าร่างกายที่ประกอบด้วยขั้น ๕ นี้เป็นเหมือนงูพิษ และถึงแม้จะรู้ตามตำราแล้วก็ยังไม่ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายในร่างกายตน เพราะเป็นความรู้อย่างผิวเผิน เขาจำเป็นต้องเห็นแจ้งในความจริงแท้ขั้นปรมาตมว่า รูปนามของมนุษย์คือทุกข์ จึงจะสามารถสลัดทิ้งความพอใจสังขารไปได้

ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเห็นรูปและนามตามความเป็นจริงด้วย วิปัสสนาญาณเท่านั้นจึงจะเกิดความรังเกียจและมีความเห็นว่าความยึดมั่นทั้งปวงไม่มีประโยชน์และว่างเปล่าหาสาระไม่ได้ จนในที่สุดจะเกิดความไม่ใส่ใจต่อการเกิดดับของสังขารซึ่งต่อไปจะพัฒนาเป็นสังขารูปেকชาญาณ (ปัญญาที่เป็นกลางในสังขารทั้งปวง) ในช่วงแรกของการปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องใช้ความพยายามมากเป็นพิเศษ จึงจะสามารถก้าวผ่านมาถึงขั้นนี้ ในระยะต่อมาความเป็นกลางจะพัฒนาเพิ่มขึ้นตามธรรมชาติในเวลาที่ตั้งสติระลึกรู้การเกิดดับของสังขาร เมื่อบรรลุสังขารูปেকชาญาณก็สามารถรับรู้สภาวะธรรมได้ในทันที แต่ไม่มีการตอบสนองต่อสภาวะธรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาหรือไม่ก็ตาม และไม่ยึดมั่นเมื่อได้รับอารมณ์ที่น่าพอใจ

ไม่รู้สีกัดเคืองเมื่อได้รับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ อุเบกขาที่พัฒนาถึงขั้นนี้จะคล้ายกับอุเบกขาของพระอรหันต์ เมื่อปฏิบัติจนก้าวหน้าถึงระดับนี้ ในบางครั้งแม้จะตั้งใจคิดฟุ้งซ่านก็ไม่อาจคิดฟุ้งซ่านได้เลย เพราะจิตจะสงบนิ่งอยู่ในอารมณ์ปัจจุบันเหมือนถูกดูดเข้าสู่มิติแห่งความสงบ ผู้ที่ปฏิบัติจนถึงระดับนี้จัดว่าเป็นผู้ปฏิบัติชอบ (สมมาปฏิบัติโน) ซึ่งกำลังจะบรรลุมรรคผลต่อไป

หากปฏิบัติตามวิธีที่ถูกต้อง จะมีความก้าวหน้าจากสังขาร-pekha ญาณไปสู่อนุโลมญาณ ซึ่งเป็นปัญญาที่ปรับตัวให้คล้อยตามการตรัสรู้ร้อยยัสต์ต่อไป สันติสุขจะเกิดขึ้นเมื่อสามารถสลัดทิ้งสภาวะที่มีการเกิดไปสู่สภาวะที่ไม่มีการเกิด นั่นคือสภาวะที่กระแสรูปนามทั้งหมดดับสูญไป มีเพียงมรรคจิตและผลจิตที่ยังเห็นสภาวะดับของรูปนามอันประจักษ์อยู่ในขณะนั้น อันที่จริงแล้วนิพพานไม่ใช่สิ่งที่บุคคลสามารถเห็นได้ด้วยตาเปล่า แต่จะประจักษ์ชัดเจนได้ด้วยตาปัญญาภายในเมื่อสภาวะธรรมทั้งหลายดับลง

นิพพานเป็นความดับของราคะ โทสะ และโมหะ ตามพระบาลีที่นำมาอ้างแล้วว่า รากกขโย โทสกขโย โมหกขโย^{๖๖} (ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ) จึงเป็นสภาพที่ตรงข้ามกับกิเลส และยังเป็นสภาพที่ตรงข้ามกับสังขารเพราะเป็นความดับของสังขารเหล่านั้น ซึ่งคล้อยตามพระบาลีว่า สงฺขารนิโรธ^{๖๗} (สังขารจึงดับ), วิสงฺขาร^{๖๘} (สภาพที่ปราศจากสังขาร) ดังนั้น เมื่ออธิบายลักษณะ

ของนิพพานจึงจำเป็นต้องอธิบายให้เข้าใจเกี่ยวกับกิเลสและสังขาร
ว่าเป็นความดับของทั้งสองอย่างเหล่านั้น

นางยักษิณีตั้งใจฟังธรรม

ในสังยุตตนิกาย ปุณฺณพสุสูตร^{๙๙} มีเรื่องเล่าว่า ในครั้งหนึ่ง
เมื่อพระพุทธองค์ตรัสพระธรรมเทศนาอยู่บริเวณหน้าพระคันธกุฎี
ในพระเชตวันมหาวิหาร เขตกรุงสาวัตถี นางยักษิณีคนหนึ่งได้พา
บุตรและธิดามาเที่ยวหาภิกษาหารอยู่ใกล้ๆ วัด พวกยักษิณนั้นจัดเป็น
เทพชั้นต่ำ ไม่มีวิมานอยู่อาศัย ขาดแคลนอาหาร และเครื่องนุ่งห่ม

นางยักษิณีตนนี้ชื่อว่าปุณฺณพสุมาตา ส่วนธิดาชื่ออุตตรา
และบุตรชื่อปุณฺณพสุ

เมื่อนางพาบุตรทั้งสองมาใกล้ซุ้มประตูวัดก็เห็นว่าทุกอย่าง
เจียบสอาด คิดว่าคงมีการแบ่งปันสิ่งของ จึงเข้าไปข้างในเพื่อหวังจะ
ได้อาหารคือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง หรือน้ำอ้อย ที่ตกลงบน
พื้น เมื่อเดินเข้าไปก็พบว่ามีหมู่พระภิกษุและภรรวาสกำลังนั่งฟัง
ธรรมจากพระพุทธองค์ โดยทั่วไปพระสุรเสียงของพระพุทธองค์มัก
ปรากฏอยู่ในบริเวณ ๑๒ ศอก แต่ถ้าหากมีคนฟังธรรมมากจะแผ่
กระจายไปเท่าที่มีผู้ฟังธรรมจนถึงขอบจักรวาล แต่จะไม่ดังออกไป
ภายนอกบริษัทที่ฟังธรรมอยู่^{๑๐๐} ในตอนแรกนั้นนางยักษิณีไม่ได้ยิน
พระสุรเสียง ทำให้ไม่ทราบ bahwaพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ เมื่อ

เข้าไปใกล้ต่อท้ายบริษัทที่อยู่ริมสุด ก็ได้ยินพระสุรเสียงอันไพเราะ เหมือนเจาะเข้าไปในหนัง เนื้อ เอ็น และกระดูก จึงยืนฟังธรรมอยู่ด้วยความตั้งใจ แต่ว่าบุตรทั้งสองของนางถูกความหิวบีบคั้นจนทนนิ่งเฉยอยู่ไม่ได้ ร้องเตือนขึ้นว่า “แม่ ขอลาอาหารเราด้วย”

นางเกรงจะไม่ได้ฟังพระธรรมเทศนาจึงปลอบลูกทั้งสองว่า

คุณหิ อุตตริเก โหหิ คุณหิ โหหิ ปุณพพสุ
ยาวาห์ พุทธเสฏฐาสส ธมมัม โสสสามิ สตถุโน.

“อุตตราและปุณพพสุเอ๋ย นิ่งเสียเถิดลูก
แม่กำลังฟังเทศน์ของพระพุทเจ้า ผู้ประเสริฐ
ผู้เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์อยู่”

นิพพานัม ภควา อาห สพุพคนุถปโปจัน
อติเวลา จ เม โหติ อสมี ธมเม ปิยายนา.

“พระผู้มีพระภาคกำลังเทศน์เรื่องนิพพาน
ที่ตัดไช้ตรวนของทุกข์ได้หมด แม่มีแต่ความรัก
ศรัทธาในพระธรรมนั้นยิ่งนัก”

นิพพานนี้เป็นความดับทุกข์ ผู้ใดถูกความทุกข์และความ
เศร้าโศกบีบคั้นย่อมปรารถนานิพพาน เปรียบเหมือนผู้ที่มีสุขภาพ
แข็งแรงย่อมไม่สนใจเรื่องยารักษาโรค เพราะยังไม่เห็นว่าสุขภาพดี
เป็นสิ่งสำคัญ เมื่อแก่ตัวลงและมีโรคเบียดเบียนจึงเห็นคุณค่าของ

ความไม่มีโรค และเมื่อต้องการให้โรคหายจึงสนใจฟังคำแนะนำจาก
ผู้หวังดีที่บอกยารักษาโรคได้

แม่นางยักษิณีปुณัพพสุมาตาก็เป็นเช่นเดียวกัน นางฟังพระ-
ธรรมเทศนาเรื่องนิพพานกถาของพระพุทธองค์อย่างตั้งใจ แม้ว่า
นางจะถูกความหิวบีบคั้นและมีความยากจนที่บังคับให้ต้องขอทาน
อาหารให้ตนเองและลูกทั้งสอง การเกิดในกามภูมิทำให้ต้องมีบุตร
และต้องหาเลี้ยงบุตร ความทุกข์เหล่านี้ทำให้นางปรารถนานิพพาน
นางบอกลูกว่าแม่นางจะรักลูกมากเพียงไร ความปรารถนานิพพาน
ก็ยังยิ่งใหญ่กว่าความรักใดๆ

ปิโย โลเก สโก ปุตุโต

ปิโย โลเก สโก ปติ

ตโต ปิยตรา มยหิ

อสุส ธมฺมสุส มคฺคณา.^{๙๑}

“ความรักลูกและสามีของตนเป็นธรรมดา
ของโลก แต่นั้นรักการแสวงหาธรรมะมากกว่า
รักพวกเขา”

น หิ ปุตุโต ปติ วาปี

ปิโย ทุกฺขา ปโมเจย

ยถา สทุหมฺมสุสนิ

ทุกฺขา โมเจติ ปาณินิ.^{๙๒}

“เพราะความรักลูกและสามี ไม่สามารถ
ช่วยให้พ้นทุกข์ได้ การฟังธรรมะเท่านั้นจะ
ทำให้เหล่าสัตว์หลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ได้”

มารดาที่มีศรัทธาในศาสนาจะฟังเทศน์อย่างตั้งใจ แต่มักถูกเสียงร้องไห้ของบุตรมารบกวน บุตรของนางยักษิณีอยู่ในโอวาทเมื่อมารดาสั่งสอนจึงเงียบเสียงลงแล้วฟังพระธรรมเทศนาด้วยดี พระพุทธรองค์ทรงทราบว่ มารดาและบุตรชายจะได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบันหลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนา พระองค์จึงตรัสอวยยศ ๔ ทำให้บุณิพพสุมาตาและบุตรได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน

เมื่อนางได้บรรลุนิพพานแล้วชีวิตของนางก็เปลี่ยนไปอย่างตรงกันข้าม บุณิพพสุมาตากลายเป็นเทพธิดาโฉมงามนุ่งห่มพัสดราภรณ์อันวิจิตร ส่วนธิดานั้นยังเยาว์เกินกว่าจะเข้าใจคำสอนของพระศาสดา แต่ยังคงได้รับทิพยสมบัติด้วยอานุภาพผลบุญของมารดา เรื่องนี้บุณิพพสุมาตาและบุตรชายไม่ได้จุติจากภพเก่าแล้วไปเกิดในภพใหม่ แต่ได้รับทิพยสมบัติในภพที่อยู่ปัจจุบันนั้นแหละ

ลักษณะของนิพพาน

ในพระสูตรข้างต้น เป็นเพียงกล่าวถึงเรื่องบุณิพพสุมาตาฟังธรรมที่เกี่ยวกับนิพพาน แต่ในพระสูตรนั้นมีได้ระบุนิพพานดังกล่าวไว้โดยตรง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์อุทานปรากฏข้อความที่พระพุทธรองค์ตรัสเกี่ยวกับนิพพานดังนี้

อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตํ, ยตฺถ เหนว ปถวี น อาโป น เตโช
 น วาโย น อากาसानญายตํ น วิญญานญายตํ น อากิญจัญญา-
 ยตํ น เหนวสญญานาสญญายตํ นานํ โลโก น ปริโลโก น อุภो
 จนฺทิมสฺสุริยา. ตตฺตราปาหํ ภิกฺขเว เหนว อาคตฺติ วทามิ น คตฺติ น จิตฺติ น
 จุตฺติ น อุปปตฺติ อปฺปติฏฺฐจํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมเวตํ. เอเสวนโต
 ทุกฺขสฺส.^{๙๓}

“[อาร์มมณ]ปัจจัยคือนิพพานนั้นมีอยู่จริง ดิน น้ำ ไฟ ลม
 อากาสนัญญายตนะ วิญญูณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ เหนว-
 สัณญานาสัณญายตนะ โลกนี้ โลกหน้า พระจันทร์และพระอาทิตย์
 ทั้งสอง ย่อมไม่มีใน[อาร์มมณ]ปัจจัยนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าว[อาร์มมณ]ปัจจัยนั้นว่ามีการมา
 การไป การตั้งอยู่ การจุติ การเกิดขึ้น [อาร์มมณ]ปัจจัยนั้นไม่มีที่ตั้ง
 ไม่มีกระแสนาม ไม่มีอารมณ์ [อาร์มมณ]ปัจจัยนี้แลเป็นการสิ้น
 ทุกข์”

นิพพานเป็นสภาพที่มีจริง

เนื่องจากนิพพานหมายถึงการดับของรูปนาม จึงมีบางคน
 กล่าวว่านิพพานคือความว่างเปล่า ทำให้เข้าใจผิดว่านิพพานหา
 ประโยชน์ไม่ได้ แต่ความจริงนิพพานเป็นสภาพที่มีจริงไม่ว่างเปล่า
 เป็นสภาพที่ปราศจากกิจกรรมของรูปนาม นิพพานเป็นอารมณ์ของ

มรรคญาณ ผลญาณ และปัจจุเวกชนญาณ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายสามารถให้การรับรองได้ว่านิพพานเป็นสภาพมีจริง สมมติว่าไม่มีนิพพานซึ่งเป็นที่สุดของกิเลสวัฏฏ์ กรรมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ เห็นจะคงไม่มีใครในจักรวาลนี้สามารถพบกับความสงบสุขเลย หากไม่มีนิพพานกิเลสก็จะเข้าครอบงำชีวิต ทำให้คนเราก่อกรรม ส่งผลให้เกิดวิบากขึ้นซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดชั้นภพใหม่ และตามมาด้วยความทุกข์ กิเลสถูกกำจัดได้ด้วยมรรคญาณและผลญาณเท่านั้น และเมื่อกำจัดกิเลสได้แล้ววัฏฏ์ทุกข์ย่อมสิ้นสุดลง ความสิ้นสุดแห่งทุกข์นี้เป็นสภาวะที่มีจริงแท้ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ล้วนไปถึงความจริงขั้นนี้ หลังจากการปรินิพพานความทุกข์ทั้งหลายก็จบสิ้น สมบูรณ์อย่างแท้จริง

ในนิพพานไม่มีธาตุ ๔

ในนิพพานไม่มีธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ซึ่งสามารถพบได้ทั่วไปในกามภูมิ เช่นในโลกของมนุษย์ หรือเทวดา และในรูปาวจรภูมิที่เป็นโลกของรูปพรหม เพราะมีธาตุดิน มนุษย์ เทวดา และรูปพรหมจึงมีร่างกาย แต่ในนิพพานไม่มีธาตุทั้ง ๔ ร่างกายจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้ และเมื่อไม่มีธาตุดินเป็นที่ตั้ง ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลมก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้

ในนิพพานไม่มีอุปาทายรูป

เนื่องจากในนิพพานไม่มีธาตุ ๔ จึงไม่มีอุปาทายรูป หรือรูปที่ประกอบด้วยธาตุ ๔ ซึ่งต้องอาศัยธาตุ ๔ เกิดขึ้น เช่น จักขุ-ประสาทและรูปารมณ (ตาและรูป), โสตประสาทและสัทธารมณ (หูและเสียง) เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่ในนิพพาน จึงไม่มีการเห็นหรือการได้ยิน เป็นต้น จักขุวิญญาณจิตและโสตวิญญาณจิต เป็นต้น ก็เป็นเช่นเดียวกันในกามภูมิและในรูปภูมิ

ครั้นเมื่อไม่มีตาก็มองไม่เห็นรูป ไม่มีหูก็ไม่ได้ยินเสียง ไม่มีจมูกก็ไม่รู้จักกลิ่น ไม่มีลิ้นก็ไม่รู้รส ไม่มีร่างกายก็ไม่รู้การกระทบสัมผัส ปสาทรูปที่ตั้งอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น และกาย เป็นที่อาศัยเกิดของจิตที่รับรู้อารมณ์ ถ้าไม่มีปสาทรูปจิตก็เกิดขึ้นรับอารมณ์ไม่ได้ ในรูปพรหมมีเพียงจักขุประสาทและโสตประสาทเท่านั้น ไม่มีฆาน-ประสาท ชิวหาประสาท และกายประสาท ดังนั้น แม้รูปพรหมจะมี จมูก ลิ้น และกายที่ใหญ่โต ก็ไม่สามารถรู้จักลิ้น รส และสัมผัสได้ แต่ว่าพรหมมีหทัยวัตถุซึ่งเป็นที่ตั้งของมโนวิญญาณ เช่นเดียวกับสัตว์โลกทั้งปวง เมื่อเป็นดังนั้น พวกรูปพรหมจึงยังมีการคิดทางใจ และเจริญญาณได้

ในนิพพานไม่มีจิตที่อาศัยหทัยรูปเกิด

เมื่อไม่มีธาตุ ๔ และอุปาทายรูปคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย

และหทัยวัตถุ ในนิพพาน ดังนั้น กามาวจรจิตมีจักขุวิญญานจิตซึ่งทำหน้าที่เห็นเป็นต้นจึงเกิดขึ้นไม่ได้ และรูปาวจรจิต เช่น ปฐมณานจิตเป็นต้น ที่อาศัยหทัยรูปเป็นที่ตั้งจึงไม่เกิดในนิพพาน ในเรื่องนี้ได้ระบุดีไว้เป็นประธาน แต่ขอให้ท่านเข้าใจว่า เมื่อกล่าวถึงจิตย่อมหมายรวมถึงเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตด้วยเสมอ

เกิดคำถามขึ้นว่า ในนิพพานมีจิตที่เกิดโดยไม่อาศัยรูป เช่น รูปาวจรจิตในรูปาวจรภูมิ หรือไม่ พระพุทธองค์จึงตรัสข้อความต่อมาเพื่อเฉลยคำถามนี้

ในนิพพานไม่มีรูปาวจรจิต

พระบาลีกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่ารูปาวจรจิตไม่มีในนิพพาน ไม่ว่าจะเป็น

आकाशान्नयत्यतनจิต : จิตที่กำหนด อากาศ ไม่มีที่สุด
เป็นอารมณ์

विद्युन्मान्नयत्यतनจิต : จิตที่กำหนด วิद्यุญาณ ไม่มีที่สุด
เป็นอารมณ์

आकिण्यन्नयत्यतनจิต : จิตที่กำหนด ความไม่มีอะไร
เป็นอารมณ์

เนวสัณญานาสัณญายตนจิต : จิตที่เข้าถึงภาวะมีสัญญา

ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

ในอากาสนัญจายตนจิตนั้น ปฏิสนธิจิตเริ่มแต่ขณะที่เกิด
วิปากจิตพร้อมด้วยเจตสิกที่เกิดขึ้นร่วมกัน โดยปกติแล้วสำหรับมนุษย์
ทั่วไปนั้น ในช่วงชีวิตระหว่างปฏิสนธิและจุติจิตจะมีทั้งกุศลจิตและ
อกุศลจิตพร้อมด้วยเจตสิกเกิดขึ้นตลอดเวลา หากได้รับการฝึกฝน
อบรมจิตจนบรรลุเป็นพระอริยบุคคล ๓ ขั้นแรกจะได้รับขนานนาม
เป็นพระเสกขะ พระเสกขะนี้หากท่านได้ปฏิสนธิเป็นอรุปรพรมใน
อากาสนัญจายตนภูมิก็อาจบรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์
ณ ที่นั้น สำหรับกรณีนี้ท่านจะมีเพียงกุศลจิตและกิริยาจิตพร้อมทั้ง
เจตสิกเกิดร่วมกันเท่านั้น ไม่มีรูปเกิดขึ้น มีเพียงนามคือจิตและเจตสิก
ที่อยู่ในสภาพแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น ในอรุปรภูมินี้มีเพียง
นามธรรมจึงไม่ต้องมีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย ในการ
เขียนภาพจิตรกรรมนั้น มักนิยมวาดอรุปรพรมให้เห็นเพียงอรุปร
วิมานทำให้เข้าใจผิดได้ว่า อรุปรพรมนี้ว่าอยู่ในวิมานหรือปราสาท
ซึ่งไม่ถูกต้อง แต่ในนิพพานนี้ไม่มีทั้งรูปและไม่มีทั้งนาม

แนวความคิดเกี่ยวกับอากาสนัญจายตนจิตนี้อาจจะเข้าใจได้ยากเพราะอากาศในที่นี้ไม่ใช่อากาศรอบตัวที่มีอยู่ตามที่เราเข้าใจกันทางโลก สิ่งที่เราสนใจนั้นเป็นเพียงรูปธรรม ดังนั้นเราจึงไม่อาจจะเข้าใจได้ ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญภาวนากำหนดรู้การเกิดดับของชั้นนี้อาจหวังได้ว่าจะบรรลุถึงญาณที่ประกอบด้วยอุเบกขา เรียกว่าสังขารูปกชาญาณ เมื่อบรรลุญาณขั้นนี้แล้วจะเห็นการดับไปของรูปและรับรู้ได้เพียงกระแสจิตที่ลอยอยู่ในความว่างเปล่าเท่านั้น เมื่อปัญญาพัฒนาต่อไปกระแสจิตก็จะชัดเจนยิ่งขึ้น แม้ว่าสภาวะนี้ไม่เป็นอากาสนัญจายตนจิตอย่างแท้จริง แต่จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับฌานจิตในขั้นนี้มาก

ในอรุณภูมิขั้นต่อไปที่สูงขึ้นไปอีกทั้ง ๓ ภูมิ ก็จะมีวิปากจิตคือวิญญาณัญจายตนวิปากจิตและเจตสิกในปฏิสนธิกาล ส่วนในปวัตติกาลที่ดำเนินไปภายหลังการปฏิสนธิจนถึงจุติ อาจเกิดกุศลจิต อกุศลจิต หรือกิริยาจิตได้ตามสมควร

และสำหรับแนวสัญญานาสัญญาตนภูมิซึ่งเป็นภูมิสูงสุด
ยังมีสัญญาที่ละเอียดมากจนกล่าวว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่
และผัสสะ เวทนา จิต และเจตสิกก็มีความละเอียดมากเช่นเดียวกัน
จนเป็นภาวะที่เรียกว่ามีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ แต่ในนิพพานนั้นไม่มี
การเกิดขึ้นของจิตและเจตสิกเลยแม้แต่เพียงเล็กน้อย

บุคคลผู้ไม่ศรัทธาในพระธรรม และไม่สามารถเจริญฌาน
จนบรรลุสมาบัติก็ไม่ให้ความสนใจคำสอนเกี่ยวกับอรูปภูมิดังที่ได้
กล่าวมา หากได้พากเพียรปฏิบัติสมถภาวนาและวิปัสสนาจนกระทั่ง
บรรลุแนวสัญญานาสัญญาตนฌาน และได้รู้เห็นประจักษ์นิพพาน
ด้วยประสบการณ์ของตนแล้ว ถึงตอนนั้นถ้าจะปฏิเสธลักษณะของ
ทั้งสองอย่างนั้นก็น่าจะสมเหตุสมผลกว่า หากแต่การปฏิเสธเรื่องที่
ไม่ยอมพิสูจน์ให้เห็นจริงเอง ไม่ใช่สิ่งที่สมเหตุสมผลเลย

นิพพานไม่มีทั้งรูปและนาม

นิพพานไม่มีสิ่งที่เรียกว่านาม (คือจิตและเจตสิก) เหมือนในอรูปภูมิข้างต้น ไม่มีรูปคือธาตุทั้ง ๔ เป็นต้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้น จึงไม่มีทั้งรูปและนามซึ่งเป็นของมีอยู่ในภูมิ ๓๑ แต่ก็มีคนที่พยายามเสนอว่า หลังจากพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ปรินิพพานแล้วจะได้รับรูปและนามอย่างพิเศษในแดนนิพพาน ความคิดที่ผิดประหลาดทำนองนี้อาจทำให้ผู้ที่ยังไม่สามารถละอึดตาได้รู้สึกพอใจ

มีพระเถระผู้เป็นบัณฑิตรูปหนึ่งได้กล่าวแก้เอาไว้ว่า ถ้าในนิพพานมีรูปและนามที่พิเศษจริงแล้ว ก็คงมีการปฏิสนธิแบบพิเศษที่สามารถเป็นปัจจัยให้เกิดความชรา ความเจ็บป่วย และความตายอย่างพิเศษ ซึ่งจะก่อให้เกิดความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจอย่างพิเศษอีกด้วย เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสสอนไว้อย่างชัดเจนว่านิพพานนั้นเป็นความดับของรูปนาม ย่อมหมายถึงความไม่มี ดังนั้น จึงไม่สมควรที่ใครจะคิดแต่งเติมว่ามีความเป็นอยู่พิเศษในนิพพาน

นิพพานอยู่เหนือโลก

ในพระบาลีตรัสไว้ว่า นาย โลโก น พรโลโก (ไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกหน้า) หมายความว่า นิพพานไม่ใช่โลกมนุษย์นี้ และไม่ใช่เทวโลกหรือในโลกอื่นใดทั้งสิ้น เพราะเป็นความดับรูปนาม จึงไม่ใช่

โลกที่ประกอบด้วยรูปรนาม นอกจากนั้นเมื่อไม่มีรูป จึงไม่มีความมืด และเมื่อไม่มีความมืด จึงไม่มีความสว่าง ดังนั้น ในนิพพานจึงไม่มีดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ และในที่ซึ่งไม่มีขันธ์เกิดขึ้นก็ย่อมไม่มีความมืดหรือความสว่าง

นิพพานไม่มีการมาและการไป

อาจเกิดคำถามว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่สัตว์โลกจะไปนิพพานโดยวิธีเดียวกันกับที่สัตว์จากอบายมาเกิดในมนุษยโลก หรือคนจากมนุษยโลกไปเกิดในเทวโลก ตอบว่า ในนิพพานไม่มีการเกิดเช่นนั้น คำศัพท์ที่นิยมใช้ในการอธิบายการไปนิพพานของพระพุทธเจ้าและเหล่าพระอรหันต์คือ “บรรลุ” หรือ “เข้า” โดยเฉพาะในการเข้าอนุภาติเสสนิพพาน ซึ่งไม่ได้หมายความว่ามีการเกิดขันธ์ใหม่ แต่เป็นการตัดกระแสนามและรูปที่ก่อให้เกิดภพ เป็นการดับสนิทของกระแสขันธ์ และการดับสนิทนี้เรียกว่า อนุภาติเสสนิพพาน ไม่ใช่เป็นการเกิดขึ้นของขันธ์ใหม่ในมนุษยโลก เทวโลก หรือพรหมโลก อีกทั้งไม่ใช่สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่สัตว์จากภพภูมิอื่นจะมาก่อเกิดได้

ในทำนองเดียวกัน ไม่มีผู้ใดสามารถเดินทางจากนิพพานไปสู่ภพภูมิอื่นได้ สัตว์โลกที่ทำกุศลกรรมไว้เมื่อตายจากโลกมนุษย ย่อมไปสู่เทวโลก หรือเทวดาจากสวรรค์ก็อาจลงมาก่อเกิดในโลกมนุษย ส่วนผู้ที่กระทำความชั่วเมื่อตายจากโลกมนุษยแล้วย่อมต้องไปเกิดในภูมิเบื้องต่ำ แต่ในนิพพานไม่มีการไปมาแบบนั้น

นิพพานไม่มีการตั้งอยู่

บ่อยครั้งที่เกิดคำถามขึ้นว่า พระพุทธองค์และพระอรหันต์ทั้งหลายยังคงมีอยู่ในนิพพานหรือไม่

ตอบว่า ในนิพพานไม่มีรูป เนื่องจากไม่ได้สร้างขึ้นจากรูป หรือนามชนิดพิเศษ นิพพานจึงไม่ใช่สถานที่สำหรับอยู่อาศัยเหมือนเมืองสวรรค์หรือในโลกมนุษย์

นิพพานไม่มีการจุติและการเกิดขึ้น

ในภุมิ ๓๑ นั้น สัตว์เกิดมาเพื่อตายและเกิดใหม่เพื่อตายอีก แต่ในนิพพานไม่มีการตายและไม่มีการเกิด ในโลกของเทวดาและพรหม การเกิดหมายถึงการผุดเกิดโตขึ้นทันที และการตายหมายถึงการอันตรธานไปในทันที แต่นิพพานเป็นการดับของขั้นทั้งหมด ในการดับนี้ไม่มีทั้งการปรากฏและการอันตรธานไป

นิพพานไม่มีที่ตั้ง

นิพพานนั้นไม่มีที่ตั้ง ฉะนั้นจึงไม่สามารถหาที่อยู่อาศัยของนิพพานได้ นิพพานนั้นไม่ได้อยู่ที่ใดๆ เหมือนเปลวไฟที่ดับไปแล้ว ไม่อยู่ในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง

ในศัพท์ว่า รูปนาม คำว่า นาม หมายถึงถึงนิพพาน แต่นิพพานมีลักษณะเฉพาะต่างหากออกไป มิได้รวมเข้าในจิต (สภาพรู้

อารมณ์) หรือเจตสิก (สภาพที่เกิดร่วมกับจิต) จึงไม่ประกอบด้วย
ลักษณะ ๓ อย่าง คือ อุปาทะ (การเกิดขึ้น), ฐิติ (การตั้งอยู่), และ
ภังคะ (การดับไป) ที่เป็นลักษณะของจิตและเจตสิก แม้จะไม่อาจ
กล่าวได่ว่านิพพานอยู่ในที่แห่งใด แต่ก็กล่าวโดยอุปมาได่ว่านิพพาน
มีอยู่ในร่างกายที่ยาววณาคีบกว้างศอกของพระอรหันต์ เพราะ
เป็นการดับของรูปนามภายในร่างกายนี้เอง

นิพพานไม่มีกระแสนิพพาน

ในร่างกายที่ประกอบไปด้วยขันธ์ ๕ นี้ มีกระแสนิพพานที่
เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเหมือนกระแสน้ำที่ไหลไปตลอดไม่หยุดยั้ง
ผู้ปฏิบัติธรรมที่มีปัญญาหยั่งรู้ถึงการเกิดดับของรูปนามที่มีปัจจัย
เข้าปรุงแต่งย่อมมีสติรู้เห็นการเกิดของรูปนามในขณะหนึ่ง และการ
ดับของรูปนามในขณะต่อไป เมื่อเขาสามารถพัฒนาปัญญาถึงระดับ
ที่ประกอบด้วยอุเบกขาในสังขารของตน (สังขารุเปกขาญาณ) เขา
จะรู้สึกว่าการกระแสนิพพานได้หยุดไหล นี่คือการดับรูปนามหรือนิพพาน

นิพพานไม่มีอารมณ์ใดๆ

แม้นิพพานจะนับเข้าในนาม แต่ไม่รู้ว่ามีอารมณ์เหมือนจิตและ
เจตสิก เป็นเพียงอารมณ์ของมรรคญาณ ผลญาณ และปัจจุเวกชน-
ญาณ ความหมายของนามในเรื่องนี้ คือ สภาวะให้น้อมมาสูด^{๔๔}
กล่าวคือ ทำให้มรรคญาณเป็นต้นน้อมมาสูด

นิพพานเป็นการสิ้นทุกข์

เนื่องจากในนิพพานไม่มีธาตุ ๔ และไม่มีรูปนาม สรรพสิ่งทั้งปวงจึงดับลง รวมทั้งความทุกข์ทั้งปวง และความดับนี้เองก่อให้เกิดสันติสุขที่ยั่งยืน

การบรรลุที่สุดของโลก

นิพพานไม่ได้ตั้งอยู่ ณ ที่แห่งใด แต่มีอุปมาว่า นิพพานมีอยู่ในร่างกายของพระอรหันต์ ดังที่ได้ตรัสไว้ในสังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย โรหิตัสสสูตร^{๔๔}

เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระเชตวัน เขตเมืองสาวัตถี มีพรหมนามว่า โรหิตัสสะ ได้มาเฝ้าและทูลถามว่า

“มีที่ใดในโลกนี้ที่ไม่มีการเกิด ไม่มีการแก่ ไม่มีการจุติ และไม่มีการอุปบัติ อันบุคคลจะสามารถเดินทางไปถึงได้”

พระพุทธองค์ตรัสตอบดังนี้

ยตถ โข อารุโสะ น ชายติ น ชียยติ น มียยติ น จวติ น
อุปปชชติ. นาหิ ตํ คมเนน โลกสฺส อนุตฺตํ ฅาเตยฺยํ ทฏฺเฐยฺยํ
ปตฺเตยฺยนฺติ วทามิ.^{๔๕}

“อารุโสะ สัตว์ย่อมไม่เกิด ย่อมไม่แก่ ย่อมไม่ตาย ย่อมไม่จุติ ย่อมไม่อุปบัติ ในที่ใด เราไม่กล่าวที่นั้นว่าเป็นที่สุดแห่งโลก ที่ควรรู้ ควรเห็น ควรถึงด้วยการไป”

โรหิตัสสะขึ้นชมยินดีในพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะอดีตเคยเป็นฤาษีมีฤทธิ์มาก เคยพยายามแสวงหาที่สุดแห่งโลกด้วยการเดินทางถึงร้อยปีก็ยังไม่บรรลุถึงที่สุดโลก ในที่สุดได้จุติแล้วมาเกิดเป็นพรหมในจักรวาลเดิมที่เคยเดินทางนั้นเอง ที่สุดของโลกที่เขาแสวงหานั้นเป็นรูปธรรม แต่โลกที่เป็นความหมายของพระพุทธรองค์นั้น คือโลกอันเป็นวัฏฏทุกข์ที่เกิดจากการแปรเปลี่ยนของรูปและนาม บุคคลจะบรรลุถึงที่สุดโลกได้ก็ต่อเมื่อบรรลุที่สุดของวัฏฏทุกข์เท่านั้น

สิ้นทุกข์เมื่อบรรลุถึงที่สุดของโลก

พระพุทธรองค์ตรัสต่อไปว่า

น โข ปนาหํ อาวุโส อปฺปตฺวา โลกสฺส อนตํ ทุกฺขสฺส อนต-
กิริยํ วทามิ. อปิจ ขวาทํ อาวุโส อิมสฺมิณฺญเวย พฺยามมตฺเต กเพวเร
สสณฺณมฺหิ สมณเก โลกณฺจ ปณฺณเปมิ โลกสมุทฺยณฺจ โลกนิโรธณฺจ
โลกนิโรธคามินิณฺจ ปฏฺฐิบทฺ. ^{๔๗}

“และเราย่อมไม่กล่าวการกระทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะไปไม่ถึงที่สุดแห่งโลก แต่เราย่อมบัญญัติโลก เหตุเกิดของโลก ความดับของโลก และทางดำเนินให้ถึงความดับของโลก ในอรรถภาพอันมีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา และมีใจนี้เท่านั้น”

การไปให้ถึงที่สุดของโลก ไม่สามารถจะสำเร็จได้ด้วยการ

กระทำทางกาย แต่จะบรรลุได้ด้วยการพัฒนาปัญญา คำว่า “โลก” ตามที่พระพุทธองค์ตรัสนั้นหมายถึง “ทุกข์” ผู้ที่ไม่พยายามใช้ปัญญาเพื่อไปให้ถึงที่สุดของโลก ย่อมไม่สามารถบรรลุถึงความดับทุกข์ได้ เพราะทั้งโลกนี้ถูกปรุงแต่งด้วยความแปรเปลี่ยนของกระแสรูปนาม เป็นโลกแห่งความทุกข์ และที่สุดของโลกก็คือนิพพาน

อริยสัจ ๔ มีอยู่ในกาย

“โลก” เปรียบได้กับร่างกายที่ยาวา หนา คืบ กว้าง สดก ประกอบไปด้วยความทุกข์ล้วนๆ จึงแสดงให้เห็นความจริงเกี่ยวกับ **ทุกข์**

บุคคลสามารถค้นพบเหตุแห่งความทุกข์ได้ภายในร่างกาย ด้วย ร่างกายจึงแสดงให้เห็นความจริงเกี่ยวกับ **เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์**

และยังสามารถค้นพบความดับทุกข์ได้ในร่างกายนี้ ฉะนั้น ร่างกายจึงแสดงความจริงเกี่ยวกับ **ความดับทุกข์** ซึ่งอาจบรรลุได้ในกายนี้

ดังนั้น ร่างกายนี้จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึง **ทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์** ด้วย เราจึงอาจค้นพบความจริงเกี่ยวกับอริยสัจทั้ง ๔ ประการได้ในร่างกายของสัตว์โลกนี้เอง

อย่างไรก็ตาม ไม่มีใครค้นหาได้ว่านิพพานอยู่ที่ไหน ก่อนปรินิพพาน พระอรหันต์ยังต้องแบกภาระชั้นนี้ ๕ ซึ่งยังไม่หมดสิ้น

ตราที่ยังไม่ปรินิพพาน อาจกล่าวว่าความดับเกิดขึ้นในสรีระของ
พระอรหันต์ เหตุนี้จึงกล่าวกันตามสมมติบัญญัติว่า นิพพานมีอยู่
ในร่างกายที่ประกอบด้วยขันธ ๕ แต่ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎกกล่าวว่า
นิพพานอยู่ภายนอกร่างกายโดยเป็นพหิตถธรรม^{๙๙} (ธรรมภายนอก)
ความจริงนิพพานเป็นธรรมภายนอกโดยตรงตามที่ตรัสไว้ในพระ-
อภิธรรมปิฎก แต่ไม่มีสถานที่ตั้งอยู่อย่างแท้จริงว่าอยู่ ณ ที่แห่งใด
เพราะการดับของรูปนามก็คือการไม่เกิดขึ้นของรูปนามนั่นเอง เมื่อ
ไม่มีรูปนามเกิดขึ้น ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่าอยู่ที่ใด นี่เป็นสาเหตุที่ใน
คัมภีร์อุทาน^{๑๐๐} ตรัสถึงนิพพานว่า อปฺปติฏฺฐํ ซึ่งแปลว่า “ไม่มีที่ตั้ง”

โลกภายในตัวเรา

โลกที่พระพุทธองค์ตรัสถึงในเรื่องนี้ ก็คือทุกขสัจ^{๑๐๐} ที่เป็น
ความจริงของทุกข์ที่มีอยู่ในขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น ๕
ประการ ซึ่งเรียกว่า **อุปาทานขันธ ๕**

อุปาทานขันธเกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะ
ภายนอกที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ เช่น

เมื่อมองดูสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จักขุประสาทรับรู้ปารมณฺ์ที่ผ่านเข้า
มาทางจักขุทวาร เป็นเหตุให้เกิดผัสสะทำให้รู้ได้เห็นสิ่งนั้นๆ ใน
ขณะนั้นคนทั่วไปมักเกิดความยึดมั่นว่า ดวงตาของฉันเที่ยงแท้ไม่
เปลี่ยนแปลง มีความใสกระจ่างมองเห็นชัดเจนดี และเป็นตัวตนของฉัน

ดังนั้น ดวงตาจึงเรียกว่า **รูปุปาทานขันธ** ได้แก่ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือรูป

ในบางขณะก็จะเกิดความยึดมั่นในอารมณ์ที่ได้รับนั้น เช่น เมื่อเห็นคนๆ หนึ่งรู้ว่าเป็นหญิงหรือชาย มีหน้าตา ท่าทาง ที่น่าดู ก็จะนึกพอใจในหญิงหรือชายที่เห็น ดังนั้น เมื่อใดที่มีการเห็นเกิดขึ้น รูป และร่างกายทั้งหมด ย่อมประกอบกันเป็นรูปุปาทานขันธ

คนเราเวลาที่รู้วาทนได้เห็นสิ่งใด ก็แสดงว่า **วิญญูณขันธ** กำลังทำงานอยู่ จึงเกิดมี **วิญญูณุปาทานขันธ** ได้แก่ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือวิญญูณ

เมื่อเห็นแล้วเกิดความรู้สึกชอบหรือไม่นั้นเป็น **เวทนาขันธ** ขณะที่ยึดมั่นเวทนานั้นจึงเกิดมี **เวทณุปาทานขันธ** ได้แก่ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือเวทนา

ตามปกติคนเราจะกำหนดจดจำสิ่งที่เห็นเพื่อให้หวนระลึกได้ เมื่อเห็นแล้วจำได้นั้นคือ **สัญญาขันธ** ขณะที่ยึดมั่นในความจำนั้น จึงเกิดมี **สัญญูปาทานขันธ** ได้แก่ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือสัญญา

นอกจากนั้น ยังมีสภาพปรุงแต่งจิตซึ่งเป็นเหตุให้คนเราทำกรรมดีหรือกรรมชั่วประกอบด้วยเจตสิกที่นอกเหนือจากเวทนาและสัญญา นั่นคือ **สังขารขันธ** เมื่อเข้าไปยึดมั่นในสังขารขันธก็เกิดมี **สังขารุปาทานขันธ** ได้แก่ ขันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือสังขาร

ดังนั้น สภาธรรมการเห็น การไต่ยืน การรู้จักอื่น การรู้รส การรู้สัมผัส และการนึกคิด ย่อมเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานชั้นทั้ง ๕

ในทำนองเดียวกัน ชั้นเหล่านี้เกิดขึ้นในชั่วเราตลอดเวลา แต่ที่ไม่ได้สังเกตเพราะเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว จึงไม่ทันกำหนดรู้การเกิดขึ้นของสภาวธรรมต่างๆ แต่หากได้มาฝึกสติด้วย วิปัสสนาภาวนา ก็จะสามารถกำหนดรู้การเกิดขึ้นและดับไปของ อุปาทานชั้น จ्ञเห็นความแปรเปลี่ยนนี้ว่าไม่น่าปรารถนา และความแปรเปลี่ยนที่ไม่น่าปรารถนาก็คือทุกข์ ทั้งไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นตัวเรา ของเราบุรุษ หรือสตรี เพราะเป็นกระบวนการของ สภาวธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยเท่านั้น

อุปาทานชั้น ๕ นี้ประกอบกันเป็นโลกของเรา แสดงให้เราเห็นทุกขสัจ แต่ปุถุชนทั่วๆ ไปเมื่อเห็นรูปก็ไม่มีกำหนดรู้ใน ขณะที่เห็น จึงไม่สามารถเข้าใจสภาวะเห็นตามความเป็นจริง ทำให้ รู้สึกว่าการได้เห็นนั้นเป็นสิ่งน่าพอใจ จึงได้รับเอาความทุกข์ว่าเป็น ความสุข ต่อมาความติดใจในความสุขก็ค่อยๆ พัฒนาขึ้นเป็นความ ทะยานอยาก เมื่อเขาพยายามตอบสนองต่อความอยากที่เกิดจาก ความติดใจนั้น ความพยายามทำกรรมจึงเกิดขึ้น ซึ่งก็คือสังขาร กำลังแสดงบทบาท สังขารเป็นปัจจัยให้บุคคลที่กำลังใกล้จะตายเห็น กรรมอารมณ์ (การกระทำในอดีต) กรรมนิมิต (เครื่องหมายของ กรรม) คตินิมิต (เครื่องหมายของภพที่จะไปเกิด) ทางมโนทวาร

จิตของเขาจะจมไปในอารมณ์ใกล้ตายเหล่านี้แล้วหวังเหนี่ยวไว้ คล้ายกับคนที่กำลังจะจมน้ำย่อมคว้าสิ่งของที่ลอยน้ำมาแล้วจับไว้แน่น ต่อมาเมื่อจิตติดขัดและละทิ้งเบญจขันธ์ไป อารมณ์ที่ยึดเหนี่ยวไว้ในขณะใกล้ตายในภพก่อนจึงเป็นเหตุให้เกิดปฏิสนธิจิตในภพปัจจุบัน เพราะยังไม่สามารถละความยึดมั่นได้ ดังนั้น ชีวิตใหม่จึงมีขึ้นด้วยการเกิดจิตดวงใหม่ซึ่งเกี่ยวโยงภพเก่าไว้กับภพปัจจุบัน จิตดวงนี้เรียกว่า **ปฏิสนธิจิต** หมายถึง จิตที่เชื่อมภพก่อนไว้กับภพปัจจุบัน จิตที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิตชื่อว่า **ภวังคจิต** ทำหน้าที่รักษาภพ เมื่อภวังคจิตเกิดเจตสิกก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ต่อจากนั้นรูปที่เกิดจากจิต (จิตตชรูป) ก็เกิดขึ้น ถ้าตัณหายังไม่หมดไป รูปและนามก็จะเกิดขึ้นต่อเนื่องกันเป็นกระแสอย่างไม่ขาดสายตลอดชีวิต ดังนั้น ตัณหาจึงเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดโลก และเนื่องจากโลกคือกองทุกข์ จึงเห็นได้ชัดว่าตัณหาคือเหตุเกิดของทุกข์

ความพอใจในขณะที่เกิดการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัส และการนึกคิดทางใจ เหล่านี้ล้วนเป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ตัณหาจึงเป็นสมุทัย เพราะสมุทัยนี้เองทำให้เราเกิดความพอใจที่จะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และนึกคิด ซึ่งเป็นเหตุเกิดของทุกข์ต่อไปอีก และทั้งหมดนี้ก็คือความจริงของทุกข์และเหตุของทุกข์

การกำหนดรู้ธาตุ ๔

สำหรับผู้ที่ต้องการพ้นไปจากโลกควรปฏิบัติวิปัสสนาด้วยการเจริญสติระลึกรูปรูปนามในปัจจุบันตามความเป็นจริง โดยเริ่มจากการกำหนดรู้รูปหยาบคือธาตุ ๔ เสียก่อน ทั้งนี้เพราะรูปเป็นสภาวะธรรมที่ปรากฏชัดเจนนกว่านาม ธาตุทั้ง ๔ นั้นก็คือ ธาตุดิน (ความอ่อนหรือแข็ง), ธาตุน้ำ (ความไหลหรือเกาะกุม), ธาตุไฟ (ความร้อนหรือเย็น) และธาตุลม (ความหย่อนหรือตึง)

ในมหาสติปัฏฐานสูตรตรัสว่า “เมื่อเดินย่อมรู้ว่าเดินอยู่” ^{๑๐๐} นี่เป็นคำแนะนำให้ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้เกี่ยวกับกิริยาเคลื่อนไหวที่ปรากฏชัดเจนนอกจากนั้น เมื่อนั่งอยู่ก็รู่ว่านั่ง คือกำหนดรู้ความตึงหย่อนที่เกิดจากการนั่ง ซึ่งก็คือสภาวะตั้งตรงของร่างกายส่วนบนพร้อมกับสภาวะงอคู้ของร่างกายส่วนล่าง ท่านอาจรู้ต่อไปถึงสภาวะทางกายและทางจิตอย่างอื่นที่เกิดขึ้นในขณะที่ทำอิริยาบถนั้นๆ ด้วย เช่น ท่านอาจสังเกตว่าในขณะที่นั่งนั้นเท้าของท่านแตะกันอยู่ มือของท่านประสานกันอยู่ เสื้อผ้าที่สวมอยู่สัมผัสกับร่างกาย เป็นต้น เมื่อกำหนดรู้สิ่งเหล่านี้ด้วยสติ จะทำให้เข้าใจลักษณะการทำงานของรูปที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน

วิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างง่าย

หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างง่ายๆ สำหรับผู้ปฏิบัติ
ทุกวัย ควรเริ่มต้นด้วยการกำหนดรู้สภาวะพองและยุบของท้องเป็น
ลำดับแรก เมื่อหายใจเข้า ท้องจะพองออกมาและเมื่อหายใจออก
ท้องจะยุบลง ท่านจะรู้สึกได้ถึงเคลื่อนไหวของท้องที่มีลักษณะ
หย่อนบ้างตึงบ้าง ซึ่งเป็นลักษณะของวาโยธาตุ ให้กำหนดรู้สภาวะ
ตึงหย่อนนั้น คือเพ่งความสนใจไปที่สภาวะพองและยุบที่ท้องพร้อม
กับกำหนดรู้ถึงสภาวะลักษณะของความพองและความยุบนั้น จะต้อง
ไม่ให้มีช่องว่างระหว่างสภาวะพองและอาการยุบ พึงตั้งใจจดจ่อที่
สภาวะพองตั้งแต่เกิดขึ้นจนกระทั่งสิ้นสุด แล้วเปลี่ยนมาดูสภาวะยุบ
ตั้งแต่เกิดขึ้นจนสิ้นสุดเช่นกัน หากว่าในขณะที่กำหนดรู้สภาวะพอง
และยุบอยู่นั้น ถ้าสังเกตว่าเกิดช่องว่างหลังจากที่หายใจเข้าหรือหลัง
หายใจออก ก็ควรมากำหนดรู้สภาวะนั้น (เมื่ออยู่ในอิริยาบถหนึ่ง)
ในบางครั้งมีความคิดผุดขึ้นในใจหรือว่าอาจนึกอยากจะทำอะไร ให้
กำหนดรู้ความคิดนั้น เมื่อไรก็ตามที่จิตล่องลอยออกไปจากอารมณ์
ที่กำหนดอยู่ อย่าปล่อยให้จิตหลุดลอยไปโดยไม่กำหนดรู้ให้กำหนด
รู้สภาวะธรรมการคิดนั้น จากนั้นจึงกลับมากำหนดรู้ความเคลื่อนไหว
ของท้องต่อไป หรือบางครั้งท่านอาจเกิดความรู้สึกไม่สบาย เพราะ
อาจเมื่อย ปวด หรือร้อนในขณะนั่งกรรมฐาน ก็ให้กำหนดรู้ความ
รู้สึกไม่สบายเหล่านั้น และเมื่อความรู้สึกนั้นๆ หายไปก็ให้กลับมา
กำหนดรู้สภาวะพองยุบที่ท้องอีก กล่าวโดยย่อ คือ ให้ท่านกำหนดรู้

สภาวะทั้งที่เป็นความรู้สึกทางกายและเป็นประสบการณ์ทางใจอย่างต่อเนื่องโดยไม่ให้เกิดช่องว่างที่จิตอยู่เฉยๆ โดยไม่มีการกำหนดรู้ ถ้าไม่มีอารมณ์พิเศษใดต้องกำหนด ก็พึงกำหนดสภาวะpongและยุบ ที่ต้องเป็นอารมณ์หลัก โดยให้กำหนดรู้สภาวะตั้งในขณะที่ต้องpong และสภาวะหย่อนในขณะที่ต้องยุบ

เมื่อพลังสมาธิเพิ่มพูนขึ้นจะสังเกตเห็นว่าความเคลื่อนไหวของสภาวะpongยุบในแต่ละครั้งประกอบด้วยความเคลื่อนไหวย่อยๆ ที่เกิดดับติดต่อกันไป นอกจากนั้น จิตที่กำหนดรู้และอารมณ์ที่ถูกรู้ ก็มีสภาพคล้ายคลึงกัน คือมีการเกิดขึ้นและดับไปติดต่อกันอย่างรวดเร็ว เมื่อการสังเกตมีความคมชัดยิ่งขึ้นทุกๆ ขณะ จึงจะรับรู้ได้ว่าสภาวะธรรมแต่ละอย่างแยกออกเป็นส่วนย่อยในทีละขณะเหี้ยม คู้ ยก ย่าง เหี้ยม เป็นต้น แต่ละส่วนเกิดดับต่อกันอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องกัน แม้จิตที่กำหนดรู้และอารมณ์ที่ถูกรู้ก็เกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็ว เมื่อนั้นผู้ปฏิบัติย่อมรู้สึกได้ถึงความจริงยั่งยืนของสภาวะธรรมทั้งหลายที่มีความแปรเปลี่ยนอยู่เป็นนิตย์ เพราะมีการเกิดดับเป็นลักษณะประจำ ความไม่ยั่งยืนนั้นไม่น่าปรารถนาอย่างยิ่ง และสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาคือความทุกข์ เมื่อถึงขั้นนี้จึงว่าได้บรรลุปัญญาที่หยั่งรู้ทุกขสัจ ความหยั่งรู้เช่นนี้กำจัดความโง่เขลา ได้แก่ อวิชชา ดังนั้น ตัณหาที่เป็นความทะยานอยากจึงไม่สามารถแทรกเข้ามาในอารมณ์ได้

และเมื่อปราศจากตัณหา อุปาทานหรือความยึดมั่นก็เข้ามา
สนับสนุนไม่ได้

เมื่อไม่เกิดอุปาทานก็จะไม่เกิดความพยายามกระทำความ
เพื่อสนองความต้องการ

เมื่อไม่พยายามกระทำความ ก็จะไม่มีการทำความ

เมื่อไม่กระทำความ ปฏิสนธิจิตในภพใหม่ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

ส่งผลให้ไม่มีการเกิดในภพใหม่ การดับของอวิชชา ตัณหา
กรรม และวิญญานเหล่านี้ ชื่อว่า **ตทังคนิโรธ** คือ ความดับชั่วขณะ
ซึ่งอาจมีระยะเวลาเพียงชั่วขณะเดียว แต่ก็เป็นชั่วขณะที่มีค่าที่สุด
นอกจากนั้น ปัญญาคือสัมมาทิฐิเป็นต้นที่ประกอบด้วยสติในขณะ
กำหนดรู้ก็จัดเป็นมรรคสัง และด้วยเหตุดังกล่าวนี้ อริยสัง ๔ จึง
ปรากฏอยู่ในกายของผู้ปฏิบัติธรรมนั่นเอง แม้ในคัมภีร์อรรถกถา
ของโรหิตัสสสูตรก็กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“คำว่า โลก (โลก) คือ ทุกขสัง

คำว่า โลกสมุทฺย (เหตุเกิดของโลก) คือ สมุทฺยสัง

คำว่า โลกนิโรธ (ความดับของโลก) คือ นิโรธสัง

คำว่า ปฏิปท (ปฏิบัติ) คือ มรรคสัง

โดยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า

ตถาคตมิได้บัญญัติสังจะ ๔ เหล่านี้ไว้ในอามรณิกายนอก

มีหญ้าและพื้นเป็นต้น แต่บัญญัติไว้ในอรรถาธิบายที่เกิดขึ้นโดยอาศัย
มหาภูตรูป ๔ นี้เท่านั้น” ๑๐๒

คนเราอาจเห็นทุกขสังขได้ทั่วๆ ไป แต่สมุทยสังขนั้นพบได้
ในธรรมชาติของสัตว์โลกที่ไม่สามารถกำจัดกิเลสจากกระแสน้ำจิตได้
ส่วนมรรคสังขปรากฏแก่บุคคลที่กำลังบรรลุมรรคญาณ ๔ และกล่าว
ได้ว่าย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้บรรลุมรรคญาณ ๔ เพราะเป็นสิ่งที่มิได้อยู่
เดิมแล้ว ส่วนนิโรธสังขอันเป็นความดับกิเลสและขันธมีอยู่โดยอ้อม
ตามสมควรในพระอริยบุคคลถึงแม้ว่าท่านจะยังมีกิเลส และเบญจ-
ขันธเหลืออยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิได้โดยตรงในพระอรหันต์ที่กำจัด
กิเลสได้หมดแล้ว และบรรลุมรรคญาณดับขันธในขณะปรินิพพาน ดังนั้นจึง
สรุปได้ว่า นิพพานสุขจะบรรลุได้เมื่อรูปนามดับไปทั้งหมด

ความทุกข์และเหตุของทุกข์ที่ปรากฏในขณะจิต

ต่อไปจะกล่าวถึงการกระทบกันระหว่างจิตและธรรมารมณ์
ซึ่งทั่วไปเรียกว่า “การคิด” ที่เป็นสาเหตุให้เกิดอุปาทานขันธ การ
เข้าใจลักษณะของการคิดจะช่วยให้เราเข้าใจทุกขสังขและสมุทยสังข
ที่ปรากฏในขณะนั้น

โดยทั่วไปการคิดนั้นเกิดขึ้นที่หทัยวัตถุ อันอาศัยเลือดหล่อ
เลี้ยงอยู่ในหัวใจ ในขณะที่มีการคิดเกิดขึ้นจึงมีหทัยวัตถุพร้อมทั้ง
ร่างกายทั้งหมด อีกทั้งยังมีธรรมารมณ์คือเรื่องราวที่คิดและการคิด

ถ้าเราขาดการกำหนดรู้สภาวะธรรมการคิดตามความเป็นจริง ก็อาจหลงเชื่อว่ากายทั้งหมดรวมทั้งหทัยวัตถุคือตัวตนของเรา และอาจเข้าใจว่า

“นี่คือ **ฉัน**”

“ร่างกายนี้เป็นของ **ฉัน**”

“**ฉัน** กำลังคิด”

“ความคิดนี้ของ **ฉัน**”

“ความคิดนี้คือ **ฉัน**”

“ความคิดนี้คือ **เขา**”

ความเข้าใจเช่นนี้เป็นอุปาทานชั้นที่มีความยึดมั่นในตัวตน อุปาทานชั้นนี้ก็คือกองทุกข์ อาจจำแนกได้เป็น ๕ อย่างคือ

๑. ในขณะที่เริ่มเกิดจินตนาการ หทัยวัตถุและร่างกายซึ่งเป็นที่ตั้งของหทัยวัตถุเริ่มทำงาน ทั้งสองอย่างนี้เป็นรูปอุปาทานชั้นได้แก่ ชั้นอันเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นคือรูป

๒. ในขณะที่กำลังคิด การคิดนึกเป็นวิญญาณอุปาทานชั้นได้แก่ ชั้นอันเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นคือวิญญาณ

๓. ในขณะที่เกิดความรู้สึกว่าสุขหรือทุกข์ เป็นเวทณูปาทานชั้นได้แก่ ชั้นอันเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นคือเวทนา

๔. ในขณะที่จดจำถึงเรื่องที่คิดนั้น เป็นสัญญาปาทานขันธ ได้แก่ ขันธอันเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นคือสัญญา

๕. ในขณะที่เกิดการปรุงแต่งความคิด เป็นสังขารปาทานขันธ ได้แก่ ขันธอันเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นคือสังขาร

อุปาทานขันธในข้อสุดท้าย คือ สังขารปาทานขันธ จะค่อนข้างเห็นได้ชัดและพบได้ทุกหนทุกแห่ง เมื่อจิตที่รู้อารมณ์เกิดขึ้นในขณะเห็น ได้ยิน เป็นต้น สังขารจะเกิดขึ้นมาปรุงแต่งด้วยความคิด และการสนองตอบทางอารมณ์ นี่ก็คือที่มาของความทะยานอยาก และความยึดมั่นต่ออารมณ์ที่น่าพอใจ ขณะที่เห็นหรือได้ยินอะไร คนเราจะตัดสินว่าสิ่งนั้นดีหรือไม่ดี เป็นกุศลหรืออกุศล ถ้าเป็นสิ่งที่เห็นว่าดีก็จะเกิดความพอใจ แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ชอบก็จะเกิดโทสะหรือความเกลียดชังขึ้นในใจ ความรู้สึกที่ปรุงแต่งตอบสนองต่อสิ่งเหล่านี้จะเพิ่มพูนขึ้นจนกลายเป็นความยึดติดในตัวตนซึ่งชักนำให้เกิดความเห็นผิดต่อไป หลังจากนั้น ความลัสมงสัย ความอิจฉา ริษยา และความฟุ้งซ่านก็จะตามรบกวนจิตใจ ในทางตรงกันข้าม หากรู้จักคิดอย่างแยบคายต่ออารมณ์ที่ประสพ อาจพัฒนาความคิดอันเป็นกุศล เช่น ศรัทธา สติ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความสงสัย ความพลอยยินดี เป็นต้น ความรู้สึกเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศลล้วนจัดเป็นสังขารขันธ เมื่อคิดจะนั่ง ยืน เดิน หรือพูด ก็เป็นการทำงานของสังขารทั้งสิ้น ถ้าสังขารเป็นกุศล ก็จะเกิดการ

ทำกรรมที่เป็นกุศล แต่ถ้าสังขารเป็นอกุศล กรรมที่ทำก็เป็นอกุศล
อุปาทานขันธเหล่านี้ก็คือโลกของเรา และโลกก็คือกองทุกข์

ผู้ที่ไม่เคยรู้จักกับการเจริญวิปัสสนา เพื่อให้เห็นทุกข์ตาม
สภาพความเป็นจริง มักจะเชิดชูยินดีความคิดและความเชื่อของตน
ทั้งมีความหวังอยู่เสมอๆ ว่า จะได้พบความสุขรออยู่ข้างหน้าแม้ว่า
กำลังกับเผชิญความทุกข์อยู่ก็ตาม เขาพอเฝ้าจะคิดว่าเขามีตัวตนอยู่
ในโลกนี้ และหวังอยากจะมี ความมั่งคั่งร่ำรวย หลงผิดว่าความทุกข์
เป็นความสุข ดังนั้น ความยึดมั่นของเขาจึงเพิ่มพูนขึ้นและทำให้
พยายามทุกวิถีทางในการสนองความต้องการของตน จนบางครั้งไม่
ลั้งเลาะฆ่า ลักทรัพย์ ฉ้อโกง หรือทำชั่วเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ
แต่บางคนอาจทำความดีเพื่อประสงค์จะสั่งสมบุญกุศลสำหรับภพ
ข้างหน้าที่ต้องเวียนว่ายต่อไปในสังสารวัฏ การทำกรรมจึงเกิดขึ้น
ตามสังขารที่เป็นกุศลหรืออกุศล เมื่อเวลาใกล้จะตาย กรรม กรรม-
นิमित และคตินิमित ที่มาปรากฏเป็นอารมณ์ทางมโนทวารจะชักนำให้
ไปปฏิสนธิในภพใหม่โดยมีอายตนะภายในและอายตนะภายนอกชุด
ใหม่ทำหน้าที่รับอารมณ์เช่นที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อน ซึ่งจะก่อให้เกิด
เกิดตัณหาและอุปาทานที่ส่งผลให้วนเวียนเกิดต่อไปๆ ในสังสารวัฏ
อย่างไม่จบสิ้น เพราะความต่อเนื่องเหมือนสายโซ่ตัณหา อุปาทาน-
กรรม และภพ ที่คล้องกันเป็นทุกข์สัจ ต่อเมื่อสายโซ่นี้ถูกตัดขาด
ด้วยปัญญาที่เป็นกลางในสังขาร (สังขารูปেকชาญาณ) แล้วบรรลุนิพ

ความดับของรูปนาม นิพพานสุขจึงจะเกิดขึ้นได้ สมจริงดังพระ-
พุทธดำรัสในในสพายตนสังยุตต์ว่า

ยตถ มโน จ นิรุชฌติ ฐมฺมสญฺญา จ นิรุชฌติ, เส อายตเน
เวทิตพฺเพ.^{๑๐๓}

“ใจและสัญญาในธรรมารมณดับไป ใน[อาร์มมณ]ปัจจัยใด
บุคคลพึงรู้[อาร์มมณ]ปัจจัยนั้น [คือ นิพพานอันเป็นสภาวะดับของ
ใจและสัญญาในธรรมารมณ]”

คำว่า มโน (ใจ) ในเรื่องนี้มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑. **ภวังคจิต** จิตที่เกิดขึ้นในขณะที่เรานอนหลับ จัดว่ารู้
ได้ยาก

๒. **อาวัชชนจิต** หมายถึง จิตที่พิจารณาอารมณ์

ภวังคจิตนั้นไม่มีบทบาทสำคัญเท่าอาวัชชนจิต ซึ่งจำเป็นต้อง
ต้องเผ่าสังเกตให้รู้ว่าดับไปเมื่อไร ในพระบาลี คำว่า ฐมฺมสญฺญา
(ธรรมสัญญา : สัญญาในธรรมารมณ) หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นโดย
ทั่วไปและวิปัสสนาจิตที่กำหนดรู้ปัจจุบัน พระพุทธองค์จึงตรัสถึง
สัญญาไว้เป็นหัวข้อหลัก แต่ความจริงก็คือจิตที่เกิดขึ้นทั่วไปและจิต
ที่กำหนดทั้งสองประเภทนั่นเอง จึงขอใช้เป็นจิตเพื่อให้เข้าใจง่าย

พระพุทธดำรัสนี้ หมายความว่า การดับของจิตที่รู้อารมณ์
และจิตที่กำหนดรู้ จึงเป็นการจบสิ้นอย่างสมบูรณ์ของสังขาร ซึ่ง

หมายถึงนิพพาน ความจริงข้อนี้จะเห็นได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาเท่านั้น ถ้าจิตที่รู้อารมณ์โดยปกติยังปรากฏอยู่ก็ยังมีรูปนามอยู่ คือมีจิตที่รู้และรูปนามที่ถูกรู้ปรากฏอยู่ ต่อเมื่อดับรูปนามได้แล้วจึงจัดว่าได้บรรลุนิพพาน ที่จริงแล้วในสภาวะดับรูปนามยังมีมรรคจิตและผลจิตอยู่ แต่สภาวะดับรูปนามไม่ใช่ลักษณะของสังขาร ผู้ได้บรรลุธรรมจึงรู้สึกละเอียดเหมือนกับปราศจากจิตที่กำหนดรู้อยู่ หากจิตที่กำหนดรู้ปรากฏขึ้นชัดเจน ก็ต้องมีสภาวะเกิดขึ้นและดับไปของจิตดังกล่าว จัดเป็นสังขารธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยวิปัสสนา แต่มรรคจิตและผลจิตที่หยั่งเห็นความดับนั้นไม่ใช่สังขารธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยวิปัสสนา ดังนั้น ในขณะยังเห็นนิพพาน แม้จิตที่กำหนดรู้จึงเหมือนกับดับไปด้วย

การทำลายภพชาติ

การรู้เห็นถึงความดับไปของการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัส และการรู้ธรรมารมณ์ ณ ทวารทั้ง ๖ เหล่านั้น หมายถึงการบรรลุความจริงเกี่ยวกับการดับทุกข์ การได้บรรลุความดับนี้จะสำเร็จได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากำหนดรู้รูปนามจนกระทั่งเกิดปัญญารู้เห็นสังขารเปกขาญาณแล้วหยั่งเห็นการดับรูปนาม ทำให้เห็นประจักษ์ว่า สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งนั้นเป็นกองทุกข์ ตัณหาที่พอใจในความทุกข์นั้นจัดเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อตัณหาถูกขจัดหมดสิ้นภพใหม่ก็ไม่อาจมีขึ้นอีก พระพุทธองค์ทรงเปล่งพระอุทานเมื่อได้

ตรัสรู้บุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นการแสดงความพอใจในชัยชนะ
เหนือตัณหาว่า

อเนกชาติสัสารี	สนธาวิสส์ อนิพุพิสั
คหการั คเวสนโต	ทุกฺขา ชาติ ปุณฺณปุณฺ.
คหการก ทิฏฺฐโจสิ	ปุณฺ เคหํ น กาลสิ
สพฺพา เต ผาสูกา ภคฺคา	คหฺกุณฺ วิสฺสงฺขตํ
วิสฺสงฺขารคตํ จิตฺตํ	ตณฺหานํ ขยมฺมชฺชมา. ^{๑๐๔}

“เมื่อไม่พบชายช่างผู้สร้างเรือน เราเวียน
ว้ายตายเกิดในสังสารวัฏนั้บชาติไม่ถ้วน การ
เกิดแล้วเกิดอีกเป็นทุกข์

นายช่างเอ๋ย บัดนี้เราพบท่านแล้ว ท่าน
จะสร้างเรือนอีกไม่ได้ จันทรัน ออกไก่อ เราทำลาย
หมดแล้ว จิตของเราบรรลุนิพพาน หมดความ
ทะยานอยากแล้ว”

ช่างปลูกเรือน คือตัณหา (ความทะยานอยาก) และเรือนคือ
ขันธ ๕ ที่ตัณหาสร้างขึ้นทำให้ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ส่งผล
ให้เกิดภพชาติและความทุกข์ยากลำบากที่นรกแล้ว ถ้ายังไม่พบช่าง
ปลูกเรือน เราก็จะปลูกเรือนต่อไปเรื่อย ๆ ถึงแม้ท่านอาจไม่อยากจะ
เกิดในอบายภูมิ แต่ตัณหาจะชักชวนให้ไปอยู่ในเรือนที่ปลูกไว้ที่นั่น

แม้ก่อนที่จะพบนายช่างปลูกเรือนพระพุทธรองค์เองยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนับชาติไม่ถ้วน

ใจความของคาถาทั้งสองบทนี้ คือนิพพานอันเป็นนิโรธสังขมิที่ที่ตั้ง การตรัสถึงนิพพานว่ามีอยู่ในร่างกายที่ยาววาหนึ่งนี้ เป็นแค่เพียงการกล่าวโดยอ้อม ทุกขสังและสมุทยสังขนั้นมิอยู่ในกระแสรูปนามของทุกคน ซึ่งปรากฏอยู่ในทุกขณะที่มีสภาวะเห็นเป็นต้นมรรคสังแฝงอยู่ในผู้ปฏิบัติธรรมที่กำลังบรรลุมรรคผล ส่วนนิโรธสังซึ่งได้แก่นิพพานนั้นมีอยู่โดยอ้อมในกระแสจิตของพระอริยบุคคลที่โน้มไปในมรรคผล และกล่าวได่ว่านิโรธสังมีอยู่โดยตรงในกระแสจิตของพระอรหันต์ตลอดเวลา เพราะในจิตของพระอรหันต์นั้นกิเลสได้ดับสิ้นแล้ว

แม้ว่าสักจะ ๓ คือ ทุกขสัก สมุทยสัก และมรรคสัก จะมีได้แก่ปุถุชนในเวลาทั่วไปและในเวลาที่เกิดนิโรธอริยมรรคมองค์ ๘ แต่นิโรธสักเป็นสิ่งที่ไม่มีโดยตรงในร่างกายของปุถุชน การที่พระพุทธองค์ตรัสว่าอยู่ในร่างกายที่ยาวาหนาคับกว้างศอกของคนทั่วไป ก็เพราะหมายถึงการคับกิเลสและชั้นของพระอรหันต์ที่ตอนแรกก็ยังเป็นปุถุชนอยู่ การกล่าวถึงสถานที่ไว้โดยปริยายเช่นนี้มีประโยชน์เพื่อให้เข้าใจง่าย ดังข้อความในคัมภีร์ฎีกาของวิสุทธิมรรคว่า

อเทสมปิ หิ ตํ เยสํ นิโรธ, เตสํ วเสน อุปจารโต เทสโตปิ
นิททิสียติ ยถา จกขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺเถสา ตณฺหา
ปหฺยมานา ปหฺยติ, เอตฺถ นฺริชฺฌมานา นฺริชฺฌตฺติ.^{๑๐๕}

“โดยแท้จริงแล้ว แม้ในพยานนั้นไม่มีที่ตั้ง พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงสถานที่ไว้บ้างโดยอ้อม โดยเนื่องด้วยการดับกิเลสและชั้นที่ตั้งประโยค[ในมหาสติปัฏฐานสูตร]ว่า จกขุ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอตฺเถสา ตณฺหา ปหฺยมานา ปหฺยติ, เอตฺถ นฺริชฺฌมานา นฺริชฺฌติ (ตาในโลก[แห่งรูปนาม] เป็นสภาพน่ายินดีพอใจ ตณฺหาถูกละได้และดับอยู่ ในสภาพคือตานี้)”

นิพพานอันเป็นสภาวะดับกิเลสและขันธ์นั้น ว่าโดยตรงแล้ว ไม่มีที่ตั้งอยู่ในที่ใดๆ เพราะเป็นสภาวะไม่เกิดขึ้นของกิเลสและขันธ์ แต่กิเลสและขันธ์ที่ดับไปนั้นมีอยู่โดยอ้อมในพระอรียบุคคล ดังนั้นจึงยกร่างกายของพระอรียบุคคลขึ้นกล่าวว่า เป็นที่ตั้งของนิพพาน ตัวอย่างเช่น ตาเป็นสิ่งที่น่าชอบใจ และตัณหาอันเกิดที่ตาดับไปด้วยอรหัตตมรรค เราไม่อาจค้นหาได้ว่าความดับนั้นเกิดขึ้นที่ใดกันแน่ เหตุฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสโดยอ้อมว่า ตัณหาดับไปที่ตาอันน่าชอบใจอันนั้น โดยตรัสถึงสถานที่เกิดของตัณหาว่าเป็นที่ตั้งของตัณหา จัดเป็นการกล่าวถึงสถานที่ตั้งของนิพพานโดยอุปมาเท่านั้น

คัมภีร์อภิธรรมกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ชัดเจนว่า นิพพานไม่ได้มีในร่างกาย แต่สำเร็จนอกร่างกาย ตามศัพท์บาลีว่า พหิทฺธา ฐมา (สภาวะธรรมที่เป็นภายนอก มีอยู่)^{๑๑๖} แต่ความเป็นภายนอกของนิพพานไม่มีอยู่ในสถานที่แห่งใดทั้งสิ้น เหตุฉะนั้นจึงกล่าวว่า นิพพานไม่มีที่ตั้ง หากพิจารณาถึงเหตุผลแล้วอาจอนุมานได้ว่า กิเลสและขันธ์ที่มีได้ก็ต่อเมื่อมีปัจจัยอยู่พร้อมมูล แต่เมื่อดับไปไม่เกิดอีกด้วยอรหัตตมรรคแล้ว ย่อมไม่อาจกล่าวว่ามีอยู่ในที่ใด

บทที่ ๕

การดับของตัณหา

บทที่ ๕

การดับของตัณหา

ในความหมายของนิพพานที่กล่าวมาแล้ว คำว่า นิพพาน แปลว่า การดับทุกข์ในวัฏฏสงสาร แต่ก็ยังมีอีกความหมายหนึ่งว่า การพ้นไปจากตัณหา คือ การดับของตัณหานั่นเอง โดยมาจากคำว่า วาน แปลว่า ตัณหา คือ ความทะยานอยากที่ต้องการกามภพ (ภพ ที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ) รูปภพ (รูปพรหม ๑๖) หรืออรูปภพ (อรูปพรหม ๔) ตัณหามีความยินดีโดยเริ่มตั้งแต่รูปารมณเรื่อยไปจนถึง ธรรมารมณ และเริ่มตั้งแต่ธรรมารมณแล้วย้อนกลับมายังรูปารมณ หรืออารมณในท่ามกลางรูปารมณกับธรรมารมณ บางครั้งอาจยินดี เริ่มตั้งแต่กามอารมณไปหาอารมณที่เป็นรูปาวจรและอรูปาวจร หรือ ยินดีเริ่มตั้งแต่อารมณที่เป็นอรูปาวจรไปหาอารมณที่เป็นรูปาวจร และกามอารมณ ตัณหาสามารถกระโดดจากเรื่องหนึ่งไปยังอีกเรื่อง หนึ่งอย่างไม่ต้องมีเหตุผล ทั้งตามลำดับและทวนลำดับคล้ายกับ กระสวยของช่างผูก ความจริงแล้วคำนี้มีรากศัพท์เกี่ยวเนื่องกับการ ทอผ้า โดย วา ธาตุ (ใน วาน) ใช้ในความหมายว่าผูกเข้าไว้ใน ธรรมที่เป็นกามอารมณเป็นต้นหรือมีความหมายว่าการผูกภพก่อน เข้ากับภพหลัง คือ การนำเอาภพในอดีตและอนาคตมาถักทอสาน ต่อเข้าด้วยกันให้ต่อเนื่องไม่ขาดช่วง^{๑๐๗}

นิพพานมีจุดมุ่งหมายเพื่อปลดปล่อยมนุษย์ ให้เป็นอิสระจากอิทธิพลของตัณหา ในพระบาลีมีคำจำกัดความหรือรูปวิเคราะห์ว่า

วานโต นิคุชนฺตฺติ นิพฺพานํ = นิพพาน คือ การพ้นไปจากตัณหา

และคำจำกัดความอีกอย่างหนึ่งคือ

นตฺถิ วาณํ เอตฺถาติ นิพฺพานํ. = นิพพาน คือ ที่ดับตัณหา
หรือมีอีกอย่างหนึ่งว่า

เมื่อบรรลุนิพพาน ตัณหาย่อมดับไป ดังนั้น นิพพาน คือ เหตุทำให้ตัณหาดับไป = นตฺถิ วาณํ เอตฺถมฺมํ อธิคเตติ นิพฺพานํ.

อันที่จริงแล้ว การที่นิพพานข้ามพ้นไปจากตัณหาคือภาวะที่ตัณหาไม่รับเอานิพพานมาเป็นอารมณ์ กล่าวคือ เมื่อบุคคลรู้เห็นนิพพานด้วยมรรคญาณแล้ว ตัณหาย่อมดับไปไม่สามารถเกิดขึ้นได้ จึงเป็นการพ้นไปจากตัณหาตนเอง

ราคะหรือกามตัณหาพอใจในเพศที่ต่างกัน ตัณหาใคร่ใน
กามคุณที่เกิดทางทวารทั้ง ๕ เช่น ตา หู จมูก เป็นต้น และจะรู้สึก
เบื่อหน่ายถ้าปราศจากกามคุณทั้ง ๕ นอกจากนั้น ตัณหายังพอใจใน
รูปภพและอรูปรภพ ผู้ที่หมกมุ่นอยู่ในตัณหาจะไม่สามารถเห็นภัยใน
ภพและไม่เห็นคุณค่าของนิพพานที่ไม่มีการเกิดอีก คนทั้งหลายที่
สวدمนต์ขอให้ได้ไปนิพพาน ครั้นพอได้ยินว่าจะได้ไปนิพพานทันที
โดยที่ไม่มีโอกาสกลับมายังโลกนี้อีก ก็มักจะลึงเลศล้ายกับชายผู้มี
ศรัทธาในนิทานต่อไปนี้

นิทานเรื่องขอดิดูก่อน

ชายผู้มีศรัทธาเลื่อมใสคนหนึ่ง มาสวدمนต์ต่อหน้าพระ-
พุทธรูปแล้วตั้งความปรารถนาขอให้ได้ไปนิพพานโดยเร็วที่สุด เขา
มาทำเช่นนี้หลายครั้ง ครั้งนี้มีคนนึกสนุกแกล้งเขาด้วยการไปซ่อน
อยู่หลังพระพุทธรูปแล้วกล่าวเสียงกึ่งวาลน่าเกรงขามว่า “เธอได้ตั้ง
ความปรารถนาซำมานานแล้ว ในวันนี้ เราจะขอส่งเธอไปนิพพาน”
ชายผู้เลื่อมใสตอบว่า “ดีจริงๆ แต่ขอให้ข้าพเจ้ากลับไปปรึกษากับ
ภรรยาก่อนเถิด” เมื่อเขากลับถึงบ้านก็ได้เล่าความให้ภรรยาฟังแล้ว
ขอคำแนะนำว่าควรจะทำอย่างไร เธอตอบว่า “ช่างโชคดีจริง อย่า
ลึงเลศเลย รีบไปเถอะ” ชายนั้นถามอีกว่า “ถ้าฉันไปเสียแล้ว จะมีใคร
ช่วยดูแลเธอเล่า”

“อย่ากังวลไปเลย ไม่ต้องห่วงฉันหรอก” ภรรยาตอบ

“ถึงเธอจะไม่ห่วงฉัน แต่ฉันก็ยังห่วงเธอ ขอคิดดูก่อนว่าจะ
รีบไปนิพพานหรือไม่” ชายนั้นค้าน

เรื่องนี้อาจจะเป็นเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ได้ แต่ก็ป็นนิทาน
ที่แสดงธรรมชาติของมนุษย์ได้อย่างสมจริง

ไม่อยากทำบุญเพื่อนิพพาน

การสั่งสมบุญด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาช่วยให้เราได้เข้าใกล้
พระนิพพานมากขึ้น แต่ก็มีเพียงไม่กี่คนที่จะหันมาปฏิบัติกันอย่าง
จริงจัง ต้องใช้ความพยายามมากในการชักชวนคนให้มาเข้าปฏิบัติ
แม้ในสมัยพุทธกาลก็เช่นเดียวกัน ดังมีสาธกในเรื่องพระนางเขมา
พระมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร แม้ว่าพระเจ้าพิมพิสารจะเป็นสาวก
ที่เลื่อมใสในพระพุทธองค์เป็นอย่างมาก แต่พระนางเขมากลับไม่เคย
เข้าเฝ้าพระศาสดาเลย พระเจ้าพิมพิสารต้องพยายามใช้อุบาย เพื่อ
จะชักนำให้พระนางไปวัดพระเวฬุวันให้ได้ จนเมื่อพระนางได้เข้าเฝ้า
พระพุทธองค์และฟังธรรมแล้ว ก็ได้บรรลुเป็นพระอรหันต์ในขณะ
ที่ฟังอยู่นั่นเอง นอกจากนี้ ยังมีเรื่องของนายกาละ บุตรของท่าน
อนาถปิณฑิกเศรษฐีที่จะนำมาเล่าเป็นสาธกต่อไปนี้

เรื่องนายกาละ

ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ได้รับฟังข่าวการอุปบัติขึ้นของ
พระพุทธเจ้าในตอนที่ไปค้าขายที่กรุงราชคฤห์ เขาไปเข้าเฝ้าและ

เมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ก็บรรลुเป็นพระโสดาบัน หลังจาก
นั้นได้ทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้ไปประทับในกรุงสาวัตถี

เขาซื้อสวนจากเจ้าชายเซตด้วยทรัพย์ ๑๘ โกฏิ แล้วสร้าง
วัดด้วยทรัพย์ ๑๘ โกฏิ จากนั้นยังได้จัดให้มีการฉลองด้วยทรัพย์
อีก ๑๘ โกฏิ รวมทั้งสิ้น ๕๔ โกฏิ แล้วถวายแด่พระพุทธเจ้าและ
เหล่าพระสาวก ทุกวันเขาถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุ
๕๐๐ รูป ถือศีลและชักชวนให้คนในครอบครัวปฏิบัติเช่นเดียวกัน
ถึงแม้ว่าเขาจะเป็นผู้ถวายทานคนสำคัญที่สร้างวัดถวายพระพุทธเจ้า
แต่นายกาละบุตรชายของเขานั้น ไม่มีความสนใจในพระธรรมของ
พระพุทธองค์เลยแม้แต่หน่อย

เหตุที่นายกาละไม่มีศรัทธาในพระพุทธองค์และพระธรรม
อาจเป็นเพราะในสมัยนั้นคนส่วนใหญ่เป็นสาวกของเจ้าลัทธิเดียรถีย์
๖ คนมีปุณณกัสนปะเป็นต้น บางพวกก็เชื่อถือภูตผีเทวดา หรือบาง
พวกก็บูชาพระพรหม ถ้าหากท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีไม่ได้พบพระ-
พุทธเจ้า เขาก็คงจะยังเชื่อถือลัทธิอื่นๆ ที่นิยมกันมาก่อนที่พระองค์
จะทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นายกาละจึงอาจเป็นสาวกของลัทธิใด
ลัทธิหนึ่ง และยังไม่คิดเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่น

ท่านเศรษฐีเป็นห่วงอนาคตของบุตรชาย คิดว่า

“ลูกเราไม่รู้จักพระพุทธเจ้า ไม่รู้จักคุณค่าของพระสัทธรรม
ไม่รู้จักบูชาพระอริยสงฆ์ ไม่ต้องการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เสด็จมา

ฉันภัตตาหารที่บ้าน ไม่อยากฟังพระธรรมเทศนา และหลบเลี่ยงไม่ทำวัตรอุปัฏฐากพระสงฆ์ ถ้าต้องตายไปอย่างเดียรถีย์ก็คงตกนรกอเวจีซึ่งเป็นอบายภูมิขั้นต่ำที่สุด ไม่สมควรเลยที่บุตรของเราผู้เป็นพุทธสาวกกลับไม่นับถือพระพุทธเจ้า มิหนำซ้ำถ้าเขาตกนรกอเวจีในขณะที่เรายังมีชีวิตอยู่ก็จะยิ่งร้ายขึ้น ปกติทรัพย์มักจะเปลี่ยนใจมนุษย์เราได้ เราจะต้องพยายามให้เขาไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดพระเชตุวันให้ได้แม้ว่าจะต้องติดสินบนก็ตามที”

เมื่อคิดได้ดังนั้น ท่านเศรษฐีจึงบอกกับบุตรชายว่าหากเขาเพียงแต่ไปที่วัดก็จะให้เงิน ๑๐๐ กหาปณะ ซึ่งบุตรชายก็รับคำ

เมื่อนายกาละไปถึงวัดก็มองหามุมสงบแล้วจึงนอนหลับอยู่ ณ ที่นั้นเพราะเขาไม่ได้มีเจตนาจะฟังธรรม ครั้นกลับถึงบ้านในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น ท่านเศรษฐีเล็งดูเขาเป็นอย่างดีเพราะเข้าใจว่าเขาไปถือศีลที่วัด นายกาละกลัวว่าจะไม่ได้เงินจึงไม่ยอมกินอาหารจนกว่าจะได้รับเงิน ในเวลาต่อมาท่านเศรษฐีบอกเขาว่า หากเขาฟังธรรมและจำคาถาได้หนึ่งบทก็จะให้รางวัล ๑,๐๐๐ กหาปณะ

นายกาละก็ไปที่วัดอีก และครั้งนี้เขาพยายามฟังพระธรรมเทศนาอย่างตั้งใจ พระบรมศาสดาทรงทราบจึงตรัสข้อความที่นายกาละนั้นไม่สามารถจำได้ เนื่องจากท่านเศรษฐีได้กำหนดเงื่อนไขว่าเขาจะต้องจำคาถาให้ได้อย่างน้อยหนึ่งบท เขาจึงพยายามตั้งใจฟังให้เข้าใจ เมื่อมีความเข้าใจศรัทธาก็เกิดขึ้นและในขณะที่จิตของเขา

ประกอบด้วยศรัทธา นั่น พระองค์ก็ตรัสพระธรรมเทศนาที่ตรงตาม
อริยาสัยของเขา โดยที่เขาได้บำเพ็ญสั่งสมบารมีมาแล้วในอดีตชาติ
นายกาละจึงได้บรรลुเป็นพระโสดาบันเข้าถึงกระแสพระนิพพานใน
ขณะฟังพระธรรมเทศนา

เมื่อเขาได้บรรลุเป็นพระโสดาบันแล้ว ศรัทธาในพุทธธรรม
ก็มั่นคงไม่คลอนแคลน ความสงสัยและความเห็นผิดก็อันตรธานไป
หมดสิ้น เช้าวันนั้นเขาไม่ได้รับกลับบ้านตามลำพัง แต่ได้รออยู่จน
พระพุทธรองค์เสด็จออกบิณฑบาตพร้อมด้วยเหล่าพระสาวก และได้
ตามเสด็จพระพุทธรองค์มาถึงบ้านของเศรษฐี เขาเกรงว่าบิดาจะให้
เงินต่อพระพักตร์ของพระพุทธรองค์ จึงเกิดความละอายขึ้นไม่ยอม
ให้พระองค์ทรงเห็นว่าที่เขาไปวัดเพียงเพราะปรารถนาเงิน ในครั้งนี้
เขาจึงพยายามทำตัวไม่ให้เป็นที่สังเกต แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ท่าน
เศรษฐีก็นำเงินมาให้ตามสัญญาพร้อมกับกล่าวว่า เงินนี้เป็นรางวัล
สำหรับการไปวัดฟังธรรม นายกาละนั้นรู้สึกอับอายมากและไม่
ยอมรับเงิน ท่านเศรษฐีจึงกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดแด่พระพุทธรองค์
และทูลว่าวันนี้บุตรของเขาดูผ่องใสผิตกับวันก่อนที่ถูกละโมภ
ครอบงำ

พระพุทธองค์ตรัสว่า

“ท่านเศรษฐี บุตรของท่านนั้นได้บรรลุเป็นพระโสดาบันที่
ประเสริฐกว่าการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เทวดา หรือพรหม”

ปลพैया เอกราชเชน สคฺคสฺส คมเนน วา
สพฺพโลกาธิปจฺเจน โสตาปัตติผลํ วรฺ^{๑๐๘}

“ยิ่งกว่าเอกราชย์ทั่วทั้งแผ่นดิน ยิ่งกว่าขึ้น
สวรรคาลัย ยิ่งกว่าอธิปไตยใดในโลกทั้งปวง
คือ โสตาปัตติผล”

ความเป็นพระโสดาบันประเสริฐกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ

กล่าวได้ว่าแทบทุกคนปรารถนาเป็นพระราชา แม้จะเป็น
เพียงพระราชาผู้ครองแคว้นก็ยังดี

ถ้าได้เป็นผู้ครองประเทศย่อมดีกว่าเป็นผู้ครองแคว้น ยิ่ง
เป็นประเทศใหญ่ก็ยิ่งดีกว่าประเทศเล็ก

พระเจ้าแผ่นดินย่อมมีอำนาจมากกว่าเป็นเจ้าประเทศราช
หากได้เป็นใหญ่ในทวีปก็ยิ่งมีอำนาจมากขึ้น

และถ้าหากได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นใหญ่ในแผ่นดินมี
มหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขตก็ถือว่าประเสริฐที่สุด มีจักรวรรดิ
บังเกิดเป็นเครื่องหมายของอำนาจ เป็นผู้ทรงธรรมปกครองแผ่นดิน

โดยธรรม กษัตริย์และพระราชาทรงหลายยอมมอบน้อมต่อพระเจ้า
จักรพรรดิ ผู้ทรงมีสมบัติมหาศาล มีความมั่นคงสมบูรณ์

หากแต่ความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิที่พรั่งพร้อมไปด้วย
อำนาจและสมบัติก็ยังไม่ได้กับความสงบสุขของพระโสดาบัน
ผู้เข้าถึงกระแสนิพพาน เพราะความสุขของพระเจ้าจักรพรรดินั้นจะ
ยืนยาวตราบที่ยังทรงพระชนม์อยู่เท่านั้น ถ้าทรงครองแผ่นดินโดย
เที่ยงธรรมก็อาจได้เกิดใหม่ในสวรรค์ แต่ไม่อาจมีใครรับรองได้ว่า
จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ส่วนผู้ปฏิบัติธรรมที่บรรลุเป็นพระโสดาบัน
ปิดประตูอบายแล้วจึงไม่ไปเกิดในภูมิเบื้องต่ำอีกเลย และจะต้องเกิด
อีกเพียงไม่เกินเจ็ดชาติ ในชาติสุดท้ายจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์
ดับกิเลสดับกองทุกข์ได้หมดหลังจากปรินิพพาน พระพุทธองค์จึง
ทรงยกย่องนายกาละว่ามีชีวิตที่ประเสริฐกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ

ความเป็นพระโสดาบันประเสริฐกว่าเทวดาและพรหม

พระโสดาบันย่อมประเสริฐกว่าเทวดาและพรหม เทวภูมิประกอบด้วยภูมิ ๖ ภูมิ แม้แต่เทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกาซึ่งเป็นภูมิต่ำสุดก็ยังมีชีวิตที่ยืนนาน

๑ วันในชั้นจาตุมหาราชิกาเทียบได้กับ ๕๐ ปีในโลกมนุษย์ เทวดาในชั้นนี้มีอายุยืน ๕๐๐ ปีทิพย์ซึ่งเทียบเท่ากับ ๙ ล้านปีมนุษย์ ปกติมนุษย์มีอายุไม่เกิน ๑๐๐ ปี จึงหมายความว่าเทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิมีอายุยืนกว่ามนุษย์ ๙๐,๐๐๐ เท่า เทวดาไม่เพียงแต่อายุยืนยาวกว่าแต่ยังงดงามกว่า มีความสุขมากกว่ามนุษย์ เทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ย่อมดีกว่าในชั้นจาตุมหาราชิกา มีอายุยืนกว่า ๔ เท่า เทียบเท่ากับ ๓๖ ล้านปีมนุษย์ เทวดาในสวรรค์ชั้นยามามีอายุยืนกว่าเทวดาในชั้นดาวดึงส์ ๔ เท่า เทียบเท่ากับ ๑๔๔ ล้านปีมนุษย์ เมื่อคำนวณต่อไปตามวิธีเดียวกันนี้ เทวดาในชั้นดุสิตจะมีอายุยืนเทียบเท่ากับ ๕๗๖ ล้านปีมนุษย์ เทวดาในชั้นนิมมานรดีมีอายุยืนเทียบเท่ากับ ๒,๓๐๔ ล้านปีมนุษย์ และเทวดาในชั้นปรนิมมิตวสวัตมีอายุยืนเทียบเท่ากับ ๙,๒๑๖ ล้านปีมนุษย์ แต่ไม่ว่าจะมีอายุยืนนานสักเพียงใด เมื่อหมดอายุขัยก็ต้องตาย และหากชาติต่อไปได้เกิดเป็นมนุษย์แล้วทำกรรมชั่ว เนื่องจากคบหากับคนไม่ดี เมื่อตายไปก็จะต้องเกิดในอบายภูมิ ๔ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หากยังไม่ถึงกระแสพระนิพพานแม้มีอิทธิฤทธิ์มากมายก็ต้องเวียนว่าย

อยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่จบสิ้น ทั้งยังต้องพบกับความเจ็บป่วยและความตาย ส่วนพระโสดาบันนั้นไม่ต้องเกิดในอบายภูมิ ๔ อีกต่อไป และยังต้องเกิดอีกเพียง ๗ ชาติเป็นอย่างมากก่อนที่จะบรรลุนิพพาน

ชีวิตของพรหมนั้นยิ่งประเสริฐกว่าชีวิตของเทวดา เพราะพรหมไม่หลงติดอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ จึงมีจิตที่สงบ พรหมมีอายุยืนยาวตั้งแต่หนึ่งในสามของมหากัปไปจนถึง ๘๔,๐๐๐ มหากัป แต่ถึงเวลาที่หมดอายุขัยก็ต้องตาย เมื่อจุติจากพรหมแล้วก็ต้องกลับมาเกิดในกามาวจรภูมิอีก หากทำความชั่วก็ต้องตกลงไปในอบาย เขาจึงยังต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏที่เต็มไปด้วยความทุกข์มีชราและมรณะเป็นต้นเมื่อมาเกิดในกามภูมิอีก แต่พระโสดาบันนั้นพ้นไปจากอบายภูมิ และจะบรรลุนิพพานหลังจากการเกิดอีกเพียงไม่เกิน ๗ ชาติเท่านั้น

สิ่งที่ทรงประสงค์จะชี้ให้เห็นเกี่ยวกับเรื่องของนายกาละก็คือ

ประการแรก แม้ว่าเขาจะได้นำเพณูบาารมีมามากพอที่จะบรรลुเป็นพระโสดาบันได้ในชาตินั้น แต่ก็ยังต้องได้รับการกระตุ้นให้ไปฟังธรรม

ประการที่สอง ตัณหาไม่ต้องการนิพพาน จะเห็นได้ว่าคนที่ยังมัวเมาในตัณหามักไม่ชอบฟังคำสอนที่ชี้ทางไปนิพพาน

จึงใคร่ขอย้ำเตือนว่า เมื่อพระโสดาบันได้เห็นนิพพานเพียง

ครั้งเดียว เขาก็จะต้องเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ แต่ในระหว่างนั้นยังต้องประสบกับวิภวทุกขอยู่ เมื่อในที่สุดก็จะได้บรรลอรหัตตผลดับกิเลสแล้วหลุดพ้นจากวิภวทุกขโดยสิ้นเชิง

สัตว์โลกในกามาวจรภูมิไม่ชอบมีชีวิตอย่างพรหม

สัตว์โลกในกามาวจรภูมิมักติดอยู่กับกามคุณ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยเพศตรงกันข้าม แต่พรหมไม่มีเพศหญิง มีเพียงเพศชายเท่านั้น จึงไม่มีความปรารถนาในเรื่องเพศ และมีความสุขอย่างยิ่งในสภาพของตน แต่คนที่หมกมุ่นด้วยราคะย่อมไม่ปรารถนาชีวิตที่ขาดความรักในแบบพรหม เพราะเห็นว่าการอยู่โดยปราศจากกามคุณนั้นเป็นความทุกข์ พรหมมีชีวิตโดยไม่ต้องทานอาหาร ฉะนั้น จึงไม่มีความอยากอาหาร ซึ่งจะควรถือได้ว่าเป็นความสุขอย่างหนึ่งเพราะไม่ต้องยุ่งยากออกหาอาหารมาเลี้ยงชีวิต แต่สำหรับคนที่พอใจในกามคุณนั้นมักติดใจในรสอาหาร และรู้สึกว่าการไม่ได้รับรสอาหารเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง นอกจากนั้น เมื่อปราศจากสัมผัส ความสุขจากสัมผัสที่น่าปรารถนาก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ รูปพรหมมีความสุขเพราะดับความอยากกามคุณ ๕ ได้แล้ว ผู้ที่เข้ารูปฌานจึงรู้สึกเป็นสุข แต่ในขณะเดียวกัน คนที่อยู่ในกามภูมิอาจเห็นว่าชีวิตในรูปภูมิมีสภาพน่าเศร้ามาก เพราะขาดกามสุขหล่อเลี้ยง

สัตว์โลกในกามาวจรภูมิและพรหมในรูปภูมิไม่ชอบภาวะที่ปราศจากรูปร่าง

ในอรูปภูมิมีเพียงนาม คือจิตและเจตสิกเท่านั้น แบ่งออกเป็น ๔ ชั้น คือ

๑. อากาสนัญญายตนภูมิ : ชั้นที่เข้าถึงภาวะอากาศ
ไม่มีที่สุด
๒. วิญญูณัญญายตนภูมิ : ชั้นที่เข้าถึงภาวะวิญญูณ
ไม่มีที่สุด
๓. อากิญจัญญายตนภูมิ : ชั้นที่เข้าถึงภาวะที่ว่างเปล่า
๔. เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ : ชั้นที่เข้าถึงภาวะ
มีสัญญาที่ไม่ใช่
ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่

บุคคลผู้บรรลุถึงอรุปฌานแล้วจะได้ไปเกิดในภุมิที่ปราศจากรูปโดยสิ้นเชิง และอยู่ในภุมิที่มีแต่ความคิดเท่านั้น จึงปราศจากความทุกข์ทางกาย ผู้มีกามตัณหาและรูปตัณหาอยู่จะไม่ต้องการเกิดในอรุปภุมิ แต่พรหมในอรุปภุมิย่อมเป็นสุขในสภาพที่ปราศจากรูปของตน อย่างไรก็ตาม อรูปพรหมไม่มีโอกาสก้าวหน้าในการพ้นไปจากวัฏฏทุกข์ เพราะไม่สามารถรู้ได้ถึงการอุปบัติหรือการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เนื่องจากปราศจากรูปกายจึงไม่มีปสาทรูป ทำให้ไม่สามารถฟังพระธรรมคำสอนจากพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ใดได้

อรูปพรหมมีอายุยืนยาวมาก ตั้งแต่ ๒ หมื่นกับ ๔ หมื่นกับ ๖ หมื่นกับ จนถึง ๘ หมื่น ๔ พันกับ แต่เมื่อหมดอายุลงก็ต้องจุติ และไปเกิดในกามภุมิอีก อาพารดาบสและอุทกดาบสผู้ที่เคยสอนวิธีปฏิบัติแก่พระโพธิสัตว์ก่อนที่จะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา หหมดโอกาสที่จะได้ดวงตาเห็นธรรมหลังจากพระพุทธรูปองค์ตรัสรู้เพราะทั้งสองได้ไปเกิดเป็นอรูปพรหม ซึ่งจัดเป็นหนึ่งในอภัพบุคคล ๘ ประเภทที่ไม่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ในชาตินั้น^{๑๐๔} บุคคลที่ไปเกิดในอรุปภุมิจะพลาดโอกาสที่จะบรรลุมรรคผลได้ แต่ถ้าเขาได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี หรือพระอนาคามี ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาก่อนที่จะไปเกิดในอรูปพรหม ก็ยังสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์และเข้าถึงนิพพานได้

ค้นหาไม่ชอบนิพพาน

คุณสมบัติของอนุภาติเสสนิพพาน หรือความดับของขั้นทั้งหมด เป็นสิ่งไม่น่าปรารถนาสำหรับค้นหาที่ยังต้องการกามภาพ รูปภาพ และอรูปภาพ (กามตัณหา รูปตัณหา และอรูปตัณหา) คนส่วนใหญ่ที่ยังมองไม่เห็นความไม่มีสาระของขั้นนี้มักไม่ชอบลักษณะของนิพพานที่ไม่มีขั้นเหลืออยู่ และเห็นว่านิพพานที่ไม่เหลือความรู้สึกก็เหมือนกองทุกข์อย่างหนึ่ง คนไม่มีศรัทธาและยึดมั่นในขั้นนี้จะกล่าวดูหมิ่นนิพพานว่า

“เป็นเหมือนการตายที่ยิ่งกว่าการตายทั้งปวง เพราะไม่สามารถกลับมาเกิดได้อีก”

ความเห็นนี้เป็นความเห็นของค้นหาที่ไม่ชอบนิพพาน

อริยสังเกี่ยวกับความดับของทุกข์

นิพพาน มีคำไวพจน์ (คำที่มีรูปต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนกัน) อีกอย่างหนึ่ง คือ นิโรธ ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตรตรัสถึงนิโรธสัง (ความจริงคือความดับของทุกข์) ดังนี้

อิทํ โข ปน ภิกขเว ทุกขนิโรธอริยสัจจํ โย ตสฺสาเยว ตณฺหาโย อเสสฺวิราคนิโรธ จาโค ปฏินิสฺสัคโค มุตฺตติ อนาลโย.”

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสังที่เป็นความดับทุกข์นี้ คือ ความดับ

โดยสิ้นเชิงด้วยอหัตตมรรคญาณ ความสละ ความปล่อยอย่าง
เด็ดขาด ^{๑๑๑} ความหลุดพ้น และความไม่พัวพันในตัณหานั้น”

ในพระสูตรนี้ตรัสว่า ตัณหาจะดับไปได้ด้วยอหัตตมรรค
และเมื่อปราศจากตัณหาแล้ว การทำกรรมก็ไม่เกิด และการเกิด
ใหม่ก็ไม่มีอีก คือ ไม่มีรูป ไม่มีนาม ไม่มีขันธอีกต่อไป

หลังจากที่ทรงตรัสรู้ได้ ๕๐ วัน พระพุทธองค์ทรงพิจารณา
ลักษณะของนิพพาน ซึ่งละเอียด สุขุมจนยากที่บุคคลทั่วไปจะ
เข้าใจได้ ดังนี้

อิทมปิ โข जानं สุกุทสं, ยทิทं สพฺพสงฺขารสมฺภโ สพฺพูปิ-
ปฺปฺนิสฺสโค ตณฺหาภฺยโ วิราโค นิโรโธ นิพฺพานं. ^{๑๑๒}

“ถึงแม้ฐานะนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือ ความสงบ
แห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความ
ไม่มีราคะ ความดับ ความพ้นไปจากตัณหา”

อุปธิ ๔

อุปธิ คือ สภาวะอันเป็นที่ตั้งของความสุขและความทุกข์
จำแนกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. กามุปธิ

๒. ชันฐุปธิ

๓. กิเลสุปธิ

๔. อภิสังขารุปธิ

กามุปธิ คือ กามคุณ ๕ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และ
สัมผัสที่น่าพอใจ กามคุณเหล่านี้เป็นที่มาของความทุกข์ทั้งปวงของ
คนเรา แต่ปุถุชนกลับเห็นว่าเป็นบ่อเกิดของความสุข การเห็นรูปที่
สวยงาม ได้ยินเสียงที่ไพเราะ ได้ดมกลิ่นที่หอม ได้ลิ้มรสที่อร่อย
ได้สัมผัสสิ่งนุ่มนวล และได้คิดถึงสิ่งที่น่าชอบใจ เป็นความสุข
สำหรับพวกเขา แต่พระอรหันต์กลับเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นความทุกข์
ทั้งสิ้น

คนเราต้องทำงานหาเลี้ยงชีวิตอยู่ทุกวันนี้เพื่อสนองความ
ต้องการที่จะได้รับสุข ต้องพยายามเก็บออมทรัพย์ บางครั้งก็ต้อง
เสี่ยงชีวิต ฝ่าฟันอันตราย พยายามทำทุกทางที่จะหาความสุขมาให้
ตนเอง บางครั้งต้องขัดแย้งกับคนอื่นเพราะแย่งผลประโยชน์กัน
ในหมู่พี่น้องเพื่อนฝูง บางครั้งความหวงแหนทรัพย์สมบัติก็ทำให้เกิด
ความริวฉาน แดกแยก คดีความในศาลเกิดขึ้นเพราะมรดกเป็น
สาเหตุก็มีมาก เป็นความจริงที่เห็นได้ว่า ความทุกข์ทั้งหลายในชีวิต
นั้นมีเหตุเกิดจากความยึดมั่นในเบญจกามคุณทั้งสิ้น

ขันธุปปี คือ ขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่างๆ แต่
 บุคคลกลับเห็นว่ารูปนามขันธ์ ๕ เป็นความสุข เช่น เห็นว่าการมี
 ดวงตาทำให้มองเห็นรูปที่ต้องการเห็นได้ การมีหูทำให้ได้ยินเสียงที่
 ต้องการฟัง การมีจมูก ลิ้น กาย ทำให้คนเรารู้กลิ่น ลิ้มรส และ
 กระบสัมผัสได้ การมีหทัยวัตถุและจิต ทำให้รับรู้อารมณ์ทางใจได้
 แต่ที่จริงความทุกข์ทั้งหลายเกิดมาจากรูปนาม เมื่อไม่มีการเกิดของ
 รูปนามขันธ์ ๕ ความทุกข์ก็จะดับไป ดังนั้น ขันธ์จึงจัดเป็นขันธุปปี

กิเลสอุปปี คือ กิเลสต่างๆ ได้แก่ โลภะ (ความโลภ), โทสะ
 (ความโกรธ), โมหะ (ความหลง) สัตว์โลกต้องไปเกิดในสังสารวัฏ
 ได้รับทุกข์ในนรก เปรต หรือสัตว์เดรัจฉาน หรือได้รับทุกข์ในการ
 เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ก็ด้วยอำนาจของกิเลสดังกล่าว

อภิสังขารุปปี คือ การสังสมกรรมที่เป็นกรรมดีหรือกรรม
 ชั่วที่เรียกว่า อภิสังขาร บุคคลอาจจะได้ไปเกิดในสวรรค์ด้วยอำนาจ
 ของทาน ศีล และภาวนา และเมื่อได้เป็นเทวดาหรือพรหมก็อาจคิด
 ว่าเป็นความสุขที่เยี่ยมยอด คนที่เกิดในโลกมนุษย์เพราะวิบากของ
 กรรมดีในอดีตชาติก็คิดว่าเป็นความสุขเช่นเดียวกัน แต่พระอรหันต์
 กลับเห็นว่าทุกชีวิตล้วนต้องประสบกับความทุกข์ทั้งนั้น เพราะถูก
 กำหนดด้วยอภิสังขารซึ่งอาจส่งให้ไปเกิดในอบายภูมิก็ได้ ดังนั้น จึง
 เรียกการทำความกรรมว่า อภิสังขารุปปี

ส่วนในนิพพาน อุปปีทั้ง ๔ อย่างได้ดับหมดสิ้นไม่มีเหลือ

กล่าวคือ เมื่อบุคคลยังเห็นนิพพานด้วยอหัตตมรรคแล้ว ก็เลสทั้งหมดย่อมถูกขจัดไป เมื่อไม่มีกิเลสกรรมก็ให้ผลไม่ได้ เมื่อไม่มีกรรมให้ผล ชันฐ์ ๕ ก็ไม่เกิดขึ้น และเมื่อไม่มีชันฐ์ ๕ กามคุณที่เรียกว่า กามุปธิ ก็เกิดขึ้นไม่ได้

ความหมายของคำว่า นิโรธ

คำว่า ตณฺหาขโย (ความสิ้นตัณหา) ที่นำมาอ้างไว้ข้างต้น มีความหมายเหมือนกับ รากฺขโย โทสฺสขโย โมหฺขโย (ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ) ที่ตรัสไว้ในคัมภีร์อุทานซึ่งนำมาอ้างไว้แล้ว

นอกจากนั้น คำว่า นิโรธ ข้างต้นก็เหมือนกับหลักปฏิเสธสมุบาทฝ่ายปฏิโลมว่า อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรธ^{๑๓๓} (เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ) เป็นต้น ดังนั้น นิโรธคือความดับจึงอธิบายไว้ในอรรถกถา^{๑๓๔} ว่าเป็นคำไวพจน์ของนิพพาน

นิโรธตามที่แสดงไว้ในเกวัญสูตร

ขอยกข้อความจากเกวัญสูตรในสัลลิกขันธวรรคมาอธิบายเพิ่มเติมดังนี้

วิญฺญาณํ อนิทฺถสฺสนํ

อนนตํ สพฺพโตปภํ ^{๑๑๕}

เอตฺถ อไป จ ปถวี

เตโช วาโย น คารติ.

เอตถ ที่มญจ รสสญจ	อณฺเฏ ญลํ สุภาสุภํ
เอตถ นามญจ รูปญจ	อเสสํ อุปฺปชฺชติ
วิญญาณสฺส นิโรธเณ	เอตเถตํ อุปฺปชฺชติ. ^{๑๖}

“นิพพานที่รู้ได้ด้วยมรรคญาณอันประเสริฐ
ไม่มีรูปร่างสีสรร ไร้ขอบเขต [คือ การเกิดขึ้น
และดับไป] ผ่องใสโดยประการทั้งปวง ปฏิวิธาคู
อาโปธาคู เตโชธาคู และวาโยธาคูย่อมตั้งอยู่
ไม่ได้ในนิพพานนี้

รูปที่ยาวและสั้น เล็กและใหญ่ งามและไม่
งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในนิพพานนี้ นามและรูป
ย่อมดับไม่มีเหลือในนิพพานนี้

(ข้อความนี้ระบุถึงสุอุปาทิเสสนิพพาน)

นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในนิพพาน
นี้ เพราะกรรมวิญญาณและจุติวิญญาณ[ของ
พระอรหันต์]ดับ”

(ข้อความนี้ระบุถึงอนุอุปาทิเสสนิพพาน)

เป็นความจริงว่า นิพพานไม่สามารถเห็นได้ด้วยตาเนื้อ แต่
จะเห็นได้ด้วยปัญญาจักขุหรือมรรคญาณเท่านั้น จึงไม่มีอะไรจะ
เปรียบได้ นิพพานเป็นสภาพที่ไม่มีเบื้องต้นหรือที่สุด และไม่มีการ
เกิดหรือการดับ เราไม่สามารถกล่าวได้ว่านิพพานเกิด ณ ที่นี้ หรือ

ดับ ณ ที่นั้น ไม่มีที่ไหนในโลกนี้จะปรากฏเบื้องต้นหรือที่สุดของ
ธรรมชาติที่สังขารได้ดับแล้วอย่างสิ้นเชิง

นิพพานเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ผ่องใส ความมัวหมองของ
กายนั้นเกิดขึ้นได้จากสิ่งสกปรก ส่วนความมัวหมองทางจิตเกิดจาก
กิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ และความหลง ที่เข้ามาย้อมจิต
และเจตสิกให้สกปรก และยังทำให้กุศลธรรมมีมลทินได้ด้วยการเกิด
แทรกในระหว่างอีกด้วย แต่นิพพานนั้นไม่สามารถแปดเปื้อนกิเลส
ได้เลยจึงกล่าวว่าเป็นสภาพที่ผ่องใส นี่เป็นเพียงโวหารเปรียบเทียบ
นิพพานว่าเป็นธรรมชาติที่ผ่องใส ไม่ใช่เป็นแสงสว่างหรือสถานที่ที่มี
แสงสว่างรุ่งโรจน์แต่อย่างใด เพราะความสว่างจัดเป็นรูปารมณ์ตาม
หลักในพระอภิธรรม ส่วนนิพพานนั้นปราศจากรูป จึงไม่ควรยึดถือ
ความหมายของคำว่า ผ่องใส ในทางโลก เพราะขัดกับคำสอนของ
พระพุทธองค์

คำว่า สัพพโตปภัง ที่ใช้ในแก้วกฐสูตรนี้ มีความหมายอีก
ประการหนึ่งว่า “มีทางเข้าถึงได้รอบด้าน”^{๑๑๗} คือ นิพพานสามารถ
เข้าถึงได้ด้วยการเจริญกรรมฐานเพื่ออบรมพัฒนาจิต คัมภีร์วิสุทธิ-
มรรคและคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะได้ระบุไว้ว่า กรรมฐานมีทั้งหมด
๔๐ วิธี^{๑๑๘} แต่ในพระบาลี^{๑๑๙} ระบุไว้เพียง ๓๘ วิธีเท่านั้น โดยไม่
นับอาโลกกสิณ (กสิณแสง) และอากาศกสิณ (กสิณช่องว่าง) แต่
รวมอาโลกกสิณเข้าในโอทาทกสิณ (กสิณสีขาว) และรวมอากาศ-

กลืนเข้าไปในอนันตากาศกลืน (กลืนอากาศไม่มีที่สุด) นอกจากนั้น
ในบรรดากรรมฐาน ๓๘ วิธี จตุธาตุววัตถานที่เป็นการกำหนดธาตุ
๔ ก็คือหมวดธาตุมนสิการ ที่ตรัสไว้ว่าเป็นวิปัสสนาในมหาสติ-
ปัฏฐานสูตร และยังหมายรวมไปถึงวิปัสสนากรรมฐานที่กำหนดชั้น
อายตนะ เป็นต้นอีกด้วย ดังนั้น การเจริญกรรมฐานด้วยการเพ่ง
อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓๘ วิธีนั้นจึงเป็นเครื่องช่วยชักนำให้ผู้
ปฏิบัติธรรมรู้แจ้งนิพพานได้ อุปมาเหมือนกับคนที่ประสงค์จะออก
ทะเล ย่อมต้องไปที่ริมฝั่งทะเลด้านหนึ่งก่อน นิพพานก็เช่นเดียวกัน
ถ้าประสงค์จะไปให้ถึงนิพพาน เราอาจเลือกเดินทางไปตามทางใด
ทางหนึ่งใน ๓๘ ทางที่กำหนดว่าเป็นอารมณ์กรรมฐาน หากแต่จะ
ไม่สามารถถึงที่หมายได้ด้วยลำพังเพียงสมถกรรมฐาน ซึ่งเป็นการ
ฝึกสมาธิเพียงอย่างเดียว จำเป็นที่ต้องฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
หลังจากสำเร็จสมถกรรมฐานแล้ว เพราะวิปัสสนาเพียงอย่างเดียว
เท่านั้นจะสามารถช่วยให้สำเร็จญาณในระดับที่จะเป็นบาทฐานนำสู่
การบรรลุมรรคญาณและผลญาณ เพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ
พระนิพพาน

ครั้งหนึ่ง ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งได้เข้าป่าพร้อมกับสามเณรเพื่อ
หาไม้สำหรับทำไม้สัปทน สามเณรก็ไปพบกับศพที่นอนอยู่ริมทางเดิน
จึงเจริญอสุภกรรมฐานในที่นั้นทันทีแล้วบรรลุปฐมฌาน จากนั้นได้

เจริญวิปัสสนาต่อไป ด้วยการกำหนดรู้การเกิดดับของรูปนาม จนบรรลุมรรคผลขั้นที่สองและขั้นที่สามตามลำดับ ในขณะที่พยายามเจริญวิปัสสนาต่อไปให้บรรลุอรหัตตมรรค ก็ได้ยินเสียงร้องเรียกของพระภิกษุจึงออกจากสมาธิแล้วลุกขึ้นขึ้นชี้ให้พระภิกษุคูศพนั้น พระภิกษุก็รีบเจริญกรรมฐานในที่ที่จนบรรลุเป็นพระอนาคามี เราจะได้เห็นว่า ทั้งพระภิกษุและสามเณรต่างคุ้นเคยรู้จักกับการเจริญวิปัสสนาเป็นอย่างดี เมื่อได้บรรลุปฐมฌานแล้วก็เจริญวิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้สังขารต่อไปจนกระทั่งได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีทั้งสองรูป แสดงว่ากรรมฐานกองใดกองหนึ่งใน ๓๘ กองนี้สามารถนำไปถึงมรรคผลนิพพานได้

อนึ่ง คำว่า สพฺพโตปภํ มีความหมายอีกประการหนึ่งว่า “ปรากฏว่าประเสริฐในที่ทั้งปวง” ซึ่งหมายความว่า ถ้าบุคคลปฏิบัติตามวิธี ๓๘ อย่างในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งก็จะสามารถบรรลุถึงนิพพานในที่นั้นได้แน่นอนโดยไม่เลือกสถานที่

ข้อความว่า “ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในนิพพานนี้” หมายความว่า ในนิพพานไม่มีธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม เมื่อไม่มีธาตุ ๔ ที่ชื่อว่ามหาภูตรูป ก็ไม่มีอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น อันได้แก่ตา หู จมูก เป็นต้น ครั้นเมื่อไม่มีอุปาทายรูปนามคือจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอุปาทายรูปจึงมีไม่ได้

ข้อความว่า “รูปที่ยาวและสั้น เล็กและใหญ่ งามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในนิพพานนี้” หมายความว่า เมื่อไม่มีรูป สัตฐานที่ยาวและสั้น เล็กและใหญ่ งามและไม่งาม จึงมีไม่ได้อย่างแน่นอน

ในข้อความว่า “นามและรูปย่อมดับไม่มีเหลือในนิพพานนี้” คำว่า อเสส (ไม่มีเหลือ) คือ ไม่จำเป็นต้องคิดว่ายังมีรูปนามเหลืออยู่เล็กๆ น้อยๆ หรือเป็นรูปพิเศษนามพิเศษที่พ้นไปจากรูปนามทั่วไปเหลืออยู่ แต่เป็นการดับโดยสิ้นเชิงไม่มีส่วนใดเหลืออยู่เลย

คำว่า วิมุตตสส ในบาทคาถาว่า วิมุตตสส นิโรธเณ เอตเถตํ อุปฺปชฺชติ (นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในนิพพานนี้ เพราะกรรมวิญญานและจุติวิญญาน[ของพระอรหันต์]ดับ) หมายถึง กรรมวิญญานหรืออภิสังขารวิญญาน คือ จิตปรุงแต่งปฏิสนธิ และ จุติวิญญานของพระอรหันต์ ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถา^{๒๐} ที่จริงเมื่อกรรมวิญญานดับไป รูปนามในภพใหม่ก็เกิดขึ้นไม่ได้ และเมื่อจุติวิญญานจิตของพระอรหันต์ดับไปเป็นจิตดวงสุดท้ายในภพ รูปนามในภพใหม่ก็เกิดขึ้นไม่ได้เช่นกัน หมายความว่า กรรมที่กำลังให้ผลเป็นรูปนามในภพต่อไปได้หมดกำลังลงด้วยอำนาจของ อรหัตตมรรค แม้จิตที่ประกอบรวมกันกับกรรมนั้นก็หมดกำลังให้ผลไปด้วย ดังนั้น ในภายหลังจากการปรินิพพานของพระอรหันต์ รูปนามในภพใหม่จึงเกิดขึ้นไม่ได้ แต่รูปนามของพระอรหันต์ก็ยังดำเนินไปจนกว่าจะเกิดจุติจิตของท่าน ดังจะเห็นได้ว่ารูปนามของ

พระพาลุละดำเนินไปอีก ๘๐ ปีจนท่านปรีนิพพาน หรือพรหมผู้เป็น
พระอรหันต์ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสภูมิยังมีชีวิตอยู่ต่อไปอีกนับ
พันกัป

นายเกวัฏฐ์ทูลขอให้ภิกษุแสดงปาฏิหาริย์

เนื้อหาของเกวัฏฐสูตร^{๑๓๐} ที่ยกมาอ้างไว้ข้างต้น มีดังนี้

ครั้งหนึ่ง คฤหบดีชื่อเกวัฏฐ์ได้ไปเฝ้าพระศาสดาแล้วทูลขอ
ให้พระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุแสดงปาฏิหาริย์ โดยกราบทูลว่า
“เมืองนาลันทานี้มั่งคั่งสมบูรณ์ และชาวเมืองเองก็เลื่อมใสในองค์
พระผู้มีพระภาคเป็นอย่างยิ่ง ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแต่งตั้ง
พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งให้แสดงปาฏิหาริย์ทุกกึ่งเดือน ทุกหนึ่งเดือน
หรือทุกหนึ่งปี เพื่อให้ประชาชนเพิ่มความเลื่อมใสยิ่งขึ้นเถาะ”

แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต แม้เกวัฏฐ์จะทูลอ้อนวอน
ถึง ๓ ครั้ง ทั้งนี้เพราะทรงเล็งเห็นผลเสียจากการแสดงปาฏิหาริย์
ของพระภิกษุ พระองค์จึงตรัสพระสูตรที่กล่าวการแสดงปาฏิหาริย์
๓ ประการ

อิทธิปาฏิหาริย์

อิทธิปาฏิหาริย์ คือ ปาฏิหาริย์ที่ใช้แสดงฤทธิ์ด้วยอิทธิวิ-
ญญา เป็นความรู้ชั้นสูงที่สามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ เช่น เนรมิต
คนเดียวเป็นหลายคนหรือเป็นร้อยคนพันคน เหาะเหินไปในอากาศ

เดินบนน้ำ ดำลงไปในดิน ทำสิ่งที่อยู่ใกล้ให้เหมือนอยู่ไกล ทำสิ่งที่อยู่ไกลให้เหมือนอยู่ใกล้ เป็นต้น^{๑๒๒}

เมื่อพระพุทธองค์ทรงปราบองคุลิมาล ได้ทรงเนรมิตพื้นที่แคบให้เป็นที่กว้าง และทรงเนรมิตกรวดเล็กให้เป็นก้อนศิลาใหญ่^{๑๒๓} ทำให้องคุลิมาลซึ่งขณะนั้นเป็นโจรร้ายที่พยายามวิ่งตามพระองค์มา ด้วยหมายว่าจะฆ่าต้องวิ่งเป็นระยะทางไกล ในขณะที่พระองค์เพียงเสด็จดำเนินไปตามปกติ ในที่สุดองคุลิมาลต้องหยุดวิ่งและร้องเรียกให้ทรงหยุด เพราะเขาเหนื่อยที่ต้องวิ่งเป็นระยะทางถึง ๓ โยชน์ (๑ โยชน์ = ๑๖ กม.) แต่พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

“องคุลิมาล เราหยุดแล้ว แต่ท่านยังไม่หยุด”^{๑๒๔}

องคุลิมาลรู้สึกงุนงงเมื่อได้ยินพระดำรัสว่า “ทรงหยุดแล้วแต่เขายังไม่หยุด” เพราะตรงข้ามกับความเป็นจริง เขาจึงทูลขอให้ทรงอธิบาย พระพุทธองค์ตรัสว่า

“องคุลิมาล เราได้หยุดการเวียนว่ายในสังสารวัฏแล้วเพราะได้ละกิเลสทั้งปวง ท่านสิ ยังเป็นผู้พอใจกิเลสและต้องเวียนว่ายอยู่ในห้วงแห่งสังสารวัฏ”

เมื่อฟังจบองคุลิมาลได้เห็นแสงแห่งปัญญาในทันที และทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ทรงบวชให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ในกรณีนี้ เป็นการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการทำสิ่งที่อยู่ใกล้ให้เหมือนอยู่ไกล

พระมหาโมคคัลลานะได้ทรมานโกสีย์เศรษฐีผู้ตระหนี่ และ นำเขาพร้อมภรรยาจากหมู่บ้านสักกระในเขตกรุงราชคฤห์มาเข้าเฝ้า พระพุทธรองค์ ณ วัดพระเชตวันด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ โดยการย้าย ประตුවัดพระเชตวันมาตั้งอยู่ที่หน้าประตูบ้านท่านเศรษฐี ในกรณี นี้ เป็นแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการทำสิ่งที่อยู่ไกลให้อยู่ใกล้ ^{๑๒๔}

แม้การแสดงอิทธิฤทธิ์จะช่วยเสริมความเลื่อมใส แต่อาจ ทำให้ผู้ที่ไม่เลื่อมใสกล่าวคัดค้านได้ว่า “ในประเทศคันธาระก็มีนัก มายากลที่สามารถร่ายมนต์ให้เกิดรูปหรือเกิดภาพต่างๆ ได้อย่าง มหัศจรรย์ และอาจเป็นได้ว่าครูของท่านนั้นได้เรียนมนต์ของพวก คันธาระมา” ที่จริงพระพุทธรองค์ทรงซักถามเกวัญเกี่ยวกับเรื่องนี้ และเขายอมรับว่าเป็นไปได้ ฉะนั้น การแสดงปาฏิหาริย์จึงอาจไม่ เป็นผลดีต่อพระศาสนา

ข้อเสียของการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ยังมีอีกหลายประการ กล่าวคือ ถ้าพระภิกษุรับสั่งของที่มีผู้ถวายด้วยความเลื่อมใสเพราะ การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ก็จะต้องต่ออาชีวะปาริสุทธิสีล (ศีลคือความ หมดจดแห่งการเลี้ยงชีพ) ทำให้ศีลของท่านต่างพร้อย ถ้าทรง อนุญาตให้แสดงปาฏิหาริย์ได้ ผู้เลื่อมใสจะหันไปศรัทธาภิกษุที่แสดง ปาฏิหาริย์ แทนที่จะศรัทธาภิกษุที่ประพฤติตามพระวินัยเป็นปกติ และอาจดูหมิ่นภิกษุที่แสดงปาฏิหาริย์ไม่ได้ ทำให้สิ่งสมอกุศลด้วย การดูหมิ่น ภิกษุบางรูปอาจบรรลุเป็นพระอรหันต์แต่หากปราศจาก

ฉานอภิญญาก็ไม่สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ได้ ด้วยเหตุนี้
ศรัทธาของคฤหัสถ์ก็จะเสื่อมไป เป็นเหตุให้พระธรรมคำสอนใน
พระพุทธศาสนาเสื่อมคุณลง ดังนั้น จึงถือว่าการแสดงปาฏิหาริย์
ของภิกษุเป็นโทษมากกว่าคุณ ครั้งหนึ่งพระปิณฑิลภาร์ทวาชเถระ
ได้เหาะขึ้นไปเอาบาตรไม้จันทน์แดง ตามคำแนะนำของพระมหา-
โมคคัลลานะ ด้วยเหตุอย่างนี้ พระพุทธองค์จึงทรงห้ามสงฆ์แสดง
ปาฏิหาริย์ ^{๑๒๖}

อาเทศนาปาฏิหาริย์

อาเทศนาปาฏิหาริย์ หมายถึง ความสามารถในการทลายใจ
คนด้วยเจโตปริยอภิญญา เป็นความรู้ชั้นสูงที่สามารถรู้ความคิดของ
ผู้อื่นได้ การอ่านใจคนอื่นได้นี้เป็นปาฏิหาริย์อย่างหนึ่ง

มีเรื่องสารกเกี่ยวกับการที่พระพุทธองค์ได้เปลี่ยนความเชื่อ
ของพวกชนกษัตริย์ที่เป็นสาวกของอุรุเวลกัสสปะให้มานับถือพระองค์

ครั้งหนึ่ง อุรุเวลกัสสปะหัวหน้าชนกษัตริย์ได้นิมนต์พระพุทธองค์
ไปฉันภัตตาหาร พระองค์ไม่ได้เสด็จไปในวันนิมนต์ เมื่อเสด็จไป
ในวันรุ่งขึ้น เขาได้ทูลถามเหตุผล ทรงตอบว่า “จริงหรือไม่ ในวันที่
นิมนต์ท่านคิดว่า ทำอย่างไรพระพุทธองค์จะไม่เสด็จมา เพราะถ้า
มาแล้วแสดงปาฏิหาริย์ ผู้คนก็จะเลื่อมใสเรามากกว่าเลื่อมใสท่าน”
อุรุเวลกัสสปะได้ฟังดังนั้น จึงดำริว่า พระองค์เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มี
อำนาจมากทรงสามารถอ่านใจผู้อื่นได้ จึงเกิดความเลื่อมใสขึ้น
ในพระผู้มีพระภาค ภายหลังได้หันมานับถือพระองค์เป็นศาสดา
เนื่องจากได้ทรงแสดงเจโตปริยอภิญญา^{๑๒๗}

ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์เสด็จไปบิณฑบาต ในแคว้น
อุตตรคามพร้อมด้วยพระสุนัขขัตตะซึ่งเป็นพระภิกษุโอรสเจ้าลิจฉวี
ในระหว่างทางพระสุนัขขัตตะเห็นโกรักขัตติยะผู้เป็นนักบวชขอแจก
ที่ประพาศพิพรตโดยทำกิริยาเยี่ยงสุนัข พระสุนัขขัตตะนั้นภพก่อน

ได้เคยประพาศิพตเช่นเดียวกันนี้ เมื่อเห็นเศียรถึยประพาศิเยียง
สุนัซึงเกิดควมซึนชมว่เป็นพระอรหันต์ พระพุทธรองค้ทรงตำหนิ
พระสุนัษัตตะว่

“น่ำประหลาดใจจริง ที่เธอเรียกตนเองว่เป็นภิกษุในพุทธร-
ศาสนา”

สุนัษัตตะทูลถามว่เหตุใดจึงทรงตำหนิเช่นนั้น ทรงตรัส
ห้ามปรามว่

“สุนัษัตตะ เธอกำลังซึนชมคนที่ประพาศิพตเยียงสุนัษ
การนับถือเศียรถึยที่ประพาศิเยียงสุนัษเป็นสัึงไม่สมควร”

นั้เป็นอีกอุทาหรณ์หนึ่งที่พระองค้ทรงแสดงอิทธานุภาพ
ในการเทศนาสั่งสอนพุทธรสวักโดยการอ่านควมคิดของผู้อื่น^{๑๒๘}

การอ่านใจผู้อื่นนั้น นอกจากจะมีประโยชน์ในการแสดง
ปาฏิหาริย์แล้ว บางครั้งเป็นวิธีดึงดูดให้คนมาเลื่อมใสในพระศาสนา
ได้มาก แต่มีข้อเสียเช่นกัน ดังที่ไต้ตรัสแก้คฤหบดีเกวัญภูว่

“ผู้ที่มีความเลื่อมใสก็อาจยกย่องการแสดงปาฏิหาริย์เช่นนี้
แต่ผู้ที่ไม่เลื่อมใสก็อาจกล่วว่ อิทธิฤทธิ์เช่นนี้เป็นมนต์อย่างหนึ่ง
ชื่อว่า มณิกา”

ดังนั้น เพื่อป้องกันกรครหา พระพุทธรองค้จึงทรงห้ามการ
แสดงปาฏิหาริย์ชนิดนี้

อนุสาสนีปาฏิหาริย์

ในการเผยแผ่พระศาสนานี้ พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระศาสดาทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์มากกว่าวิธีอื่น คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่สาวกนั้น เป็นไปเพื่อการคิดอย่างถูกต้องเสมอ พระพุทธองค์ทรงพร่ำสอนเกี่ยวกับการกำหนดรู้ และการตามสังเกตสภาวะธรรมเป็นหลัก ทรงสอนให้กระทำความดี และละเว้นการกระทำชั่ว คำสั่งสอนของพระองค์ดีเลิศหาที่ติไม่ได้ ผู้ใดก็ตามที่ปฏิบัติตามคำสอน ย่อมสามารถพัฒนาจิตได้ด้วยการ รักษาศีล เจริญสมาธิ และอบรมปัญญาจนบรรลุมรรคผลได้

อิทธิปาฏิหาริย์อาจเป็นอุปกรณ์ที่มีอานุภาพในการโน้มน้าวใจคน แต่ไม่สามารถดับกิเลสให้หมดไปจากใจได้ และการดับกิเลสเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในพระศาสนานี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสเรื่องภิกษุที่แสวงหาวิธีดับมหายาตรูป ๔ ดังนี้

มหาภูตรูป ๔ ดับไปที่ไหน

ภิกษุรูปหนึ่งอยากทราบว่ มหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ดับไปไม่มีเหลือในที่ไหน^{๒๙} เขาจึงเข้าฉานเจริญอภิญญาแล้วท่องเที่ยวไปในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น เพื่อค้นหาคำตอบ เหล่าเทวดาทั้ง ๖ ชั้น คือ จาตุมหหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวดี ล้วนต่างกล่าวว่าไม่ทราบว่ มหาภูตรูป ๔ ดับไปไนที่ไน และแนะนำให้ไปถามปริศนานั้นจากท้าวมหาพรหม

เมื่อภิกษุนั้นได้พบและถามคำถามกับท้าวมหาพรหม ท่านตอบว่

“ข้าพเจ้าเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหม เป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดไม่มีใครยิ่งกว่า ข้าพเจ้าเห็นแจ่มแจ้งทุกอย่าง เป็นเจ้าแห่งจักรวาล เป็นผู้ทรงอำนาจ เป็นผู้สร้างเนรมิตโลกและสัตว์โลก เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ก่อกำเนิด เป็นไปได้ตามปรารถนา เป็นบิดาของสัตว์ที่เกิดแล้ว และที่จะเกิดต่อไป” ^{๓๐}

ในพรหมชาลสูตร^{๓๑} ได้ตรัสถึงทฤษฎีการสร้างโลกว่ เมื่อเริ่มต้นกำเนิดโลกนั้นมหาพรหมองค์หนึ่งได้บังเกิดในพรหมโลกแต่เพียงผู้เดียว ครั้นอยู่มานานเข้าได้เกิดความเหงาขึ้นจึงคิดอยากให้มีผู้อื่นมาอยู่เป็นเพื่อน ประจวบกับขณะนั้นคนทั้งหลายที่ได้ฉานจากมนุษย์โลกได้ถือกำเนิดเป็นพรหมในวิมานที่ท้าวมหาพรหมครองอยู่ ด้วยเหตุที่พรหมที่มากเกิดทีหลังมีอำนาจน้อยกว่า พรหมที่เกิดก่อน

จึงเข้าใจว่าตนเป็นผู้สร้างให้พรหมเหล่านั้นเกิดขึ้น พรหมรุ่นหลัง
เมื่อถึงอายุขัยก็จุติไปก่อน ส่วนท้าวมหาพรหมนั้นก็ยังคงอยู่ต่อไป
พรหมที่มีอำนาจน้อยกว่าจึงนับถือท้าวมหาพรหมเป็นผู้สร้าง

แต่ภิกษุนั้นไม่ได้ถามว่า ท้าวมหาพรหมเป็นผู้ทรงอำนาจที่
สร้างโลกหรือไม่ ท่านเพียงอยากทราบว่ามีมหาภูตรูป ๔ ดับไปไม่มี
เหลือในที่ไหน จึงถามปริศนาซ้ำอีกครั้ง และท้าวมหาพรหมก็ตอบ
เช่นเดิมอีก หลังจากท่านได้เพียรถามอีกหลายครั้งท้าวมหาพรหม
จึงนำท่านไปในที่สมควรข้างหนึ่งแล้วยอมรับว่า

“ไม่อาจตอบต่อหน้าพรหมผู้อื่นได้ว่า ไม่ทราบเหมือนกัน
เพราะเกรงจะเสื่อมเสียชื่อเสียง การเป็นผู้รู้แจ่มแจ้ง เป็นผู้ทรง
อำนาจ”

หลังจากนั้นท่านได้กล่าวว่า

“ข้าพเจ้าไม่ทราบอะไรเกี่ยวกับการดับไปของมหาภูตรูป ๔
ท่านเข้าใจผิดแล้วที่มาถามข้าพเจ้า ท่านควรไปพูลถามพระศาสดา
ของท่าน พระองค์จะสามารถตอบคำถามนี้ของท่านได้เป็นอย่างดี
ท่านจงไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหานี้”

ดังนั้น ภิกษุจึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาภูตรูป ๔ ดับไปไม่มีเหลือใน
ที่ไหน”

พระพุทธองค์ทรงเปรียบภิกษุผู้นั้นเหมือนนกตี่รทัสสี (นก

หาฝั่ง) ที่นายเรือเดินทะเลปล่อยให้บินไปหาฝั่ง เมื่อไม่เห็นฝั่งก็บินกลับมาที่เรือดังเดิม แล้วตรัสว่า

“ปัญหานี้เธอไม่ควรที่ถามอย่างนั้น คำถามของเธอเหมือนกับกล่าวว่าที่ซึ่งมหาภูตรูป ๔ ดับไปไม่มีเหลือนั้นเป็นที่แห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่นอกร่างกาย ความจริงที่เช่นนั้นไม่มี เธอควรถามอย่างนี้ว่า

“ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน รูปที่ยาวและสั้น เล็กและใหญ่ งามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน นามและรูปย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน” ๑๓๒

หลังจากนั้นได้ตรัสคาถาประพันธ์ที่เริ่มต้นว่า

วิญญานํ อนิทสสนํ

อนนตํ สพฺพโตปภํ

เป็นต้น ซึ่งได้อธิบายไว้โดยละเอียดแล้ว สรุปความว่า ในนิพพาน มหาภูตรูป ๔ รวมทั้งนามและรูปย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ “สิ่งเหล่านี้ไม่มีในนิพพาน”

บทที่ ๖

สันติสุขในนิพพาน

บทที่ ๖

สันติสุขในนิพพาน

นิพพานหมายถึงความดับของกิเลส กรรม และวิบากชั้นอันประกอบด้วยรูปและนาม ซึ่งอย่างไรก็ตาม บางคนอาจเห็นว่าความดับที่ว่านั่นหมายถึงความว่างเปล่าไม่มีอะไร แต่ความจริงนั้นนิพพานมีอยู่จริง เพราะถ้าเราปฏิเสธความมีอยู่จริงของนิพพานก็เท่ากับหมายความว่าไม่มีอะไรเหลือนอกจากกิเลส กรรม และวิบากชั้น และไม่มีผู้ใดที่สามารถหลุดพ้นจากวงเวียนแห่งสังสารวัฏได้ **การปฏิบัติตามทางสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา** ด้วยความอุทิศจะเป็นเหตุช่วยให้หลุดพ้นไปได้ เช่นเดียวกับพระอรหันต์หลุดพ้นเมื่อจุติจิตดับลงหลังจากการปรินิพพาน

นิพพานสุขมีอยู่จริง

พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงธรรมมีอยู่จริงของนิพพาน ในข้อความต่อไปนี้

อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อญฺุตํ อกตํ อสงฺขตํ. โน เจตํ ภิกฺขเว อภวิสฺส อชาตํ อญฺุตํ อกตํ อสงฺขตํ, นยิธ ชาตสฺส ญฺุตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปณฺณายเถ. ยสฺมา จ โข ภิกฺขเว อตฺถิ อชาตํ อญฺุตํ อกตํ อสงฺขตํ, ตสฺมา ชาตสฺส ญฺุตสฺส กตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ ปณฺณายติ.^{๑๓๓}

“ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุที่ไม่เกิด ไม่ปรากฏ ไม่ถูกเหตุสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่จริง ถ้านิพพานธาตุที่ไม่เกิด ไม่ปรากฏ ไม่ถูกเหตุสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จักไม่มีจริง ในโลกนี้ก็จะไม่ปรากฏภาวะสลัดออกจากธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้ว ที่ปรากฏแล้ว ที่ถูกเหตุสร้างแล้ว ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแล้ว แต่เพราะนิพพานธาตุที่ไม่เกิด ไม่ปรากฏ ไม่ถูกเหตุสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่จริง ฉะนั้น จึงปรากฏภาวะสลัดออกจากธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้ว ที่ปรากฏแล้ว ที่ถูกเหตุสร้างแล้ว ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแล้ว”

ในเรื่องนี้อธิบายได้ว่า นิพพานธาตุอันเป็นสภาวะดับกิเลสกรรม และวิบากขั้นนั้นที่มีอยู่จริง หากแต่ไม่ใช่สภาวะที่เกิดขึ้นและปรากฏเหมือนสภาวะธรรมคือรูปนามที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง จึงตรัสว่า “ไม่เกิด ไม่ปรากฏ ไม่ถูกเหตุสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง”

นอกจากนั้น ถ้านิพพานธาตุไม่มีอยู่จริง สังขารคือรูปนามที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยก็จะมีได้เสมอแก่เหล่าสัตว์ แม้กระทั่งภายหลังจากการปรินิพพานของพระอรหันต์รูปนามในภพใหม่ก็ยังคงเกิดขึ้นอีก แต่ในความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น เนื่องจากรูปนามดับไปไม่เกิดอีก หลังจากการปรินิพพานของพระอรหันต์ จึงทราบได้ว่านิพพานธาตุมีอยู่จริง

อนึ่ง คำว่า อตฺถิ (มีอยู่จริง) ในพากย์ต้นนั้น ตรงกับคำว่า อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตฺถํ ([อาร์มมณ]ปัจจัยคือนิพพานนั้นมีอยู่จริง) ในคัมภีร์อุทานที่ยกมาอ้างไว้อีกด้วย

ลำดับต่อไปข้าพเจ้าจะขออธิบายเกี่ยวกับการดบัฏฐัญญุทกซ์ของพระมหาปชาบดีโคตมีเมื่อก่อนบรรลุนุปาภิเสสนิพพาน

พระนางมหาปชาบดีโคตมี

พระมารดาของพระพุทธเจ้ามีพระนามว่า สิริมหามายาเทวี พระนางมีพระกนิษฐภคินี พระนามว่า มหาปชาบดีโคตมี ทั้งสองพระองค์เป็นพระราชธิดาของ พระเจ้าอัญชนะ แห่งกรุงเทวทหะใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะ แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ทรงอภิเษกสมรสกับองค์พระเทวีทั้งสองพระองค์ โดยพระนางสิริมหามายาเป็นพระอัครมเหสี ส่วนพระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระมเหสีรอง ไหร่หลวงพยากรณ์ว่า พระราชบุตรที่เกิดจากพระมเหสีทั้งสองจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

หลังจากที่ประสูติพระราชโอรสแล้ว พระนางสิริมหามายา เเทวีก็สิ้นพระชนม์ แล้วไปอุบัติเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระอัครมเหสี ต่อจากพระเชษฐภคินี ทรงประสูติพระราชโอรสพระนามว่าเจ้าชายนันทะ พระนางทรงมอบเจ้าชายนันทะให้พี่เลี้ยงนางนมดูแล แล้วทรงเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะเอง ทั้งทรงให้ตม้น้ำนมของพระองค์

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุ ๑๖ พรรษา ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา พระราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะแห่งกรุงเทวทหะ ทรงแวดล้อมไปด้วยความสุขสบายในวังจนกระทั่งเกิดความเบื่อหน่ายและออกผนวชเป็นดาบสเมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ ๖ ปี เมื่อทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ความจริงของชีวิตจึงทรงหันมาดำเนินตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา และในที่สุดได้ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในวันเพ็ญเดือนวิสาขมาสเมื่อเจริญพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา

ต่อมา เมื่อทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ได้เสด็จไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงปฐมเทศนาชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบันเมื่อได้ฟังพระสูตรเป็นครั้งแรก ส่วนอีก ๔ ท่านนั้นได้บรรลุธรรมต่อมาอีก ๑ วัน ๒ วัน ๓ วัน และ ๔ วันตามลำดับ

ในวันที่ ๕ ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำเดือนวิสาขมาส ทรงแสดง

อนัตตลักขณสูตร ภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูปบรรลุปะเป็นพระอรหันต์
พร้อมกันทั้งหมดด้วยพระสูตรนี้ และในพรรษาแรกนั้นพระยสะกับ
สหาย และบริวารรวม ๕๕ คนได้ฟังธรรมบรรลุปะเป็นพระอรหันต์

หลังจากออกพรรษาแล้ว พระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวก
ซึ่งในขณะนั้นมีทั้งสิ้น ๖๐ องค์ไปประกาศศาสนาตามหัวเมืองต่างๆ
พระองค์เองทรงทำให้ชฎิล ๑,๐๐๐ คน มีอรุเวลกัสสปะเป็นหัวหน้า
หันมาเลื่อมใสในพระองค์ ทั้งหมดนั้นได้บรรลุอรหัตตผลและติดตาม
พระองค์ไปยังกรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารและบริวาร ๑๑๐,๐๐๐
คนได้มาถวายการต้อนรับ ทรงแสดงอริยสัจ ๔ พระเจ้าพิมพิสารได้
ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระโสดาบัน จึงทรงสร้างวัดเวฬุวันถวาย เป็น
สังฆารามแห่งแรกในพระพุทธศาสนา สำหรับเป็นที่ประทับในเวลา
ที่ทรงแสดงธรรมที่กรุงราชคฤห์และเขาคิชฌกูฏ

ต่อมา พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบข่าว จึงส่งอำมาตย์ ๑๐
คน แต่ละคนมีบริวาร ๑,๐๐๐ ให้มาทูลเชิญเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์
ครั้นอำมาตย์และบริวารได้ฟังพระธรรมเทศนาบรรลุอรหัตตผลแล้ว
ก็ทูลขออุปสมบทในศาสนา และไม่ได้ทูลเชิญเสด็จพระบรมศาสดา
ในที่สุดพระเจ้าสุทโธทนะจึงได้ส่งกาฬุทายีอำมาตย์ไปทูลเชิญเสด็จ
อำมาตย์ฟังธรรมแล้วได้บรรลุปะเป็นอรหันต์ อยู่มาวันหนึ่งเห็นว่าเป็น
กาลอันควรแก่การเสด็จกลับไปโปรดพระญาติยังกรุงกบิลพัสดุ์ จึง
กราบทูลพรรณนาความงามของกรุงกบิลพัสดุ์ในฤดูร้อนเป็นคาถา

ประพันธ์ ๖๐ บท เพราะฤดูร้อนเป็นเวลาที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการ
เดินทาง จึงขอยกคาถา ๒ บทมาแปลในที่นี้ เพื่อเป็นเครื่องเจริญ
ศรัทธาปสาทะดังนี้

องฺคาริโน ทานิ ทุมมา ภทฺทเต

ผลฺลสิโน ฉทฺนํ วิปฺปหาย

เต อจฺจิมนฺโตว ปภาสยนฺติ

สมโย มหาวิโร อจฺจิริสาณํ.^{๑๓๔}

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ หมูไม่ในป่า
ผลัดใบแก่ ผลิใบอ่อน มีสีแดงสดดังเปลวเพลิง
ออกผลอยู่ หมูไม่เหล่านี้นามเรื่องรอรวกะ
เปลวไฟ ข้าแต่มหาวิระ บัดนี้เป็นเวลาสมควร
เสด็จนิวัติพระนครของพระองค์”

นาตีสีตํ นาติอุณฺหํ

นาติพุทฺธิกฺขณาตํ

สทฺทลลา หริตา ภูมि

เอส กาโล มหามุณี.^{๑๓๕}

“ข้าแต่พระมหามุณี ฤดูนี้ไม่หนาวหรือ
ไม่ร้อนเกินไป ท้องทุ่งดาดดาไปด้วยดิณชาติ
เขียวชะอุ่มสมบูรณ์ไม่แห้งแล้ง ข้าแต่พระมหา-
มุณี บัดนี้เป็นเวลาสมควรเสด็จนิวัติพระนคร
ของพระองค์”

ดังนั้น ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ (ประมาณเดือนมีนาคม) พระผู้มีพระภาคจึงทรงเริ่มเสด็จพระดำเนินจากกรุงราชคฤห์ ทรงดำเนินวันละ ๑ โยชน์ เป็นระยะทาง ๖๐ โยชน์ (๙๖๐ กิโลเมตร) ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (ประมาณเดือนพฤษภาคม) พระประยูรญาติพากันมาถวายการต้อนรับและทูลเชิญเสด็จประทับ ณ วัณโณโครธาราม

เนื่องจาก ในศากยวงศ์นั้นพระประยูรญาติมีมานะอันกล้า ไม่ประสงค์การแสดงความรักต่อพระพุทธรองค์ ที่มีพระชนมายุเพียง ๓๖ ชันษา จึงพากันประทับอยู่ข้างหลังแล้วให้พระประยูรญาติที่มีอายุน้อย ลูก หรือหลานไปอยู่ด้านหน้าจะได้กราบถวายบังคมพระบรมศาสดาได้

ดังนั้น เพื่อให้ทุกคนได้ประจักษ์ในพุทธานุภาพ พระองค์จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์ โดยทรงเนรมิตที่จกกรมในอากาศแล้วเสด็จจกกรมไปมาในขณะที่ธารน้ำ และลำแสงพุ่งออกจากพระวรกาย พระบิดาเมื่อทอดพระเนตรดังนั้นจึงได้ถวายบังคมพระศาสดา หลังจากนั้นพระประยูรญาติก็พากันถวายสักการะโดยทั่วหน้า

พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางโคตมีบรรลุปะเป็นพระโสดาบัน

เช้าวันรุ่งขึ้น พระพุทธรองค์เสด็จพร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ เข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางยโสธราทอดพระเนตร เห็นจากช่องพระเกล (หน้าต่าง) จึงนำความกราบบังคมทูลพระเจ้าสุทโธทนะ เนื่องจากการที่พระราชบุตรเที่ยวภิกขาจารในเมืองนั้น ไม่สมควร ท้าวเธอทรงทราบจึงรีบเสด็จจากบัลลังก์ไปยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์พระศาสดาแล้วกราบทูลว่า

“हेतुใด พระองค์จึงทรงทำให้หม่อมฉันได้รับความอภัยศ โดยการที่เที่ยวภิกขาจารเช่นนี้ ทรงดำริว่าหม่อมฉันไม่อาจถวาย ภัตตาหารแด่พระองค์และสาวก ๒๐,๐๐๐ ได้หรือเ็น”

พระพุทธรองค์ตรัสอธิบายว่าการบิณฑบาตเป็นประเพณีของ พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ เมื่อไม่มีผู้ใดนิมนต์ให้รับภัตตาหารใน นิเวศน์ของตน แล้วตรัสพระคาถาว่า

อุตฺตปิฏฺเญ นปฺปมชฺเชยฺย ธมฺมํ สุจฺริตํ จเร
ธมฺมจาริํ สุขํ เสติ อสฺมี โลเก ปรมฺหิ จ.^{๑๓๕}

“ภิกษุไม่พึงประมาทในก้อนข้าวของชาว บ้าน พึงประพฤติธรรม คือการบิณฑบาตให้สุจริต เพราะผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ทั้งใน โลกนี้และโลกหน้า”

เมื่อได้ฟังคำถาปนีย์ พระเจ้าสุทโธทนะส่งญาณไปตามกระแสพระธรรมเทศนาได้บรรลุโสดาปัตติผลเข้าถึงกระแสพระนิพพาน

ในคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลาย^{๓๖} กล่าวว่า “การพิจารณาคุณอันประเสริฐของพระพุทธรองค์เป็นเหตุให้เกิดปิติ ซึ่งนำไปสู่การบรรลุวิปัสสนาญาณรู้แจ้งสภาวะธรรมของปิติ ซึ่งเกิดขึ้นและดับไปไม่ยั่งยืน แล้วทำให้บรรลุถึงอรรถัตถผลได้ในที่สุด”

บุคคลในปัจจุบันคงไม่สามารถเจริญสมาธิจนเกิดกำลังได้ในเวลาเพียงวันเดียว อาจต้องใช้เวลาถึงหนึ่งสัปดาห์จึงจะสามารถรู้เห็นสภาวะธรรมของรูปและนาม แต่พระเจ้าสุทโธทนะนั้นสามารถบรรลุธรรมได้ภายในชั่วขณะเดียว เนื่องจากได้บำเพ็ญสั่งสมบารมีมาอย่างเต็มเปี่ยมแล้วในอดีตชาติอันยาวนาน ดังนั้น เมื่อได้มาฟังประเพณีปฏิบัติของพระพุทธรเจ้าและพระสาวกทั้งหลายซึ่งห้ามไม่ให้ขออาหารด้วยวาจา แต่ให้ขอด้วยการยื่นอยู่หน้าบ้านของผู้จะถวายบิณฑบาต พระองค์ก็บังเกิดความปิติในพุทธรจริยา ทรงพิจารณาความปิตินั้นแล้ว ก็ยังรู้ความเกิดขึ้นและดับไปของปิตินั้น ได้เกิดวิปัสสนาปัญญาบรรลุเป็นพระโสดาบันถึงกระแสพระนิพพานในทันที

พระเจ้าสุทโธทนะทรงรับบาตรจากพระพุทธรองค์แล้ว ทูลอาราธนาให้เสด็จเข้าไปในพระราชนิเวศน์ พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ เพื่อถวายอาหารบิณฑบาตอันประณีต เมื่อพระนางมหาปชาบดีและเหล่าข้าราชการบริพารมาเข้าเฝ้า พระพุทธรองค์ได้ตรัสเทศนาสรรเสริญ

อานิสงส์ของการบิณฑบาตโปรดพระมาตุจฉา จนบรรลुเป็นโสดาบัน
ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุธรรมเป็นพระสกทาคามี คาคาที่ทรง
แสดงในครั้งนั้นมีดังนี้

ธมมํ จเร สุจริตํ

น ตํ ทุจจริตํ จเร

ธมมจาริ สุขํ เสติ

อสมิ โลเก ปรมหิ จ.^{๑๓๗}

“จงประพฤติธรรมคือการบิณฑบาตให้สุจริต
อย่าประพฤติทุจริต เพราะผู้ประพฤติธรรมย่อม
อยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”

คากานี้มีความหมายคล้ายกับคากาก่อน แต่พระพุทธรองค์
ตรัสซ้ำอีก เพราะในคากาก่อนได้ตรัสให้พระเจ้าสุทโธทนะฟังเพียง
พระองค์เดียวในท่ามกลางหนทาง ส่วนพระนางมหาปชาบดีโคตมี
กับเหล่าข้าราชการบริพารยังมิได้ฟังเรื่องนี้ นอกจากนั้น พระพุทธรองค์
ยังทรงเล็งเห็นว่า จะเกิดคุณประโยชน์คือการบรรลุธรรมแก่พระเจ้า
สุทโธทนะและพระนางมหาปชาบดีโคตมีทั้งสองพระองค์ จึงตรัสซ้ำ
อีกโดยปริยายที่ต่างกัน

พระนันทกุมารและพระราหุล

วันต่อมา เป็นวันอภิเษกเจ้าชายนันทกุมารพระอนุชาต่าง
มารดาซึ่งเป็นโอรสของพระนางมหาปชาบดีโคตมีขึ้นเป็นรัชทายาท
พระเจ้าสุทโธทนะทรงสมโภชด้วยการถวายภัตตาหารแด่พระพุทธร-

องค์พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทำภารกิจแล้ว ได้ประทานบาตรให้พระอนุชาถือไว้ แล้วเสด็จกลับวัดยังพระเวฬุวัน พระนันทกุมารไม่กล้าทูลเตือนให้พระองค์รับบาตรคืนไป จำใจต้องถือบาตรดำเนินตามเสด็จไป เมื่อนางชนบทกัลยาณีซึ่งเป็นคู่อภิเษก ทอดพระเนตรเห็นจึงร้องทูลว่า “ขอพระองค์รีบเสด็จกลับมาโดยเร็ว”

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จกลับถึงพระเวฬุวัน ได้ตรัสถาม นันทกุมารว่าต้องการจะบวชหรือไม่ พระนันทกุมารไม่อาจปฏิเสธ เพราะความเคารพในพระศาสดา จึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุใน พระธรรมวินัย

สัปดาห์ต่อมา พระนางยโสธราให้ราหุลกุมารพระโอรสไป เข้าเฝ้าเพื่อทูลขอพระราชสมบัติที่ควรจะได้รับ พระพุทธองค์จึงทรง รับสั่งกับพระสารีบุตรให้บวชราหุลกุมารเป็นสามเณร หลังจากนั้น ไม่นานพระศาสดาตรัสธัมมपालชาดกโปรดพระบิดา ท่านจึงบรรลु เป็นพระอนาคามีผู้จะไม่กลับมาเกิดในมนุษย์โลกอีก

เมื่อประทับอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์พอสมควรแล้ว พระบรม- ศาสดาเสด็จไปประทับยังหมู่บ้านอนุปิยนิคม แคว้นมัลละ พระเจ้า ภัททิยะ พระกษัตริย์ในศากยวงศ์ เจ้าชายอนรุทธะ เจ้าชายอานนท์ เจ้าชายภคุ เจ้าชายกิมพิละ และเจ้าชายเทวทัต พร้อมด้วยนาย ภูษามาลาชื่ออุบาลีได้ตามเสด็จมาและขออุปสมบท ในพรรษาแรก พระภัททิยะบรรลुरुหัตถผล พระอนรุทธะบรรลุทิพยจักขุญาณ

พระอานนท์บรรลุปะเป็นพระโสดาบัน พระเทวทัตได้อิทธิวิธภิญญา
อันเป็นความรู้ชั้นสูงที่สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ได้

พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุปะหัตตผลปรินิพพาน

พระผู้มีพระภาคได้เสด็จจากอนุปิยนครไปประทับจำพรรษา
ที่สองและพรรษาต่อๆ มาที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ในพรรษาที่ ๕
เสด็จไปประทับจำพรรษาที่กุฎาคารศาลา ป่ามทวัน เขตกรุงเวสาลี
เวลานั้นพระพุทธบิดาประทับอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์ เกิดประชวรหนัก
ก่อนที่จะสิ้นพระชนม์ได้ทรงพิจารณาธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง
โปรดแล้วบรรลุปะหัตตผลเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพาน พระบรม-
ศาสดาทรงเป็นประธานอำนวยการถวายพระเพลิงแด่พระสรีระของ
พระพุทธบิดา

ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทในพระพุทธศาสนา

หลังจากที่พระบิดาเสด็จปรินิพพาน พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้เข้าเฝ้าพระศาสดายังนิโครธารามทูลขอประทานอุปสมบท แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงตรัสอนุญาตแม้ว่าจะทูลอ้อนวอนถึง ๓ ครั้ง ข้อนี้นักกล่าวตามคัมภีร์อรรถกถาของเถรีคาถา^{๑๓๘} บางท่านกล่าวว่า

“พระนางทูลขอการอุปสมบท ตั้งแต่พระพุทธองค์เสด็จมาถึงกรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งแรก”

แต่ความเห็นนี้ไม่น่าถูกต้อง เพราะว่าในขณะนั้นพระนางเป็นเพียงพระโสดาบัน และพระเจ้าสุทโธทนะเองก็ยังไม่ทรงพระชนม์อยู่ การที่พระนางละทิ้งพระเจ้าสุทโธทนะไปบวชไม่น่าจะเป็นไปได้ การออกบวชของพระนางเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะสวรรคตแล้วน่าจะสมเหตุผลมากกว่า

นอกจากนั้น ในพระบาลียังพบเรื่องที่พระพุทธองค์เสด็จไปพำนักที่อนุปิยนิคม หลังจากเสด็จกลับจากกรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งแรก^{๑๓๙} และยังพบเรื่องที่เสด็จไปพำนักที่กรุงเวสาลีหลังจากเสด็จกลับจากกรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งที่สอง และไม่ทรงอนุญาตให้พระนางออกบวช^{๑๔๐} ดังนั้น จึงทราบได้ว่า ในขณะประทับอยู่ในกรุงเวสาลีนั้น พระองค์ได้เสด็จกลับไปกรุงกบิลพัสดุ์ชั่วคราวเพื่ออำนวยการถวายพระเพลิงสรีระของพระพุทธบิดา ในครั้งนั้นไม่ทรงอนุญาตให้พระนางออกบวช หลังจากนั้นจึงเสด็จกลับไปกรุงเวสาลี

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์กลับไปประทับยังกุฎาคารศาลา เขตกรุงเวสาลีแล้ว นางชัตติยานีที่เป็นมเหสีเจ้าศากยะและเจ้าโกลิยะ ๕๐๐ พระองค์ที่ออกผนวชในสงครามแย่งน้ำในแม่น้ำโรहिณี เมื่อปราศจากพระสวามีก็เกิดความเบื่อหน่ายชีวิตฆราวาสมีจิตน้อมไปในบรรพชา จึงเข้าไปเฝ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขอให้พระนางพาไปเฝ้าพระบรมศาสดา เพื่อขอประทานอุปสมบทเป็นภิกษุณี พระนางพร้อมด้วยนางชัตติยานีทั้ง ๕๐๐ องค์ได้ปลงพระเกสา ทรงพระภูษาย้อมผาด เสด็จไปยังกรุงเวสาลีด้วยพระบาทเป็นระยะทาง ๕๑ โยชน์ โดยใช้เวลาเดินทางเกือบ ๒ เดือน

เมื่อไปถึงชุมประตู่ ณ กุฎาคารศาลา พระมหาปชาบดีโคตมีและเหล่ามเหสีของเจ้าศากยะและเจ้าโกลิยะทั้ง ๕๐๐ องค์นั้นล้วนมีพระวรกายเปื้อนฝุ่นพระบาททั้งสองก็พอง ต่างไม่กล้าเข้าไปสู่ประตู่วัดยืนกรรแสงอยู่ด้วยเกรงว่า หากพระศาสดาไม่ทรงอนุญาตให้บวช ก็จะต้องระหกระเหินอยู่ในต่างถิ่น ช้ายังมีเพียงศีรชะที่โล้นและพระภูษาย้อมผาดเท่านั้นเป็นสมบัติ

พระอานนท์ให้ความสงเคราะห์แก่พระน้านาง

เมื่อพระอานนท์เห็นเช่นนั้นจึงรับเป็นภาระในการนำความกราบทูลขอประทานการอุปสมบทให้แก่พระนางมหาปชาบดี ในครั้งแรกพระบรมศาสดาไม่ทรงอนุญาต ภายหลังพระอานนท์ทูลถามว่า

“ถ้าหากสตรีบวชแล้ว จะสามารถปฏิบัติธรรมได้บรรลุถึงมรรคผลโดยควรแก่อุปนิสัย หรือไม่”

เมื่อพระศาสดาตอบว่า “สามารถ”

พระอานนท์จึงกราบทูลว่า

“ถ้าเช่นนั้น ขอทรงพระกรุณาประทานโอกาสให้พระนางและบริวารได้ทรงอุปสมบทในศาสนาเถิด เพราะพระนางเจ้าทรงมีอุปการะมาก ทรงทำนุบำรุงเลี้ยงดู ทรงถวายชีรธाराจากพระอุระเมื่อพระชนนีสวรรคต”

ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนนั้น สตรีมักจะได้รับอนุญาตให้อุปสมบทเป็นภิกษุณี แต่พระพุทธองค์ไม่ประสงค์จะประทานอนุญาตให้สตรีอุปสมบทโดยง่าย เพราะทรงเห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่เหล่าสาวิกา ทั้งนี้เพราะการอุปสมบทนั้นกระทำได้ยาก จึงทรงตรัสสั่งว่า

“อานนท์ ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมีจะทรงรับปฏิบัติครุธรรม ๘ ได้บริบูรณ์ ข้อนี้จะเป็นอุปสมบทของพระนาง”

ดังนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงได้อุปสมบทด้วยการรับเอาครุธรรม (ระเบียบปฏิบัติที่เคร่งครัด) ๘ ประการ ส่วนการอุปสมบทของนางชัตติยานีทั้ง ๕๐๐ สำเร็จด้วยความเห็นชอบจากภิกษุสงฆ์ และภายหลังนั้นได้ทรงประทานอนุญาตการอุปสมบทที่ได้รับความเห็นชอบจากภิกษุณีสงฆ์และภิกษุสงฆ์ทั้งสองฝ่าย

ในขณะนั้นพระพุทธองค์มีพระชนมายุ ๔๐ พรรษา ส่วนพระนางโคตมีอายุราว ๙๔ พรรษา พระเถรีทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ไม่นานก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ สันอาสวะกิเลสทั้งปวง เหล่าภิกษุณีทั้ง ๕๐๐ ที่ติดตามพระนางโคตมีเถรีนั้นได้ฟังธรรมเทศนาจากพระนันทกเถระอดีตเจ้าศากยาก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทุกองค์

พระโคตมีปรินิพพาน

เมื่อพระโคตมีเถรีอุปสมบทได้ ๒๖ พรรษา มีอายุครบ ๑๒๐ ปี ครั้นนั้นพระพุทธองค์คงมีพระชนมายุ ๖๖ พรรษา กล่าวคือพระนางสิริมหามายาตั้งพระครรภ์เมื่อพระชนมายุราว ๕๕ พรรษากับอีก ๘ หรือ ๙ เดือน ครั้นทรงพระครรภ์นาน ๑๐ เดือนจึงประสูติพระโอรสในราวพระชนมายุ ๕๖ พรรษา ๖ เดือน ส่วนพระนางโคตมีเถรีมีชันษาน้อยกว่า ๒ ปี จึงควรมีพระชนมายุราว ๕๔ ปีกว่า เมื่อหักอายุ ๕๔ พรรษาออกจากอายุ ๑๒๐ พรรษา ก็เป็นพระชนมายุของพระพุทธองค์ราว ๖๖ พรรษา และพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุ ๘๐ พรรษา จึงทราบว่พระโคตมีเถรีปรินิพพานก่อนพระพุทธองค์ ๑๔ ปี ข้อนี้เป็นการสันนิษฐานที่อาจมากหรือน้อยกว่าราว ๑ หรือ ๒ ปี

ในขณะนั้น พระโคตมีเถรีพำนักอยู่ที่สำนักภิกษุณีแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากกุฎาคารศาลา ในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี อันเป็นที่ประทับของพระบรมศาสดา วันหนึ่งเมื่อพระเถรีออกจากผลสมาบัติ

แล้วพิจารณาถึงอายุสังขารของพระองค์อยู่ ก็ทรงรู้ว่าอายุสังขาร
เหล่านั้นสิ้นแล้ว เหล่าภิกษุณีอีก ๕๐๐ รูป ผู้เป็นบิรवारก็มีความ
เห็นเช่นเดียวกันว่า ถึงเวลาที่พวกตนจะละสังขารแล้วจึงปรึกษากัน
แล้วพากันเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา เพื่อขอประทานพระอนุญาต
เข้าสู่ปรินิพพาน แม้ว่าพระนางโคตมีเถรีจะมีอายุ ๑๒๐ ปี แต่เหล่า
ภิกษุณีบิรวารน่าจะมีอายุราวๆ ๖๐ หรือ ๗๐ กว่าปีขึ้นไป จึงเห็นว่า
ถึงเวลาละสังขารแล้ว ฝ่ายเหล่าอุบาสิกาที่เลื่อมใสพระเถรีเหล่านั้น
เมื่อทราบข่าวพากันร้องไห้ด้วยความอาลัย พระโคตมีเถรีจึงกล่าว
คาถานี้ว่า

รุติน อลัม ปุตตา หาสกาโลยมชช โว.

“ลูกเอ๋ย อย่าร้องไห้ไปเลยวันนี้เป็นเวลา
รื่นเริงของท่านทั้งหลาย”

จิรปปฤติ ยัม มยหัม ปตฺถิตัง อชฺช สิชฺฌเต
อานนทเถริกาโลยัม ก็ โว อสฺสุหิ ปุตฺติกา.

“ความปรารถนา ที่แม่ตั้งไว้ตั้งแต่ต้นมา
ช้านานจะสำเร็จแก่แม่ในวันนี้ บัดนี้ เป็นเวลา
ที่ควรลั่นกลองแสดงความยินดี ลูกเอ๋ย น้ำตา
จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเจ้า”

เป็นธรรมชาติของสตรีที่จะต้องร้องไห้ เมื่อความตายมาพรากบุคคลผู้เป็นที่รักไป เป็นธรรมชาติของคนเราต้องตายในที่สุด สิ่งสำคัญก็คือเมื่อตายแล้วต้องไม่ตกไปในอบายภูมิ ถ้าซังน้ำหนักดูแล้วเห็นว่ากุศลกรรมที่ได้ทำมามีน้อย ความตายก็เป็นสิ่งที่น่าเศร้าและน่ากลัว แต่ถ้าเราตายไปในขณะที่จิตผ่องใสไม่ขุ่นมัวด้วยอกุศลกรรมก็เป็นสิ่งที่ควรยินดี เพราะความตายนั้นหมายถึงการย้ายจากบ้านเก่าไปสู่บ้านใหม่เท่านั้น

ราวหนึ่งแสนกัปล่วงมาแล้ว ในศาสนาของพระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ พระโคตมเถรีเกิดเป็นบุตรสาวของอำมาตย์วันหนึ่งขณะไปทำบุญที่วัด ได้เห็นพระพุทธเจ้าทรงสถาปนาภิกษุณีผู้เป็นพระมาตุจฉา (ซึ่งทรงทำนุบำรุงพระโพธิสัตว์ขณะทรงพระเยาว์เมื่อพระมารดาสวรรคต) ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศในทางรัตตัญญูคือผู้รู้ราตรีนาน เพราะเป็นผู้อาวุโสสูงสุดในบรรดาภิกษุณี พระโคตมเถรีในอดีตชาตินั้นเกิดความเลื่อมใสจึงตั้งความปรารถนาตำแหน่งนั้นในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต และความปรารถนานั้นก็มาสำเร็จในสมัยของพระพุทธเจ้าโคตมนี้

เมื่อวาระสุดท้ายใกล้มาถึง พระโคตมเถรีได้ให้โอวาทแก่ผู้ที่กำลังเศร้าโศกว่า

“ลูกเอ๋ย ถ้าท่านรักเราจริง ขอให้ท่านจงพากเพียรในธรรมเพื่อความดำรงมั่นแห่งพระศาสนาของพระศาสดา พระองค์ประทาน

อุปสมบทแก่สตรีทั้งหลาย เราจึงเบิกบาน ท่านทั้งหลายก็จงปฏิบัติ
ธรรมเจริญรอยตามด้วยความเบิกบานเช่นกันเถิด”

ทรงสรรเสริญพระบรมศาสดา

หลังจากได้ปล่อยโยนเหล่าสตรีบริวารให้คลายเศร้าโศกแล้ว
พระโคตมเถระจึงเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา ถวายบังคมแล้วกราบทูล
ดังนี้ว่า

อหํ สุคต เต มาตา ตฺวณฺจ วีร ปิตา มม
สทฺธมฺมสุขท นาถ ตยา ชาตามฺหิ โคตม.

“ข้าแต่พระสุคต หม่อมฉันเคยเป็นมารดา
เลี้ยงของพระองค์

ข้าแต่พระวีรเจ้า ส่วนพระองค์ทรงเป็น
พระบิดาของหม่อมฉัน

ข้าแต่พระโลกนาถเจ้า พระองค์ทรงเป็น
ผู้ประทานความสุขที่เกิดจากพระสัทธรรม

ข้าแต่พระโคตม หม่อมฉันเป็นผู้ที่พระ-
องค์ทรงให้เกิดแล้ว”

สํวทฺธิโตยํ สุคต รูปกาโย มยา ตว
อนินฺทิตो รมฺมกาโย มม สํวทฺธิโต ตยา.

“ข้าแต่พระสุคต พระรูปกายของพระองค์

“อันหม่อมฉันเคยพุ่มพักให้เจริญเติบโตแล้ว
ส่วนพระธรรมกายที่น่าเพลินใจของหม่อมฉัน
อันพระองค์ทรงพุ่มพักให้เจริญแล้ว”

มธุตุตฺ ตณฺหาสมณํ ขีรํ ตวํ ปายิตฺ มยา
ตยาหํ สนฺตมจฺจนฺตํ ธมฺมขีรฺมฺหิ ปายิตา.

“พระองค์ หม่อมฉันให้ตม้น้ำนมอันระบับ
ความหวานได้เพียงชั่วครู่ ส่วนหม่อมฉัน พระองค์
ทรงให้ตม้น้ำนมคือพระธรรมซึ่งสงบระบับได้
แท้จริง”

จากนั้นได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปนี้

รณฺโณ มาตา มเหสีติ สุลภํ นามมิตฺถินํ
พุทฺธมาตาติ ยํ นามํ เอตํ ปรมทูลฺลภํ.

“พระนามว่าพระพันปีหลวงหรือพระมเหสี
สตรีทั้งหลายได้มาโดยง่าย แต่พระนามว่าพุทธ-
มารดานี้ สตรีทั้งหลายได้มาโดยยากอย่างยิ่ง”

ปรีนิพฺพาตุมิจฺฉามิ วิหาเยมํ กเพวรัง
อนุชานาหิ เม วีร ทุกฺขนฺตกร นายก.

“หม่อมฉันปรารถนาที่จะละทิ้งร่างนี้ปริ-
นิพพาน ข้าแต่พระวีรเจ้า ผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์

ทรงเป็นผู้นำ ขอพระองค์โปรดประทานพระ-
อนุญาต แก่หม่อมฉันเถิด”

จกกุสุมธชาทินเณ ปาเท กมลโกมล
ปสาเรหิ ปณามํ เต กริสํสํ ปุตุต อุตตเม.

“ข้าแต่พระโอรส ขอทรงเหยียดพระยุคล-
บาทอันละเอียดอ่อนเช่นกับดอกบัวอันงามเลิศ
ประดับด้วยลายจักร ขอ และทรง หม่อมฉัน
จะถวายบังคมพระองค์”

เมื่อพระโคตมเถรีทูลขอดังกล่าว พระพุทธองค์ทรงเหยียด
พระบาทออกให้พระนางทรงถวายบังคม โดยพระเศียรของพระนาง
กระทบที่พระบาทของพระองค์ ในปัจจุบันปรากฏว่ามีพระเจดีย์และ
พระพุทธรูปบางสถานที่ห้ามมิให้สตรีขึ้นไปกราบไหว้บูชา โดยที่ผู้
ดูแลอ้างว่าไม่เหมาะสม ขอให้คิดว่าแม้กระทั่งพระพุทธองค์ยัง
เหยียดพระบาทออกให้ถวายบังคมเช่นนี้ การห้ามสตรีขึ้นไปกราบ
ไหว้บูชาดังกล่าวไม่น่าจะสอดคล้องกับพุทธประสงค์

คาถามงคล ๓ คาถา

พระโคตมเถรีได้ร่ำคาถาอีก ๓ บทที่กล่าวถึงบุญสำหรับ
บุคคลที่ถวายสักการะแด่พระพุทธองค์ในขณะยังดำรงพระชนม์ชีพ
ดังนี้

นทโตะ ปริสายั เต วาทิตพพพหาริโน
เย เต ทกขนฺติ วทนํ ธมฺมา เต นรปฺงคว.

“ข้าแต่พระผู้เป็นจอมนรชน เมื่อพระองค์
บันลืออยู่ ในท่ามกลางบริษัทจุลันกลองธรรม
เกรี ชนเหล่าใดจะเห็นพระพักตร์ของพระองค์
ชนเหล่านั้นก็เชื่อว่าเป็นผู้มีโชคดี”

ทีฆมฺกุลี ตมฺพนเช สุภะ อายตปณฺหิเก
เย ปาเท ปณฺมิสฺสนฺติ เตปิ ธมฺมา คุณนฺตร.

“ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงคุณ ชนเหล่าใดจะ
ประณตน์อมพระยุคลบาทอันมีพระองค์ลิยาว มี
พระนขาแดงดงาม มีสันพระบาทยาว แม้ชน
เหล่านั้นก็เชื่อว่าเป็นผู้มีโชคดี”

มธุรานิ ปหฺภูจฺจานิ โทสคฺฆมานิ หิตานิ จ
เย เต วาญยานิ โสสฺสนฺติ ^{๑๔} เตปิ ธมฺมา นรุตฺตม.

“ข้าแต่พระนโรดม ชนเหล่าใดจะได้สดับ
พระพุทธดำรัสอันไพเราะของพระองค์ ยังจิต
ให้ปลาบปลื้ม กำจัดโทษ อำนวยประโยชน์
แม้ชนเหล่านั้นก็เชื่อว่าเป็นผู้มีโชคดี”

สิ่งที่พระโคตมีเถรีหมายถึงในคาถาข้างต้นก็คือ ครั้งนี้เป็นโอกาสสุดท้ายที่หม่อมฉันจะได้เห็นพระศาสดา ได้การถวายบังคม พระยุคลบาท และได้ฟังพระธรรมเทศนา หลังจากนั้นไปหม่อมฉันจะไม่มีโอกาสอีกแล้ว แต่ผู้ที่ยังอยู่ก็ยังมีโอกาสจะได้เห็นพระศาสดาได้ ถวายบังคมพระยุคลบาท และได้ฟังพระธรรมเทศนาต่อไป บุคคลเหล่านั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีโชคดี ความโชคดีของพวกเขาทำให้ได้โอกาสเช่นนั้น

ตามข้อความข้างต้น การที่คนในสมัยพุทธกาลสามารถฟังธรรมจากพระพุทธองค์ได้โดยตรง นับเป็นสิ่งน่าปลาบปลื้มยินดี บุคคลผู้ที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระโอรสย่อมมีโชคกว่าผู้ฟังในปัจจุบันเป็นทวีคูณ เพราะเขาได้ฟังทั้งพระสุรเสียง และได้เข้าใจหลักธรรมคำสอนด้วย

แต่อย่างไรก็ดี เราควรยินดีที่มีโอกาสได้ฟังธรรมที่แสดงโดยพระสาวกที่สืบทอดต่อกันมาของพระพุทธองค์ และถ้าสามารถพัฒนาวิปัสสนาปัญญาจนกระทั่งบรรลุถึงมรรคผลก็ย่อมได้เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ เช่นกัน ทั้งนี้เพราะความเข้าใจคำสอนเป็นสิ่งสำคัญที่สุด

พระโคตมีเถรีตรัสในพระคาถาว่าเสียงของพระศาสดานั้นมีความกังวานไพเราะ แม้ในพระบาลี^{๑๔๒} ก็บรรยายว่าเหมือนเสียงของนกการเวก ในเรื่องนี้ปรากฏสาธกเรื่องของพระนางอสนธิมิตตา

พระมเหสีของพระเจ้าสิริมหาธรรมาโคก พระนางได้สดับเสียงของ
นกการเวกแล้วนึกถึงพระสุรเสียงของพระศาสดาด้วยปีติ ทรงตาม
รู้จิตที่ประกอบด้วยปีตินั้นแล้วบรรลुเป็นโสดาบัน^{๑๔๓}

ในกาลยังได้ตรัสว่า พระสุรเสียงของพระศาสดายังจิตของ
ผู้ได้ฟังให้ปลาบปลื้ม ครั้งหนึ่ง ชาวนาผู้หนึ่งเกิดความทุกข์ใหญ่
หลวงเพราะนาข้าวสาธัญญาพุ่มเสียหาย พระพุทธรองค์เสด็จมา
เยี่ยมแล้วตรัสถามสูตรโปรดชาวนาและภรรยา ทั้งสองเกิดความ
ปลาบปลื้มยินดี ได้บรรลุโสดาปัตติผลในที่สุด^{๑๔๔}

พระเจ้าอชาตศัตรูหลังจากได้ปลงพระชนม์พระราชบิดา
แล้ว ทรงมีความทุกข์โศกสนองนักจนไม่อาจบรรทมได้ พระพุทธร
องค์ตรัสสามัญญผลสูตร ว่าด้วยผลของการออกบวชเป็นสมณะ
แม้ท้าวเธอควรจะได้บรรลुเป็นพระโสดาบัน หากแต่กรรมหนักที่ได้
ทำปิตุฆาตได้ตามมาขัดขวางไม่ให้บรรลุมรรคผลในชาตินี้ อย่างไร
ก็ดี การฟังธรรมนั้นทำให้จิตของท้าวเธอค่อยๆ สงบลงจนสามารถ
บรรทมและมีความสุขใจต่อมา^{๑๔๕}

นอกจากนั้น ในพระคาถายังแสดงให้เห็นว่า คำสอนของ
พระศาสดากำจัดโทษคือความชั่วให้หมดไปได้ บุคคลที่ได้ฟังพระ
ธรรมเทศนาจะสามารถละอกุศลแล้วทดแทนด้วยการทำกุศล สติที่
เกิดจากการฟังพระธรรมเทศนาช่วยให้เจริญวิปัสสนาภาวนากำจัด
อกุศลกรรมทั้งหลายได้ สารกเรื่องของนายตัมพทาลิยะซึ่งเป็นนาย

เพชรฆาต เมื่อได้ฟังธรรมจากพระสารีบุตร จิตของเขาก็น้อมไปในวิปัสสนา เมื่อสิ้นชีพลงได้ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต ไม่ต้องไปเกิดในอบายภูมิด้วยแรงกรรมชั่วที่เขาคนเป็นเวลาช้านาน^{๔๖} ทางด้านโจรองคฺคิมาลยิ่งร้ายกว่านายต้มพทาฐิกะ เพราะสังหารผู้คนมาแล้วมากมาย แต่เมื่อได้ฟังคำสอนของพระศาสดา ก็ได้ขออุปสมบทเป็นพระภิกษุและบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ต่อมา กรรมชั่วที่เขาคนประมาณพ้นคนได้กลายเป็นอโหสิกรรมหลังปรินิพพานแล้ว^{๔๗}

อนึ่ง คำสอนของพระพุทธองค์ช่วยอำนวยประโยชน์ให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต ผู้ที่ปฏิบัติตามธรรมะที่ทรงสั่งสอนก็จะประสบความสำเร็จรุ่งเรืองในทันทีโดยไม่ต้องรอชาติหน้า บางคนในสมัยพุทธกาลได้ประสบความสำเร็จล้มเหลวในชีวิต ด้วยการดื่มสุราหรือเล่นการพนัน แต่เมื่อฟังธรรมะของพระพุทธองค์แล้วหลีกเลี่ยงจากอบายมุขเหล่านั้น ต่อมาสามารถก่อร่างสร้างตัวจนมีโภคทรัพย์ได้ในเรื่องนี้ไม่จำเป็นต้องสงสัยว่าธรรมะอำนวยประโยชน์ในสังสารวัฏได้จริงหรือไม่ เพราะความเจริญรุ่งเรืองในปัจจุบันเป็นเครื่องแสดงชัดเจนเพียงพอแล้ว บางคนเพียงสมาทานไตรสรณคมน์ก็พ้นจากการเกิดในอบายได้ ส่วนผู้ที่รักษาศีล ๕ หรือศีล ๘ เป็นต้นยังได้รับอานิสงส์มหาศาล ถ้าการรักษาศีลนั้นมีการเจริญวิปัสสนาควบคู่ไปด้วยก็อาจส่งผลให้บรรลุมรรคผลได้

สันติสุขในนิพพาน

การนอบน้อมพระสงฆ์

พระโคตมเถรีเสด็จเข้าไปในหมู่ภิกษุสงฆ์ ครั้นกราบไหว้พระสงฆ์แล้วได้กราบไหว้พระราहुล พระนันทะ และพระอานนท์ แล้วตรัสพระคาถา ๒ คาถาดังนี้

อาสีวิสาलयสเม	โรคาวาเส กเพวเว
นิพพิณฑา ทุกขสงฺขมาญ्ञ	ชรามรณโคจเร.
นานากลิมลากิณฺเณ	ปรายตฺเต นีรีหเก
เตน นิพฺพาทมุจฺฉามิ	อนุมณฺณถ ปุตฺตกา.

“ลูกเอ๋ย แม่ระอาร่างกายที่เป็นเหมือนที่อยู่ของอสรพิษ เป็นรังโรค เป็นที่ประชุมของทุกข์ มีชราและมรณะเป็นเขตแดน เต็มไปด้วยโทษและสิ่งสกปรกต่างๆ เกี่ยวเนื่องกับสิ่งอื่นอยู่ด้วยตนเองไม่ได้ ดังนั้น แม่จึงปรารถนาจะนิพพาน ลูกเอ๋ย พวกเธอโปรดอนุญาตแม่เถิด”

ร่างกายของเรานี้ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ จำแนกเป็น :-

๑. **ปฐวีธาตุ** ได้แก่ ส่วนต่างๆ ของร่างกาย ๒๐ ส่วน คือ

- ๑.๑ - ผม - ขน - เล็บ
- ฟัน - หน้,
- ๑.๒ - เนื้อ - เอ็น - กระดูก
- ไชกระดูก - ม้าม,
- ๑.๓ - หัวใจ - ตับ - พังผืด
- ไต - ปอด,
- ๑.๔ - ลำไส้เล็ก - ลำไส้ใหญ่ - อาหารใหม่
- อาหารเก่า (อุจจาระ) - มนัสมอง^{๑๔๘}

๒. **อาโปธาตุ** ได้แก่ ของเหลวต่างๆ ในร่างกาย คือ

- ๒.๑ - ดี - เสลด - หนอง
- เลือด - เหงื่อ - มนชั้น,
- ๒.๒ - น้ำตา - มนเหลว - น้ำลาย
- น้ำมูก - ไชข้อ - ปัสสาวะ^{๑๔๙}

๓. **เตโชธาตุ** ได้แก่ ความร้อน ๔ ชนิด คือ

- ไออุ่น - ไฟทำให้เสื่อมโทรม
- ไฟแผดเผา - ไฟที่ย่อยอาหาร^{๑๕๐}

๔. วาโยธาดุ ได้แก่ ลม ๖ ชนิด คือ

- ลมพัดขึ้นเบื้องบน - ลมพัดลงเบื้องต่ำ
- ลมในท้อง - ลมในลำไส้
- ลมแล่นไปตามร่างกาย - ลมหายใจ^{๑๔๑}

มหาภูตรูป ๔ อย่างเป็นที่มาของความทุกข์และความเจ็บป่วยของสัตว์โลก เพราะเมื่อมหาภูตรูปเกิดความแปรปรวนย่อมเป็นเหตุให้เจ็บป่วยและตาย ดังนั้นจึงเปรียบเสมือนงูพิษ ๔ ประเภท คือ

๑. งูปากไม้ (กัมมฐมฺหะ)

ทำให้คนที่ถูกกัดตัวแข็งกระด้าง เหมือนกับไม้แล้วตายไป ร่างกายของคนที่มีปฐวีธาตุแปรปรวนก็แข็งตัวตายไปเช่นกัน^{๑๔๒} แม้แต่เนื้อร้ายที่ก่อตัวขึ้นในร่างกายก็นับเข้าในปฐวีธาตุที่แปรปรวน

๒. งูปากเน่า (ปุตฺติมฺหะ)

ทำให้คนที่ถูกกัด มีน้ำไหลออกมาจากร่างกาย เน่าเปื่อยตายไป ร่างกายของคนที่มีอาโปธาตุแปรปรวนก็มีน้ำไหลออกจากร่างกายแล้วเน่าเปื่อยตายไปเช่นกัน^{๑๔๓} แม้แต่การถ่ายท้อง หรือ อาเจียนก็นับเข้าในอาโปธาตุที่แปรปรวน

๓. งูปากไฟ (อัคคิมฺหะ)

ทำให้คนถูกกัดรู้สึกร้อนไปทั่วร่างกายแล้วตายไป ร่างกายของคนที่มีเตโชธาตุแปรปรวนก็รู้สึกร้อนไปทั่วร่างกายแล้วตายไปเช่น

กัน^{๕๕} แม้แต่ความรู้สึกหนาวๆ ร้อนๆ แล้วมีอาการไข้ขึ้นสูง ก็นับ
เข้าในเตโชธาตุที่แปรปรวน

๔. ฐปากศาสตรา (สัตตมุขะ)

ทำให้คนที่ถูกกัดแล้วมีข้อต่อและเส้นเอ็นในทั่วร่างกายหลุด
กระจายตายไป ร่างกายของคนที่ว่าโยธาตุแปรปรวนมีข้อต่อและ
เส้นเอ็นทั่วร่างกายหลุดกระจายแล้วตายไปเช่นกัน^{๕๕} แม้คนที่เป็
นโรคอัมพฤกษ์อัมพาตจนไม่สามารถเคลื่อนไหวร่างกาย หรือพูดจา
ไม่ได้ ก็เกิดจากการแปรปรวนของธาตุลม

นอกจากนั้น โรคทั้งหมดปรากฏได้ก็เพราะมีร่างกายอยู่
ร่างกายนั้นหากเหตุปัจจัยสมบูรณ์ เช่น การกินอัม นอนหลับ ออก
กำลังกาย หรือหลีกเลี่ยงจากอบายมุข มนุษย์ก็มีสุขภาพดี แต่ถ้า
หากเหตุปัจจัยบกพร่องไปโรคก็เกิดขึ้นทันที บางคนเจ็บป่วยจน
ต้องหาหมอหายารักษาโรคอยู่เสมอ เพราะมีร่างกายนี้อยู่那儿แหละ
ดังนั้น ร่างกายนี้จึงเป็นรังของโรค

ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมของทุกข์ ดังจะเห็นได้ว่า การมี
ร่างกายทำให้สัตว์โลกเป็นทุกข์ทางกาย แม้ทุกข์ทางใจก็ยังเกิดขึ้น
เนื่องด้วยร่างกาย **แม้สังขารทุกข์คือทุกข์ประจำสังขาร** ก็เกิดได้
เพราะร่างกายนี้เช่นกัน ดังนั้น ร่างกายจึงเป็นที่ประชุมของทุกข์

ร่างกายมีชราและมรณะเป็นเขตแดน คือเป็นสถานที่เกิด
ชราและมรณะ

ความชรอันได้แก่ ภาวะผมหงอก ฟันหัก ผิวหนังเหี่ยว หลังโก่ง หูตึง ตาฝ้ามัว เป็นต้น เกิดขึ้นได้เพราะมีร่างกายน้อยอยู่ ส่วนความตายก็เนื่องด้วยร่างกายที่มีรูปอย่างเดี๋ยวบ้าง มีนามอย่างเดี๋ยวบ้าง หรือมีทั้งรูปทั้งนามบ้าง สัตว์โลกล้วนอยู่ในอาณาจักรของชราและมรณะ ไม่ว่าจะเป็นผู้มีอำนาจบาตรมียิ่งใหญ่ มีปัญญา มาก มีทรัพย์มาก หรือมีฤทธิ์มาก ก็ไม่อาจต่อต้านชราและมรณะได้ พระโคตมเถระจึงกล่าวว่า “ร่างกายมีชราและมรณะเป็นเขตแดน”

ร่างกายยังเต็มไปด้วยโทษและสิ่งสกปรกต่างๆ โทษที่เกี่ยวกับรูป ก็คือโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ส่วนโทษที่เกี่ยวกับนาม เป็นความชั่วทางใจ รวมไปถึงโทษประจำสังขาร คือ การดูแลรักษาสังขารให้คงอยู่ต่อไป และสภาวะไม่เที่ยงเป็นต้นของสังขาร นอกจากนั้น สิ่งสกปรกต่างๆ ในร่างกาย ก็คืออาการ ๓๒ อันเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไปเหมือนเป็นสิ่งสกปรก เช่น ขน เหงื่อ น้ำมูก รวมไปถึงความชั่วอันเป็นสิ่งสกปรกทางใจ

แม้ทุกคนจะกล่าวว่าเป็นร่างกายของตน แต่ความจริงแล้วยังมีสิ่งอื่นมากมายอยู่ในร่างกายนี้ เช่น หนอน ๘๐ ชนิดที่ใช้ร่างกายนี้เป็นเหมือนเป็นที่พำนักของมัน เป็นที่กิน ที่ดื่ม ที่ขับถ่าย ที่ผสมพันธุ์ และที่แพร่พันธุ์ นอกจากหนอนแล้วสัตว์ต่างๆ มียูง แมลงวัน มด หรือตัวเรือด เป็นต้น ก็ชอบมาอาศัยร่างกายนี้เป็นอาหารและที่อยู่ของมัน ดังนั้น ร่างกายจึงเกี่ยวเนื่องกับสิ่งอื่น

นอกจากนั้น ร่างกายของมนุษย์อยู่ด้วยตนเองไม่ได้ เราไม่สามารถบำรุงรักษาตนเองให้เป็นสุขอยู่เสมอ เพราะเมื่อเจ็บป่วยไม่สบายก็รักษาเองไม่ได้ เจ้าของร่างกายต้องพาไปหาแพทย์ อีกทั้งร่างกายไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกเพื่อความสุข ถ้าหิวก็ต้องกินเพื่อแก้หิว ถ้ากระหายก็ต้องดื่มเพื่อดับกระหาย ถ้าอยากเห็นรูปสวยหรือฟังเสียงไพเราะก็ต้องแสวงหารูปและเสียงที่ตนชอบใจ พระเถรีจึงกล่าวว่า ร่างกายอยู่ด้วยตนเองไม่ได้

พระโคตมีเถรีปลอบพระอานนท์

ในขณะที่พระโคตมีเถรีลาพระภิกษุสงฆ์นั้น พระราहुลและพระนันทะได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงเป็นผู้มั่นคงไม่เศร้าโศกกับการปรินิพพานของพระอัยยิกา (ของพระราहुล) และพระมารดา (ของพระนันทะ) แต่พระอานนท์ยังเป็นพระเสกขบุคคลที่ยังต้องฝึกฝนต่อไป จึงหลั่งน้ำตาร้องไห้คร่ำครวญอยู่ว่า

หา สนฺตึ โคตมี ยาทิ หนูน พุทฺโธปิ นิพฺพุตึ
คจฺจติ นจิเรเนว อคฺคิริว นิรินฺโหน.

“พระโคตมีเถรีจะเสด็จไปนิพพานที่สงบ
สุขแล้วหนอ คงอีกไม่นานเลย แม้พระพุทธเจ้า
ก็จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน เหมือนไฟที่หมด
เชื้อแล้วหนอ”

เมื่อได้ฟังคำของพระอานนท์ พระเถรจึงกล่าวพลอบว่า

สูตรสาครคมگیر	พุทโธปฏฺฐานตปฺปร
น ยุตฺตํ โสจิตฺตํ ปุตฺต	หาสกาเล อุปฏฺจิต
ตยา เม สรณํ ปุตฺต	นิพฺพานํ ตมฺปากตํ.

“ลูกเอ๋ย พ่อมีความรู้อันล้ำลึกดุจดั่งห้วง
สาคร เอาใจใส่ในการอุปัฏฐากพระพุทฺธองค์
เมื่อกาลเป็นที่ร่ำเรงปรากฏขึ้นแล้ว อย่าได้
เศร้าโศกไปเลย แม่ได้บรรลุนิพพานอันเป็น
ที่พึงด้วยการช่วยเหลือของพ่อ”

ตยา ตาต สมชฺฌมฺภี	ปพฺพชฺช อนุชานิ โน
มา ปุตฺต วิมโน โหหิ	สพลฺล เต ปริสฺสโม.

“ลูกเอ๋ย พ่อได้ทูลขอแล้วพระศาสดาจึง
อนุญาตให้แม่บวช อย่าเศร้าโศกเสียใจไปเลย
เพราะความพยายามของพ่อมีผลมาก”

ยํ น ทิฏฺฐํ ปุราณํ	ติตฺถิกาจรีเยหิ
ตํ ปทํ สุกุมารีหิ	สตุตฺตวสฺสหาหิ เวทิตํ.

“แต่ก่อนนี้แม่พวกเจ้าลัทธิทั้งหลายไม่รู้จัก
นิพพาน บัดนี้เด็กหญิงอายุ ๗ ขวบก็ประจักษ์
ได้”

ด้วยคาถาข้างต้นนี้ พระโคตมเถรกล่าวสรรเสริญคุณของพระอานนท์ที่ได้ช่วยอ่อนน้อมให้ทรงอนุญาตการบรรพชาของสตรี หากพระเถรและบริวารยังครองฆราวาสอยู่ ก็อาจบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ได้ยาก แต่ด้วยความช่วยเหลือของท่านพระอานนท์ พระเถรพร้อมทั้งบริวารจึงได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และยิ่งกว่านั้นคือสตรีอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากก็ยังมีโอกาสได้บวชเพื่อประพาศพรหมจรรย์จนบรรลุเป็นพระอรหันต์หลังจากพระบรมศาสดาทรงปรินิพพานแล้วด้วย

ก่อนหน้านี้พระพุทธองค์จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณได้มีตาบสหลายคน เช่น สรวังคตาบส อาฬารตาบส และอุทกตาบส ที่ได้มานอภิญญามีอิทธิฤทธิ์มาก แต่ตาบสเหล่านั้นก็หารู้จักกับนิพพานไม่ ครั้นเมื่อสตรีได้รับอนุญาตให้อุปสมบทในพระธรรมวินัย แม้เด็กหญิงอายุเพียง ๗ ปีก็สามารถบวชเป็นสามเณรีปฏิบัติธรรมจนเข้าถึงนิพพานได้ ดังนั้น พระเถรจึงปลอบโยนพระอานนท์ว่าท่านควรยินดีที่ได้กระทำประโยชน์อันใหญ่หลวง

พระโคตมเถรแสดงปาฏิหาริย์

เมื่อใกล้เวลาที่พระโคตมเถรจะปรินิพพาน พระศาสดามีพระดำรัสให้พระเถรแสดงอภิญญาว่า

ถีนํ ธมฺมาภิสมเย

เย พาลา วิมตํ คตา

เตสํ ทิฏฺฐิปปหานตถํ

อิทฺธิ ทสฺเสหิ โคตมิ.

“โคตมี คนพาลเหล่าใดสงสัยในการตรัสรู้
ธรรมของสตริ เธอจงแสดงฤทธิ์เพื่อการขจัด
ทิวฐิของคนพาลเหล่านั้น”

ในสมัยที่พระพุทธองค์กำลังเผยแผ่พระพุทธศาสนาอยู่นั้น
เหล่าเดียรธีย์นอกศาสนากำลังเฟื่องฟู พวกเดียรธีย์ไม่ยอมรับว่า
สตริกก็อาจปฏิบัติธรรมจนสำเร็จมรรคผลนิพพานและฌานอภิญญา
เพื่อขจัดความสงสัยของคนพวกนี้ พระศาสดาจึงทรงให้พระเถรี
แสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ แม้ในอดีตพระองค์จะได้ทรงห้ามไม่ให้
ภิกษุแสดงอิทธิฤทธิ์ เพราะเหล่าชนที่ไม่ศรัทธาอาจจะกล่าวโจมตีได้
แต่ครั้งนี้เป็นการแสดงปาฏิหาริย์ครั้งสุดท้ายของพระเถรี ก่อนจะ
ปรินิพพานจึงทรงอนุญาต

พระโคตมีเถรีถวายบังคมพระศาสดาแล้วได้แสดงปาฏิหาริย์
เนรมิตพระองค์เดียวเป็นหลายพระองค์ เนรมิตหลายพระองค์เป็น
พระองค์เดียว กล่าวคือเนรมิตรูปเหมือนของพระองค์ขึ้นหลายองค์
แล้วเนรมิตให้เหลือองค์เดียว เหาะไปในอากาศ ดำลงไปในพื้นที่ดิน
เนรมิตองค์ให้เป็นรูปร่างต่างๆ เช่น เป็นพระเจ้าจักรพรรดิแวดล้อม
ด้วยอำมาตย์และข้าราชการบริวาร เป็นต้น การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์
ของพระเถรีทำให้คนที่ศรัทธาอยู่แล้วมีศรัทธายิ่งขึ้น และทำให้คนที่
ไม่ศรัทธาหันมาศรัทธาในพระศาสนา

คำขอครั้งสุดท้าย

เมื่อได้แสดงปาฏิหาริย์ตามพระพุทธานุญาตแล้ว พระเถรี
ได้กราบทูลขอเป็นครั้งสุดท้ายดังนี้

สา วิสวสสสติกา

ชาติยาหํ มหามุเน

อลเมตตาวตา วีร

นิพพานิสสามิ นายก.

“ข้าแต่พระมหามุนีผู้อาจหาญทรงเป็นผู้นำ
หม่อมฉันนั้นมีอายุได้ ๑๒๐ ปี ปาฏิหาริย์เพียง
เท่านี้พอแล้ว หม่อมฉันจักนิพพาน”

พระพุทธองค์ประทานพุทธานุญาต ด้วยพระคุณิภาพ
พระโคตมเถรีพร้อมด้วยภิกษุณี ๕๐๐ รูปถวายบังคมแล้วลุกกลับไป
สำนักภิกษุณี พระพุทธองค์เสด็จส่งพระมาตุจฉาถึงชุมประตุ ฌ ที่
นั้นพระเถรีและบริวารกราบถวายบังคมลาพระศาสดาเป็นครั้งสุดท้าย

ปรินิพพาน

พระโคตมเถรีพร้อมด้วยเหล่าภิกษุณีเมื่อเสด็จมาถึงสำนัก
ภิกษุณีแล้ว นั่งพับเพียบตามธรรมเนียมของภิกษุณี ^{๑๕๖} แวดล้อม
ด้วยอุบาสิกาบริวารที่เคารพรักในพระเถรี ต่างพากันเข้ามาร้องไห้
คร่ำครวญอยู่ พระนางทรงเรียกอุบาสิกาคนหนึ่งผู้มีศรัทธาแรงกล้า
และพากเพียรปฏิบัติเข้ามาที่ใกล้แล้วยกพระหัตถ์ขึ้นลูบศีรษะของ
อุบาสิกา จากนั้นจึงประทานโอวาทว่า

อลั ปุตตา วิสาเทณ มารปาसानุวตตินา
อนิจุจ สงฺขตํ สพฺพํ วิโยคนตํ จลาจลํ.

“ลูกเอ๋ย อย่าโศกเศร้าคร่ำครวญไปเลย
อย่าตกอยู่ในบ่วงมาร สังฆธรรมทั้งปวงล้วน
ไม่เที่ยง จะต้องพรากจากกันในที่สุด ไม่มีอะไร
ยั่งยืนเลย”

จากนั้น พระเถรีทรงส่งพวกอุบาสิกาเหล่านั้นให้แยกย้าย
กลับไปยังที่อยู่ของตนเอง ทรงเข้าปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน
จตุตถฌานตามลำดับ แล้วเข้าฌานทั้งหลายโดยปฏิโลมจนถึงปฐม-
ฌาน แล้วจึงเข้าอรูพฌาน ๔ ไปตามลำดับ แล้วเข้าฌานโดยปฏิโลม
จนถึงปฐมฌานอีก หลังจากนั้นจึงเข้าปฐมฌานไปจนถึงจตุตถฌาน
ครั้นเมื่อออกจากจตุตถฌานแล้ว พระเถรีจึงปรินิพพาน ดับขันธ
เหมือนเปลวไฟที่ดับไป เพราะหมดทั้งน้ำมันและไส้ ส่วนบรรดา
ภิกษุณีบริวารทั้ง ๕๐๐ ก็ได้ดับขันธปรินิพพานไปด้วยอาการอย่าง
เดียวกัน พระเถรีและภิกษุณีบริวารล้วนปรินิพพานในอิริยาบถนั่ง
ทั้งสิ้น

เมื่อพระเถรีปรินิพพานลงแล้ว พระพุทธรองค์ทรงรับสั่งให้
พระอานนท์ดำเนินการฌาปนกิจ พระอานนท์จึงป่าวประกาศให้
พระสงฆ์จากที่ใกล้ไกลทราบเพื่อให้มาร่วมงานฌาปนกิจ ในครั้งนั้น
ไม่เพียงแต่มนุษย์เท่านั้นแม้กระทั่งเทวดาจำนวนมากก็มาร่วมบูชา

พระเถรีเป็นครั้งสุดท้าย กล่าวกันว่าพินิจงานชิ้นนี้ยังยิ่งใหญ่กว่า
การปรินิพพานของพระพุทธองค์เสียอีก หลังจากการทำฌาปนกิจ
พระสรีระของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้ผ่านไปแล้ว พระอานนท์
ได้น้อมเอาพระอัฐิธาตุซึ่งเก็บอยู่ในบาตรเข้าไปถวายแด่พระผู้มี-
พระภาค พระพุทธองค์ทรงประคองบาตรด้วยพระหัตถ์แล้วได้ตรัส
สรรเสริญพระมาตุจฉาว่า

“การสิ้นชีพของโคตมี เหมือนกิ่งไม้ใหญ่หักหลุดจากลำต้น
โคตมีข้ามห้วงสาครแห่งสงสารไปแล้ว เพราะกิเลสได้ดับไปแล้ว
ทุกข์ทั้งมวลย่อมดับไป เมื่อยังมีชีวิตอยู่โคตมีเป็นบัณฑิตและเป็นผู้
รัตตัญญู ผู้รู้ราตรีนานกว่าภิกษุณีทั้งหลาย มีอภิญญา ๕ ชำนาญใน
อัสวักขยญาณ ปัญญาที่ดับกิเลส เพียบพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ”

พระศาสดาทรงสรรเสริญพระนิพพาน

ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถา ๒ บทดังนี้

อโยชนหตสฺเสว

ชลโต ชาตเวทสฺส

อนุปฺพพฺพนตสฺส

ยถา น ฌายเต คติ.

“ความเป็นไปของประกายไฟที่ลู่กลิ้งลง
ขึ้นเพราะถูกก้อนกระทบ[ทิ้งเหล็ก] ดับสนิทไป
ตามลำดับ ไม่มีใครรู้ได้ จันใด”

เอว สมมา วิมุตตานํ กามพณโธมตารินํ
ปญญาเปตํ คติ นตถิ ปตุดตานํ อจลํ สุขํ.

“คติของพระอรหันต์ ผู้หลุดพ้นโดยชอบ
แล้วซึ่งข้ามเครื่องผูกพันคือกามและห้วงภพได้
บรรลुถึงสุขอันสงบ ย่อมไม่มีเพื่อจะให้ใครๆ
รู้ได้ ก็นั่นนั่น”

เรื่องนี้อธิบายว่า เมื่อช่างเหล็กตีเหล็กบนทั่งด้วยค้อนใหญ่
จะเกิดประกายไฟกระจายออกมาชั่วขณะแล้วดับไป ไม่มีใครรู้ได้ว่า
ประกายไฟนั้นหายไปไหน คติที่ไปของพระอรหันต์ที่ข้ามห้วงภพ
ได้แล้วก็เช่นเดียวกัน เมื่อไม่มีความยึดมั่นอารมณ์ที่มักปรากฏใน
ขณะไถ่ตาย คือ กรรม กรรมนิमित และคตินิमित ก็ไม่ปรากฏอีก
พระอรหันต์มักเข้าฌานหรือเจริญวิปัสสนาแล้วปรินิพพานโดยไม่รับ
เอากรรมเป็นต้นมาเป็นอารมณ์ของจุติจิต รูปร่างของท่านได้ดับไป
เมื่อจุติจิตดับลงแล้วโดยไม่มีรูปร่างใหม่เกิดขึ้น การดับขั้นนี้
เป็นสุขอันสงบไม่หวั่นไหว เพราะไม่มีรูปร่างเกิดขึ้นอีก ดังนั้นจึงไม่
อาจกล่าวว่าพระอรหันต์ปรินิพพานแล้วไปอยู่ที่ภูมิใดใน ๓๑ ภูมิ
เหมือนประกายไฟที่ดับไปแล้วไม่อาจกล่าวว่ายู่ในสถานที่แห่งใด

ผู้ที่ยึดมั่นอยู่กับอัตตาตัวตนอาจกล่าวว่า ตัวตนของพระอรหันต์ได้อันตรธานหายไปเป็นความว่างเปล่า ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงในข้อแรกที่จะต้องเข้าใจคือ อัตตาตัวตนหรือบุคคลนั้นไม่มีอยู่จริง หากเป็นเพียงสภาวะธรรมของกระแสขันธ์ที่เกิดดับสืบเนื่องกันอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น สภาวะธรรมนี้เป็นเหตุให้เกิดความยึดมั่นขึ้น แต่แท้จริงแล้วขันธ์ก็เป็นเพียงกองทุกข์ ผู้ปฏิบัติที่เพียบพร้อมด้วยศีลสมาธิ และวิปัสสนาปัญญาย่อมเกิดความเบื่อหน่าย ดังในคาถาที่พระโคตมเถรตรัสไว้ และส่งผลให้เชือกที่ผูกพันเราไว้กับรูปนามถูกตัดให้ขาดสะบั้น หลังจากจุดิจิตของพระอรหันต์ดับ ขันธ์ทั้งปวงก็ดับลงโดยสิ้นเชิง นี่ไม่ได้หมายถึงความว่างเปล่า แต่หมายถึงการดับไม่เหลือของวิภูฏทุกข์ เมื่อวิภูฏทุกข์ดับ ภพใหม่ก็ไม่มีอีก และชรา มรณะ ตลอดจนความทุกข์ทั้งมวลก็ดับไปทั้งหมด

อาจเกิดคำถามว่า “ถ้าสามารถไปสวรรค์ที่ไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย จะไม่ดีกว่าหรือ”

สวรรค์ที่ว่าเป็นเพียงจินตนาการ เพราะสิ่งใดมีการเกิดขึ้น สิ่งนั้นย่อมดับไปเป็นธรรมดา แม้ว่าวิมานของเทวดาและพรหมจะเป็นที่สวรรค์ที่พร้อมด้วยทิพย์สุข แต่ก็ยังปรากฏรูปนามที่อยู่ในสภาพแปรเปลี่ยนเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เมื่ออายุขัยของเทวดาและพรหมหมดลงก็ต้องตายในที่สุด

ดังนั้น ความสุขที่แท้จริง ก็คือ ความดับไม่เหลือของรูป

และนามอันเป็นทุกขสังเอนั้น แต่ทุกขสังจะดับไปได้ก็ด้วยการดับ
ตัณหาซึ่งเป็นสมุทัยสังด้วยมรรคญาณและผลญาณ และเมื่อจุติจิต
ของพระอรหันต์ดับลง ชนฺธ์ทั้งปวงไม่เกิดขึ้นอีก จึงเป็นการดับชนฺธ์
โดยไม่มีเชื้อที่เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพาน

พระพุทโธวาท

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน ที่แสดงเรื่องพระโคตม ^{๑๔๗}
มีอุยโยชนคาถาหรือโอวาทที่พระบรมศาสดาประทานแก่เหล่าสาวก
ดังนี้

อตฺตทํปา ตโต โหถ สติปญฺจานโคจรา
ภาเวตฺวา สตฺต โพชฌงฺเค ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถ.

“เพราะฉะนั้น พวกเธอทั้งหลายจงมีตน
เป็นที่พึ่ง จงมีสติปัฏฐานเป็นทางดำเนินเถิด
เธอทั้งหลายอบรมโพชฌงค์ ๗ ประการแล้ว
จักบรรลุมรรคผลกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”

คาถานี้กล่าวตักเตือนเหล่าสาวกให้เจริญสติปัฏฐาน ตามที่
ตรัสไว้ในสติปัฏฐานสูตรว่า

“ผู้มีสติปัฏฐาน ๔ คือ

๑. กายานุปัสสนา (การตามรู้กายารูป)
๒. เวทนानุปัสสนา (การตามรู้เวทนา)
๓. จิตตานุปัสสนา (การตามรู้จิต)
๔. ธรรมานุปัสสนา (การตามรู้สภาวะธรรม)

เป็นทางดำเนิน คือ อบรมให้เกิดขึ้นในจิตของตนเสมอ
ชื่อว่าเป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง”

ตนในเรื่องนี้ก็คือสติปัฏฐาน ๔ ที่อบรมในกระแสจิตนั่นเอง
การเจริญสติปัฏฐานนั้นเป็นปัจจัยให้บรรลุโพชฌงค์ ๗ และการ
เจริญโพชฌงค์ ๗ ก็เป็นปัจจัยให้บรรลุปัญญาขั้นสูงสุดที่นำไปสู่
นิพพานอันเป็นการดับรูปนามโดยสิ้นเชิง ดังนั้น พระพุทธองค์จึง
ตรัสว่า

“เธอทั้งหลายอบรมโพชฌงค์ ๗ ประการแล้ว จักบรรลุ
มรรคผล กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”

ธมฺมํ จเร สุจฺริตํ
ธมฺมจารี สุขํ เสติ

น ตํ ทุจฺจริตํ จเร
อสุมี โลเก ปรมฺหิ จ.
(ขุ. ธ. ๒๕.๑๖๙.๔๗)

“จงประพฤติธรรมคือการบิณฑบาตให้สุจริต อย่าประพฤติ
ทุจริต เพราะผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”

ເທີງວຽດ

เชิงอรรถ

บทนำ

๑ ม. พุ. ๑๒.๔๖๐.๔๑๔

บทที่ ๑

๒ พ. พ. ๒๕.๑๕.๘

๓ เอตถ ปน โสตาปัตติมคฺคํ ภาเวตฺวา ทิฏฐิวิจิกิจฺจนาปหาเนน
ปหีนายคฺคโม สุตตฺถุขตฺตฺปุโร โสตาปนโน นาม โหติ. (สงคห. หน้า
๖๓)

“อนึ่ง ในบรรดามรรคและผลเหล่านี้ บุคคลผู้เจริญโสดาปัตติ-
มรรคแล้ว ละการไปสู่อบายได้แล้ว ด้วยการกำจัดทิฏฐิและวิจิกิจนา
ชื่อว่า พระโสดาบัน ผู้มีการเกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก”

๔ สกทาคามิมคฺคํ ภาเวตฺวา ราคโทสมหานํ ตณฺหตรตฺตา สกทาคามี
นาม โหติ สกิทเว อิมํ โลกํ อาคณฺตฺวา. (สงคห. หน้า ๖๓)

“บุคคลผู้เจริญสกทาคามิมรรค ย่อมได้ชื่อว่า พระสกทาคามี
เนื่องจากเป็นผู้มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว เพราะกระทำราคะ โทสะ
และโมหะให้เบาบาง”

๕ อนาคตามิมัคค์ ภาเวตฺวา กามราคพฺยาปาทานมฺวเสสฺสปปหาเนน
อนาคตามิ นาม โหติ อนาคตฺวา อิตฺถตฺตํ. (สงฺคห. หน้า ๖๓)

“ผู้เจริญอนาคตามิมรรค ชื่อว่า พระอนาคตามิ คือผู้ไม่มาสู่โลกนี้
อีก เพราะละกามราคะและพยาบาทได้อย่างสิ้นเชิง”

๖ องฺ. ปญฺจก. ๒๒.๔๔.๔๕, องฺ. อ. ๓.๒๖

๗ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตฺวา อนวเสสสิเลสฺสปปหาเนน อรหา นาม
โหติ ขีณาสโว โลเก อคฺคทกฺขิณฺเญโย. (สงฺคห. หน้า ๖๓)

“ผู้เจริญอรหัตตมรรค ชื่อว่า พระอรหันต์ เป็นผู้สิ้นกิเลส ผู้
เป็นทักขิณฺเญยบุคคลผู้เลิศในโลก เพราะละกิเลสได้โดยไม่เหลือ”

๘ ขุ. เถร. ๒๖.๖๐๖.๓๖๐

๙ คำว่า นิพฺพิส มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. พบ, ได้รับ = นิ บทหน้า + วิส ฐาตุ (ปเวสเณ = เข้าไป)
+ อ บัจจัย + อนต บัจจัย ดังคำว่า อนิพฺพิส (เมื่อไม่พบ) ในคาถาว่า

อเนกชาติสํสาริ

สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ

คหการํ คเวสนฺโต

ทุกฺขา ชาติ ปฺนปฺปนํ

(ขุ. ธ. ๒๕.๑๕๓.๔๔)

“เราแสวงหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่
พบปัญญา ได้เวียนว่ายตายเกิดในสงสารนับชาติ
ไม่ถ้วน การเกิดแล้วเกิดอีกเป็นทุกข์”

ตั้งหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาของเถรคาถาว่า

อนิพพิสนฺติ ตสฺส นีวตฺตกณฺณํ อวินฺทนฺโต อลภนฺโต. (เถร. อ.

๑.๒๖๗)

“คำว่า อนิพพิสฺ (เมื่อไม่พบ) หมายความว่า เมื่อไม่พบ คือ ไม่ประสบปัญหาที่ขัดขวางนายช่างผู้สร้างเรือนนั้น”

๒. คำจ้าง = นิ บทหน้า + วิส ฐาตุ (ปเวสเน = เข้าไป) +
อ ปัจจัย ตั้งคัมภีร์ฎีกาของสังยุตตนิกายกล่าวว่า

นิพพิสฺ ภตโก ยถาติ เวตนํ ภตํ อิจฺฉนฺโต กาลกฺขยํ อุกฺกขนฺโต
ภตกปฺริโส วีย. (ส. ฎี. ๑.๑๗๘)

“คำว่า นิพพิสฺ ภตโก ยถา (เหมือนลูกจ้างต้องการค่าจ้าง) หมายความว่า เหมือนลูกจ้างรอรับค่าจ้าง คือค่าตอบแทน จึงมองหาความสิ้นไปของเวลา”

นิพพิสนฺติ วา นิพฺเพสํ เวตนํ ปฏิกฺกขนฺโต ภตปฺริโส ยถา. (ที. ฎี.
๒.๔๔๓)

“อีกอย่างหนึ่ง คำว่า นิพพิสฺ (ค่าจ้าง) หมายความว่า เหมือนลูกจ้างรอรับค่าจ้าง”

พระอรรถกถาจารย์ไข นิพพิสฺ ว่า นิพฺเพสํ และไข นิพฺเพสํ อีกทอดหนึ่งว่า เวตนํ เพื่อแสดงว่า คำทั้งสามศัพท์นั้นเป็นคำไวพจน์กัน ตั้งคัมภีร์อภิธานปทีปิภา (คาถา ๕๓๑) กล่าวว่า นิพฺเพโส เวตนํ มุลฺลํ (ค่าจ้าง = นิพฺเพส, เวตน, มุลฺล)

๓. ประกอบการงาน, ทำงาน ดังคัมภีร์อรรถกถาของเถร-
คาถากล่าวว่า

นิพพิสนฺติ นิพพิสนฺโต, ภติยา กมฺมํ กโรนฺโต. (เถร. อ. ๒.๒๔๐)

“คำว่า นิพพิสฺ แปลว่า ประกอบ[การงาน] คือ ทำงานเพื่อ
ค่าจ้าง ”

แม้ในฎีกาของทีฆนิกายก็พบข้อความว่า

นิพพิสนฺติ ยสฺส ปน ตํ กมฺมผลํ นิพพิสนฺโต นิยุตฺชนฺโต. (ที.
ฎี. ๒.๔๔๓)

“คำว่า นิพพิสฺ แปลว่า ประกอบผลงานนั้นของการงานใด”

ดังนั้น คำว่า นิพพิสฺ ภตโก ยถา จึงมีความหมาย ๒ ประการ
คือ

- เหมือนลูกจ้างรอรับค่าจ้าง = คำว่า นิพพิสฺ เป็นกรรม
ของปาลุเสสสะ ปฏิกฺกชนฺโต ที่มาจากกิริยาคุมพากย์ว่า ปฏิกฺกขามิ

- เหมือนลูกจ้างที่ประกอบการงานอยู่ = คำว่า นิพพิสฺ
เป็นวิเศษณะของ ภตโก

๑๐ อัง. ติก. ๒๐.๗๗.๒๑๗

๑๑ สงฺขารปจฺจยา วิมฺวณฺณํ (วิ. มหา. ๔.๑.๑)

๑๒ ม. มุ. ๑๒.๑๔๕.๑๐๕

๑๓ ที. มหา. ๑๐.๑๖๔.๙๐

๑๔ ที่. มหา. ๑๐.๑๖๘.๙๓

๑๕ ม. ญ. ๑๒.๓๐๔.๒๖๙

๑๖ ที่. มหา. ๑๐.๑๘๖.๑๐๙

๑๗ ที่. มหา. ๑๐.๔๒๔.๒๙๖

๑๘ ตามหลักภาษาทั่วไป บทที่กล่าวถึงปรมัตถธรรมอาจตั้งรูปวิเคราะห์เป็นกัตตุสาธนะ กรณสาธนะ หรือภาวสาธนะได้ ในที่บางแห่งอาจตั้งรูปวิเคราะห์เป็นอิทธิกรณสาธนะได้อีกด้วย เช่นคำว่า นิพพานมีรูปวิเคราะห์ ๓ ประการ คือ

๑. อิทธิกรณสาธนะ = นิพพาติ ฏญฺญทุกฺขํ เอตถาติ นิพพานํ.

(ลง ยุ บัณฑิตในอิทธิกรณสาธนะ)

๒. กรณสาธนะ = นิพพาติ ฏญฺญทุกฺขํ เอตสฺมี อธิคเตติ นิพพานํ (ลง ยุ บัณฑิตในกรณสาธนะ)

๓. ภาวสาธนะ = นิพพายเต นิพพานํ.

(ลง ยุ บัณฑิตในภาวสาธนะ)

คำว่า นิพพาน ที่เป็นอิทธิกรณสาธนะ มีความหมายตามศัพท์ว่า “ที่ดับไปของทุกข์” ส่วนที่เป็นกรณสาธนะมีความหมายว่า “เหตุดับทุกข์” ความจริงนิพพานเป็นเพียงสภาวะธรรม ไม่อาจจะเป็นสถานที่ดับทุกข์หรือเป็นเครื่องมือในการดับทุกข์ได้ ความหมายที่เป็นอิทธิกรณสาธนะและกรณสาธนะจึงเป็นคำกล่าวโดยปริยาย ตามหลักภาษาเรียกว่า **อภิปุจฉาระ** คือ ส่วนนที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่ต่างกันให้ต่างกัน กล่าวคือ นิพพาน

เป็นสถานที่ดับทุกข์และเป็นเครื่องมือในการดับทุกข์ของผู้ได้บรรลุ การ
ใช้สำนวนในลักษณะนี้มีจุดมุ่งหมายให้ทราบว่า อัตตา ชีวะ สัตว์ หรือ
บุคคลที่เที่ยรถียนอกศาสนาพุทธดำรงขึ้น ไม่มีจริงโดยสภาวะ

อุทาหรณ์ของอภิปุจฉา เช่น กณิการสฺส ทารุ (ไม้แห้งต้น
กรรณิการ) ความจริงไม้ก็คือต้นกรรณิการนั่นเอง ไม่ต่างกัน แต่คำนี้
กล่าวถึงสิ่งเดียวกันคือต้นกรรณิการให้ต่างกัน เหมือนเป็นสองสิ่งคล้าย
กับ คำว่า รมโย บุตฺโต (บุตรของพระราชา) ซึ่งหมายถึงบุคคล
สองคน หรือดังอุทาหรณ์ว่า สีลาปุตฺตกสฺส สรีรํ (แห่งลูกหินบด) คำว่า
สรีรํ (แห่ง) ก็คือลูกหินบดนั่นเอง ไม่ใช่อย่างอื่น แต่คำนี้กล่าวถึงสิ่ง
เดียวกันคือลูกหินบดให้ต่างกันเหมือนเป็นสองสิ่ง

อีกอย่างหนึ่ง คำดังกล่าวเป็นสำนวนที่เรียกว่า **ตัทธัมมปุจฉา**
คือ สำนวนที่กล่าวถึงสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนมีจริง กล่าวคือ นิพพานที่
เป็นเพียงสภาวะดับทุกข์ ถูกกล่าวให้เป็นอนิกรณะและกรณะเหมือน
มีอยู่จริง โดยความเป็นสถานที่ดับทุกข์และเครื่องมือในการดับทุกข์
เหมือนอุทาหรณ์ว่า กจฺจปโลม (หนวดเต่า) สสฺวิสาณ (เขากระต่าย)
วาทปฺปผ (ดอกกลม) วณฺณปุตฺต (บุตรหญิงหมั้น) กกุฏฺโกลหิต (เลือดปู)
ในอัฐฐานชาดก (ขุ. ชา. ๒๗.๗๗-๘๗.๑๙๓-๑๙๔) มีอุทาหรณ์ว่า

คงคา กุมฺภินี สนฺดา	สงฺขวณฺณา จ โกกิลา
ขมฺพุ ตาลผลํ ทชฺชา	อถ นฺนุ ตทา ลียา.

“เมื่อใดแม่น้ำคงคาสงบดาดด้วยดอกบัว

ก็ดี นกดูเหว่าสีขาวเหมือนสังข์ก็ดี ต้นหว้าให้ผล

เป็นผลตาก็ดี เมื่อนั้นเราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกัน
ได้แน่”

ยथा กจณปโลมานิ ปาวาโร ติวโร สียา
เหมนุติโก ปาวุณนิ อถ นุน ตทา สียา.

“เมื่อใด ผ้าห่มสามชนิดจะพึงสำเร็จได้ด้วย
ขนเต่า ใช้เป็นเครื่องกันหนาวในคราวน้ำค้างตกได้
เมื่อนั้น เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่”

ยथा มกสปาทานิ อฏฏาโล สุกโต สียา
ทพฺโพ จ อวิกมปิ จ อถ นุน ตทา สียา.

“เมื่อใด เท้ายุ้งทั้งหลายจะพึงทำเป็นป้อม
มันคงดีไม่หวั่นไหว อาจจะทนบุรุษผู้ขึ้นรบได้
ตั้งร้อย เมื่อนั้น เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่”

ยथा สสวีสานานิ นิสุเสนี สุกตี สียา
สคฺคสฺสาโรหณตถาย อถ นุน ตทา สียา.

“เมื่อใด เขากระต่ายจะพึงทำเป็นบันไดเพื่อ
ขึ้นไปสวรรค์ได้ เมื่อนั้น เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกัน
ได้แน่”

ยथा นิสุเสนิมารุห จนฺทํ ขาเทยฺยุ มุสิกา
ราหูญฺจ ปริพาเหยฺยุ อถ นุน ตทา สียา.

“เมื่อใด หนูทั้งหลายจะพึงไต่บันไดขึ้นไปกัด

พระจันทร์ และขับไล่ราหูให้หนีไปได้ เมื่อนั้น เรา
ทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่”

ยथा สุราษฏ์ ปิตุวา มกุชิกา คณจาริณี
องคาเร วาส์ กปเปยยู อถ นูน ตทา ลียา.

“เมื่อใด แมลงวันทั้งหลายเที่ยวไปเป็นหมู่ๆ
เต็มเหล่าหมดหม้อเมาแล้ว จะพึงเข้าไปอยู่ในโรง
ถ่านเพลิง เมื่อนั้น เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่”

ยथा พิฆโฏจสมฺปนโน คหฺโร สุมุโข ลียา
กุสโล นจจิตฺตส อถ นูน ตทา ลียา.

“เมื่อใด ลาพิงมีริมฝีปากงามสีเหมือนผล
มะพลับ มีหน้างามเหมือนแว่นทองจะเป็นสัตว์
ฉลาดในการพ้อนรำขับร้องได้ เมื่อนั้น เราทั้งสอง
พึงอยู่ร่วมกันได้แน่”

ยथा กากา อุลูกา จ มนฺตเยยยู รโหคตา
อณฺณมณฺณํ ปิหเยยยู อถ นูน ตทา ลียา.

“เมื่อใด กากับนกเค้าพิงปรารภนาสมบัติ
ให้แก่กันและกัน ปรีกษาปรองดองกันอยู่ในที่ลับ
ได้ เมื่อนั้น เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่”

ยथा มุฬาลปตฺตานํ ฉตฺตํ ถิรตฺรํ ลียา
วสฺสสฺส ปฏฺิฆาตาย อถ นูน ตทา ลียา.

“เมื่อใด รากไม้และใบไม้อย่างละเอียด พึ่ง
เป็นร่มมั่นคงป้องกันฝนได้ เมื่อนั้น เราทั้งสอง
พึงอยู่ร่วมกันได้แน่”

ยथा गुल्โมः सङ्कुले ปพฺพตํ คณฺฐมาทน์
ตุณฺเฑนาทาย คจฺเจยฺย อถ นฺน ตทา สียา.

“เมื่อใด นกตัวเล็กๆ พึ่งเอางวงยปากคาบ
ภูเขาคันทรมานบินไปได้ เมื่อนั้น เราทั้งสองพึง
อยู่ร่วมกันได้แน่”

ยथा สามุทฺธิกํ นาวิ สยฺหนตํ สวฏฺฏากริ
เจฏฺเฐ อาทาย คจฺเจยฺย อถ นฺน ตทา สียา.

“เมื่อใด เด็กๆ พึงจับเรือใหญ่อันประกอบ
ด้วยเครื่องยนต์และใบพัด กำลังแล่นไปในสมุทร
ไว้ได้ เมื่อนั้น เราทั้งสองพึงอยู่ร่วมกันได้แน่”

๑๙ วิสุทฺธิ. ๒.๑๔๑

๒๐ ขุ. ขุ. ๒๕.๓.๔

๒๑ สํ. นิ. ๑๖.๔๔.๗๐

๒๒ สํ. นิ. ๑๖.๔๔.๗๑

๒๓ คำว่า อเสสวिरาคนิโรธ มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. เพราะความดับของตัณหานั่นโดยสิ้นเชิง ด้วยอรหัตต-

มรรคญาณ = วิราเคน นิโรธ วิราคนิโรธ, อเสโส วิราคนิโรธ อเสส-
วิราคนิโรธ (วิราค แปลว่า อรหัตตมรรคญาณ)

๒. เพราะความดับคือความละไปโดยสิ้นเชิงของตัณหานั้น =
วิราคสงฆาโต นิโรธ วิราคนิโรธ, อเสโส วิราคนิโรธ อเสสวิราคนิโรธ
(วิราค แปลว่า ความละไป)

มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์อรรถกถาว่า

วิราโค วุจฺจติ มคฺโค. “วิราคา วิมุจฺจติ”ติ หิ วุตฺตํ. วิราเคน
นิโรธ วิราคนิโรธ. อนุสยสมุคฺฆาโต อเสโส วิราคนิโรธ อเสสวิราค-
นิโรธ. อถ วา วิราโคติ ปหานํ วุจฺจติ, ตสฺมา อเสโส วิราโค อเสโส
นิโรธติ เอวมเปตฺถ โยชนา ทฎฺฐพฺพา. (วิสุทฺธิ. ๒.๑๕๖)

“มรรคญาณได้ชื่อว่า วิราคะ สมจริงดังพระพุทธวาทะว่า วิราคา
วิมุจฺจติ (ย่อมหลุดพ้นเพราะคลายกำหนด) ความดับด้วย[อรหัตต]มรรค-
ญาณ ชื่อว่า วิราคนิโรธะ ความดับด้วย[อรหัตต]มรรคญาณโดยสิ้นเชิง
เพราะเพิกถอนอนุสัยได้ ชื่อว่า อเสสวิราคนิโรธะ อีกอย่างหนึ่ง การละ
ได้ชื่อว่า วิราคะ ดังนั้น จึงควรทราบการประกอบความในบทนี้ อย่างนี้
ดีกว่า ความดับโดยสิ้นเชิง ความละไปโดยสิ้นเชิง”

อเสสวิราคนิโรธาติ อเสสํ วิราเคน นิโรธา, อเสสวิราคสงฆาตา
วา นิโรธา. (สุตฺตนิ. อ. ๒.๓๓๘)

“คำว่า อเสสวิราคนิโรธา แปลว่า เพราะความดับโดยสิ้นเชิง
ด้วยอรหัตตมรรคญาณ หรือแปลว่า เพราะความดับคือความละไปโดย
สิ้นเชิง”

ตามนัยแรกคำว่า วิราค แปลว่า มรรคญาณ ซึ่งในที่นี้ก็คือ
อรรถัตตมรรคญาณ ดังรูปวิเคราะห์ในคัมภีร์ฎีกาของทีมนิกาย (เล่ม ๒
หน้า ๔๒๙) ว่า

อเสส วิรชชติ ตณฺหา เอตถาติ อเสสวิราโค (ตัณหาย่อมถูกละ
ได้ในมรรคญาณนี้โดยสิ้นเชิง เหตุนี้ มรรคญาณนี้ชื่อว่า อเสสวิราคะ =
ที่ละตัณหาโดยสิ้นเชิง)

ส่วนในคัมภีร์สารัตถทีปนี (เล่ม ๓ หน้า ๑๖๖) พบรูปวิเคราะห์
เป็นกรณสาธนะว่า

อจฺจนฺตเมว สงฺขารเห วิรชชติ เอเตนาติ วิราโค, อริยมโค
(ตัณหาย่อมถูกละได้จากสังขารด้วยมรรคญาณอันประเสริฐนี้ โดยแท้
เหตุนี้ มรรคญาณอันประเสริฐนี้ชื่อว่า วิราคะ หมายถึง มรรคญาณ
อันประเสริฐ)

ตามนัยหลังมีรูปวิเคราะห์เป็นภาวสาธนะว่า

วิรชฺชนํ ปหานํ วิราโค (การละ ชื่อว่า วิราคะ)

ในความหมายทั้งสองเหล่านี้ วิราค ศัพท์ที่ประกอบรูปศัพท์
มาจาก วิ บทหน้า + รนฺช ธาตุ (ราเค = ย่อม) + ณ ปัจจัยในกรณ-
สาธนะหรืออธิกรณสาธนะตามนัยแรก หรือลง ณ ปัจจัยในภาวสาธนะ
ตามนัยหลัง โดยทั่วไป รนฺช ธาตุที่มี วิ บทหน้าใช้ในความหมายว่า
คลายกำหนด ดังคำว่า วิราคา วิมุจฺจติ (ย่อมหลุดพ้นเพราะคลาย
กำหนด) แต่ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า ละ, ขจัด ดังหลักฐานในคัมภีร์
อรรถกถาและฎีกาว่า

ตตถาติ ตสฺมี ปาปเก วิรุชชถ, รากํ ปชหาติ อตฺถเ. (อิติวุตฺ.

อ. หน้า ๑๗๕)

“คำว่า ตตถ (บาปนั้น) หมายความว่า จงละบาปนั้น ความหมาย
คือ จงละรากะนั้น”

กามราโค ภวราโคติ เอวมาทิเภโท สฟุโพปิ ราโค วิรุชชติ
ปหียติ เอเตนาติ รากวิราโคติ มคฺโค กถิโต. (ม. ฎี. ๑.๒๔๒)

“แม้รากะทั้งหมดที่จำแนกได้เช่นนี้ว่า กามรากะ ภวรากะ
เป็นต้น ย่อมถูกละได้ด้วยมรรคญาณนี้ เหตุนั้น มรรคญาณนั้นชื่อว่า
รากวิรากะ ด้วยคำนี้กล่าวถึงมรรคญาณ”

กามราโค ภวราโคติ เอวมาทิเภโท อนาทิกาลวิภาวิโต สฟุโพปิ
ราโค วิรุชชติ ปหียติ เอเตนาติ รากวิราโค, มคฺโค. (สี. นวฎี. ๒.๒๖๑)

“แม้รากะทั้งหมดที่ทรงแสดงในกาลอันไม่มีเบื้องต้น ซึ่งจำแนก
ได้เช่นนี้ว่า กามรากะ ภวรากะ เป็นต้น ย่อมถูกละได้ด้วยมรรคญาณนี้
เหตุนี้ มรรคญาณนั้นชื่อว่า รากวิรากะ หมายถึง มรรคญาณ”

๒๔ ส. น. ๑๖.๖๖.๑๐๘

๒๕ ที. มหา. ๙.๔๐๐.๒๗๔-๗๖

๒๖ อาตุโร หายํ คหปติ กาโย อณฺฑกุโธ ปริโยนฺทโร. โย หิ อิมํ กายํ
ปริหรนฺโต มุหุตฺตมฺปิ อาโรคฺยํ ปฏฺฐาเนยฺย. กิเมวญฺตร พาลฺยา. ตสฺมาติห
เต คหปติ เอวํ ลิกฺขิตพฺพํ อาตุรกายสฺส เม สโต จิตฺตํ อนาตุรํ ภวิสฺสตีติ.
เอวํ หิ เต คหปติ ลิกฺขิตพฺพํ. (ส. ข. ๑๗.๑.๑)

“คฤหบดี ร่างกายนี้มีสภาพกระสับกระส่าย ถูกหนังห่อหุ้มไว้ เหมือนกับฟองไข่ เพราะบุคคลได้รักษาร่างกายนี้อยู่ ฟังรับรองว่า ร่างกายนี้เป็นสิ่งที่ไม่มีโรคแม้เพียงชั่วครู่ เว้นจาก ความเป็นคนเขลา แล้วจะมีสาเหตุอื่นอะไรเล่า

คฤหบดี เพราะเหตุนั้น เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า แม้ร่างกาย ของเราจะเจ็บอยู่ แต่ใจของเราจะไม่เจ็บตามไปด้วย คฤหบดี เธอพึง สำเหนียกอย่างนี้”

๒๗ สุขุมิโท อวูโส นิพพานํ สุขุมิโท อวูโส นิพพานํ (อง. นวก. ๒๓.๓๔.๓๔๐)

๒๘ กิ ปเนตถ อวูโส สาริปุตฺต สุขํ, ยเทตถ นตฺถิ เวทยิตํ. (อง. นวก. ๒๓.๓๔.๓๔๐)

๒๙ เอตทว เขวตถ อวูโส สุขํ ยเทตถ นตฺถิ เวทยิตํ. (อง. นวก. ๒๓.๓๔.๓๔๐)

๓๐ อิท ภิกฺขเว เอกจฺโจ สมโณ วา พุราหฺมโณ วา เอวํวาทิ โหติ เอวํทิกฺขจि “ยโต โข โภ อयํ อตฺตา ปญฺจหิ กามคฺเชหิ สมบฺปิโต สมจฺที- ญฺโต ปริจาเรติ, เอตฺตวตฺตา โข โภ อยํ อตฺตา ปรมทิกฺขจฺจมฺมนิพฺพานํ ปตฺโต โหติ”ติ. อิตฺถเก สโต สตฺตสฺส ปรมทิกฺขจฺจมฺมนิพฺพานํ ปณฺณเปเนติ. (ที. ส. ๙.๙๔.๓๖)

“ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ มีวาทะ ความเห็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตานี้เอบอัมพรั่งพร้อมเปลิดเปลินอยู่

ด้วยกามคุณ ๕ ดังนั้น จึงเป็นอันบรรลุนิพพานในปัจจุบันภพอย่าง
ยิ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น สมณะหรือพราหมณ์บางคนย่อมบัญญัติ
นิพพานในปัจจุบันภพอย่างยิ่งของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่อย่างนี้”]

๓๑ เอहि โข มาริส, สุวาคตํ เต มาริส, จิรสสํ โข มาริส อิมํ ปริยาย-
மாகาสี ยทิทํ อิธาคมนาย. อิทธยฺหิ มาริส นิจฺจํ, อิทํ ฐวํ, อิทํ สสฺสตํ, อิทํ
เกวลํ, อิทํ อจวนธมฺมํ, อิทธยฺหิ น ชายติ น ชียติ น มียติ น จวติ น
อุปปชฺชติ. อิโต จ ปณณฺณํ อุตฺตริ นิสฺสรณํ นตฺถิ. (สํ. ส. ๑๕.๑๗๕.๑๗๒)

“ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอพระองค์จงเสด็จมาเกิด ขอรับ
เสด็จ นานๆ พระองค์จะมีเวลาเสด็จมา ณ ที่นี้ ข้าแต่พระองค์ผู้นิร-
ทุกข์ ก็ฐานะแห่งพรหมนี้เที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกัน คงที่ มีความไม่เคลื่อน
เป็นธรรมดา เพราะที่นี้ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ อนึ่ง
เครื่องสลัดออก[จากทุกข์]อันยังอย่างอื่นนอกจากฐานะแห่งพรหมนี้ไม่มี”

๓๒ ปณฺณจิเม อาวุโส กามคุณา. กตเม ปณฺณจ. จกฺขุวิมฺเบยฺยา รูปา
อิกฺกฺขา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามุปสํหิตา รชฺนียา, โสตฺวิมฺเบยฺยา
สทฺทา ๔เปยฺย ฌานวิมฺเบยฺยา คนฺธา ๔เปยฺย ชิวฺหาวิมฺเบยฺยา รสา ๔เปยฺย
กายวิมฺเบยฺยา โสภณพฺพา อิกฺกฺขา กนฺตา มนาปา ปิยรูปา กามุปสํหิตา
รชฺนียา- อิเม โข อาวุโส ปณฺณจ กามคุณา. ยํ โข อาวุโส อิเม ปณฺณจ กาม-
คุณเณ ปณฺณจฺจ อุปปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจตาวุโส กามสุขํ. (อง. นวก.
๒๓.๓๔.๓๔๐)

“ผู้มีอายุ กามคุณมี ๕ ประการเหล่านี้ กามคุณ ๕ ประการ
อะไรบ้าง คือ

๑. รูปที่พึงรู้ทางตา อันนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

๒. เสียงที่พึงรู้ทางหู ฯลฯ

๓. กลิ่นที่พึงรู้ทางจมูก ฯลฯ

๔. รสที่พึงรู้ทางลิ้น ฯลฯ

๕. โภฏฐัพพะที่พึงรู้ทางกาย อันนำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

ผู้มีอายุ กามคุณมี ๕ ประการเหล่านี้แล ผู้มีอายุ สุขโสมนัส ที่อาศัยกามคุณ ๕ ประการเกิดขึ้น เรียกว่า กามสุข”

๓๓ พุ. ๖. ๒๕.๑๘๔.๕๐

บทที่ ๒

๓๔ ชุ. ปฎิ. ๓๑.๑๐.๑๖

๓๕ ชุ. ปฎิ. ๓๑.๑๐.๑๖

๓๖ ชุ. ปฎิ. ๓๑.๑๐.๑๖

๓๗ วิสุทฺธิ. ๒.๓๑๓

๓๘ วิสุทฺธิ. ๒.๑๔๑

๓๙ มลิตฺต. หน้า ๓๒๕

๔๐ ชุ. ปฎิ. ๓๑.๑๐.๑๖

๔๑ สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺส อปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ.
(ชุ. ฐ. ๒๕.๑๘๓.๔๙)

“ไม่ควรทำความชั่วทุกชนิด ทำแต่ความดี
ทำให้ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย”

๔๒ ฐมฺม. อ. ๒.๔๗๕ (สาริปุตฺตเถรวตฺถุ)

๔๓ อนายูหนมปิ หิ เอกํสิกเมวาทิ ตสฺส ปฏฺฐิปกฺโข สห วิปสฺสนาย
อริยมคฺโค. เตน หิ โอฆตฺรณํ โหติ, น อญฺญกา. (สํ. ฎี. ๑.๕๒)

“โดยแท้จริงแล้ว แม้การไม่สั่งสมกรรมก็เป็นสภาวะที่แน่นอน [เหมือนสภาวะไม่มีที่ตั้ง] ดังนั้นจึงได้แก่มรรคญาณอันประเสริฐพร้อมกับวิปัสสนาอันเป็นปฏิบัติต่อการสั่งสมกรรมนั้น เพราะการข้ามห้วงน้ำย่อมมีได้ด้วยมรรคญาณอันประเสริฐพร้อมกับวิปัสสนาดังกล่าว หา มิโดยประการอื่นไม่”

๔๔ สวาสนนฺตํ เอตถ ชีณาสวสฺสปี อชีณาสวสทิสกายวจีปโยคเหตุ-
ภูตา สนฺตานิ กิเลสภาวนา วาสนา นาม อายสมฺโต ปิณฺทวจฺจส-
วสโลหาโร วีย. (เนตติ. ฎี. หน้า ๑๖๓)

“ในคำว่า สวาสนํ นี้ การอบแห้งกิเลสในกระแสจิต ซึ่งเป็นเหตุแห่งความเพียรทางกายและวาจาอันเสมอกับบุคคลผู้มีได้สิ้นอาสวะแล้ว ชื่อว่า วาสนา เหมือนการเรียกว่า คนถ่อย ของพระปิณทวัจจะ”

๔๕ ข. ปฎิ. ๓๑.๑๐.๑๖

บทที่ ๓

๔๖ ขุ. อิติ. ๒๕.๔๔.๒๖๕-๖๖

๔๗ มุนาฬิ นามหํ รุตุโต บุพเพ อณฺเณสุ ชาติสู
 ปจฺเจกพุทฺธํ สุรภี อพฺภาจิกฺขี อหุสฺสํ.
 เตน กมฺมวิปาเกน นิรเเย สํสรี จิรํ
 พหุ วสฺสสหฺสฺसानิ ทุกฺขํ เวเทสิ เวทนํ.
 เตน กมฺมาวเสเสน อิธ ปจฺฉิมเก ภเว
 อพฺภกฺขานํ มยา ลหฺธํ สุนฺทริกาย การณา.
 (ขุ. อป. ๓๒.๖๗-๙.๔๑๘)

“ในชาติอื่นๆ ในปางก่อน เราเกิดเป็นนักเลง
 ชื่อว่ามุนาฬิ ได้กล่าวต่อพระปัจเจกพุทธเจ้ามีนาม
 ว่า สุรภี ผู้ไม่ประทุษร้ายใคร

ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงได้เวียนว่ายตายเกิด
 อยู่ในนรกเป็นเวลานาน ต้องเสวยทุกขเวทนา
 หลายพันปี

ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่นั้น ในภพสุดท้ายนี้
 เราได้รับการกล่าวต่อ เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ”

อัย โส ภควา โพธิสฺสตฺถภูโต อตฺตชาตฺยิ มุนาฬิ นาม รุตุโต หุตฺวา
 ปาปชนเสวี อโยนิโสมนสิการพฺหุโล วิจรติ. โส เอกทิวสํ สุรภี นาม

ปจฺเจกสมพุทฺธํ นครํ ปิณฑาย ปวิสิตุํ จีวรํ ปารุปนํ ปสฺสสิ. ตสฺมิณจ
สมเย อณฺณตฺรา อิตฺถิํ ตสฺส อวิทุเรณ คจฺฉติ. ฐตุโต “อพฺรหฺมจาริํ อโย
สมโน”ติ อพฺภาจิกฺขิ. โส เตन กมฺเมน พหฺนุํ วสฺสสตสฺสหาณิ นิริเย
ปจฺจิตฺวา ตสฺสเวว กมฺมสฺส วิปาการเสเสน อิทานิ พุทฺโธ หุตฺวาปิ สุนทฺริยา
การณา อฏฺฏพุกฺกขานํ ปาปุณฺนิ. (อุทาน. อ. หน้า ๒๘๐-๑)

“พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์
ในอดีตชาติเป็นนักเลงชื่อว่า มุนาฬิ เทียวคบแต่คนชั่ว มากไปด้วย
อโยนิโสมนสิการ วันหนึ่ง เขาเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุรภี
กำลังห่มจีวรเพื่อเข้าไปบิณฑบาตยังพระนคร และในสมัยนั้นก็มีความ
คนหนึ่งเดินไปไม่ไกลพระปัจเจกพุทธเจ้านัก นักเลงกล่าวตู่ว่า สมณะนี้
ไม่ใช่ผู้ประพฤติดพรหมจรรย์ เขาได้ไหม้ในนรกหลายแสนปีด้วยกรรม
นั้น แม้ได้เป็นพระพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ยังถูกกล่าวตู่เพราะนางสุนทรีเป็น
เหตุ ด้วยเศษแห่งวิบากของกรรมนั้นนั่นแล”

๔๘	ปทุมุตตรนาถญจ	วิปสฺสณฺจ วินายกํ
	ยํ ปุชฺชียํ ปมฺภุทโต	ปจฺจเยหิ วิเสสโต.
	ตโต เตสํ วิเสเสน	กมฺมานํ วิปุลุตฺตมํ
	ลามํ ลามมิ สพุทฺธถ	วเน คาเม ชเล ธเล.

(ขุ. อป. ๓๓.๘๗-๘.๒๓๓)

“ข้าพเจ้าเป็นผู้มีใจยินดีปรีดา บูชาพระ-
โลกนาถพระนามว่าปทุมุตตระ และพระพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสี ด้วยปัจจัยทั้งหลายโดยพิเศษ

ข้าพเจ้าจึงได้ลาภที่อุดมไพบูรณ์ในที่ทุกแห่ง คือ
ในป่า ในบ้าน ในน้ำ และบนบก ด้วยผลอันวิเศษ
แห่งกรรมนั้น”

๔๙ ขา. อ. ๒.๑-๔

๕๐ ปมตตสฺส จ นาม จตฺตาโร อปายา สกเคหสทิสา. (ธมฺม. อ. ๑.๗)

๕๑ ขุ. อิติ. ๒๕.๔๔.๒๖๕-๖๖

๕๒ ขุ. อิติ. ๒๕.๔๔.๒๖๕-๖๖

๕๓ อิติวุตฺต. อ. หน้า ๑๙๐

๕๔ ขุ. อิติ. ๒๕.๔๔.๒๖๕-๖๖

๕๕ ขุ. อิติ. ๒๕.๔๔.๒๖๖

๕๖ ขุ. เถร. ๒๖.๒๖๓.๓๑๖

บทที่ ๕

๕๗ พุ. อุ. ๒๕.๑๐.๑๐๔

๕๘ พุ. อุ. ๒๕.๗๑.๒๑๒

๕๙ ส. ส. ๑๕.๑๐๗.๗๔, อัง. จตุกก. ๒๑.๔๕.๕๓

๖๐ อภิ. ๖. ๓๔.๒๐.๔

๖๑ พุ. อุ. ๒๕.๑๐.๑๐๑

๖๒ พุ. อุ. ๒๕.๑๐.๑๐๓

๖๓ อภเม “อิธาคิ อชฺฌตฺติกายตฺตานิ, หุรฺนฺติ พาหิรํรายตฺตานิ, อุภยมนฺตเรนาติ จิตฺตเจตฺตสิก”ติ. (อุทาน. อ. หน้า ๙๘)

“อาจารย์ท่านอื่นกล่าวว่า คำว่า อิธ (ในโลกนี้) คือ อายตนะภายใน คำว่า หุรฺ (ในโลกอื่น) คือ อายตนะภายนอก คำว่า อุภยมนฺตเรน (ในโลกทั้งสอง) คือ จิตและเจตสิก”

๖๔ คาวี ตรุณวจฺฉาติ เอกา ยฺกฺขินี ตรุณวจฺฉนฺธุรฺฐา. อธิปตฺติวาทิ อภิภวิตฺวา มหฺมตฺติว. ชีวิตา โวโรเปสฺสิตํ ปุริมสฺมํ อตฺตภาเว ลทฺฐาฆาต- ตาย ทิฏฺฐมตฺเตเนว เวริจิตฺตํ อุปปาเทตฺวา สิงฺเคน ปหริตฺวา ชีวิตา โวโรเปสฺส. (อุทาน. อ. หน้า ๙๙)

“คำว่า คาวี ตรุณวจฺฉา (แม่โคลูกอ่อน) คือ นางยักษิณีที่แปลงเป็นแม่โคลูกอ่อน คำว่า อธิปตฺติวาทิ (ขวิด) หมายความว่า ทำร้าย คือ

ย่ายี้ คำว่า ชีวิตา โวโรเปสิ (ให้สิ้นชีวิต) หมายความว่า แม่โคนั่นก่อให้เกิดจิตที่ผูกเวรโดยเพียงแต่เห็น เพราะผูกอาฆาตไว้ในอึดภาพก่อน จึงเอาเขาชีวิตให้สิ้นชีวิต”

๖๕ เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สวากานํ ภิกฺขุณํ ชิปฺปาภิญฺฌานํ ยทิตฺวา หิโย ทารุจิริโย. (องฺ. เอกก. ๒๐.๒๑๖.๒๔)

“ภิกษุทั้งหลาย พาทียทารุจิริยะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้รู้แจ้งได้เร็ว”

๖๖ สํ. สฬา. ๑๘.๑๑๗.๙๔

๖๗ สํ. สฬา. ๑๘.๑๑๗.๙๔

๖๘ สํ. สฬา. ๑๘.๑๑๗.๙๔

๖๙ สํ. สฬา. ๑๘.๑๑๗.๙๔

๗๐ สํ. สฬา. ๑๘.๑๑๗.๙๔

๗๑ ที. อ. ๑.๑๖๙-๗๐

๗๒ สํ. สฬา. ๑๘.๑๑๗.๙๔

๗๓ สํ. สฬา. ๑๘.๑๑๗.๙๔

๗๔ ฉนฺนํ ผสฺสยตฺตานานฺนํติ ภควตา “ยตฺถ จกฺขุ จ นิรุชฺฌติ รูป-
สณฺณํ จ นิรุชฺฌติ เส อายตเน เวทิตพฺเพ”ติ เอตฺถ ทฺวินฺนํ อายตฺตานํ
ปฏิกฺขเปณ นินฺพพานํ ทสฺสตี. (ม. อ. ๔.๑๗)

“คำว่า ฉนฺนํ ผสฺสสายตนาณํ (อายตนะ ๖ อันเป็นบ่อเกิดของผัสสะ) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนิพพานไว้ด้วยการปฏิเสธอายตนะที่เป็นคู่ในประโยคนี้ว่า ยตถ จกฺขุ จ นินฺรุชฺฌติ รูปสณฺญา จ นินฺรุชฺฌติ, เส อายตเน เวทิตพฺเพ = จักขุประสาทและสัญญาในรูปดับใน[อารัมมณ] บัจจยโต บุคคลพึงรู้[อารัมมณ]บัจจยนั้น [คือ นิพพานอันเป็นสภาวะดับของจักขุประสาทและสัญญาในรูป]”

๗๕ เส อายตเน เวทิตพฺเพติ นิโรธสฺส การณํ นิพฺพานํ เวทิตพฺพํ.
(ม. ฎี. ๓.๒๘๗)

“คำว่า เส อายตเน เวทิตพฺเพ แปลว่า บุคคลพึงรู้นิพพานอันเป็นเหตุของความดับนั้น)”

๗๖ ทฺวินฺนํ อายตนาณนฺติ จกฺขายตนาทึนํ ทฺวินฺนํ อายตนาณํ. ปฏิกุ-
เขเปน นิพฺพานํ ทสฺสิตํ เวเนยฺยชฺฌมาสยวเสน. (ม. ฎี. ๓.๒๘๗)

“คำว่า ทฺวินฺนํ อายตนาณํ (อายตนะที่เป็นคู่) คือ อายตนะที่เป็นคู่มีจักขายตนะเป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนิพพานไว้ด้วยการปฏิเสธ[อายตนะที่เป็นคู่]โดยคล้อยตามอัยยาศัยของเวไนยสัตว์”

๗๗ สฬายตนาณิโรธํ โน เอตํ อาวุโส ภควตา สนฺธาย ภาสิโต. (สํ.
สฬ. ๑๘.๑๑๗.๙๔)

“ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนี้แก่เราทั้งหลาย โดยหมายเอาความดับของอายตนะ ๖”

๗๘ มลิตฺท. หน้า ๓๓๕

๗๙ คจณโตะ วา คจณามิติ ปชานาติ. (ที. มหา. ๑๐.๓๗๕.๒๕๙)

๘๐ สุขํ คพฺภํ คณฺหนตํ ปรีปากํ คจณฺตํ ติวริํ สมารีํ ปรีปุเรติ
ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อปฺปนา สมาธินฺติ. (วิสุทฺธิ. ๑.๑๕๗)

“เมื่อสุขตั้งครรรภ์ถึงความแก่ได้ทีแล้ว ย่อมกระทำสมาธิ ๓
ประการให้บริบูรณ์ คือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ”

ตานิ วา ปน ฆานานิ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฏาย ฆานสมฺปยุตฺตํ
จิตฺตํ ขยโต วยโต สมฺปสฺสโต วิปสฺสนากฺขณํ ลกฺขณปฏฺิเวเรน อฺปปชฺชติ
ขณิกจิตฺเตกคฺคตา. (วิสุทฺธิ. ๑.๓๑๕)

“ก็หรือว่า เมื่อเข้าฌานเหล่านั้นออกแล้ว พิจารณาจิตอัน
ประกอบด้วยฌานโดยความสิ้นไปและความเสื่อมไปอยู่ ภาวะที่จิตมี
อารมณ์เป็นหนึ่งตั้งอยู่ชั่วขณะ (ขณิกจิตเตกคคตา) ย่อมเกิดขึ้นด้วยการ
แทงตลอดไตรลักษณ์ในขณะแห่งวิปัสสนา”

ขณิกจิตฺเตกคฺคตาติ ขณฺมตฺตญฺจิติโก สมาริ. โสปี หิ อารมฺมณ
นินฺตรํ เอกากาเรน ปวตฺตมาโน ปฏิปทฺเขน อนภิกฺขโต อปฺปิโต วีย จิตฺตํ
นิจฺจลํ จเปติ. (วิสุทฺธิ. ฎี. ๑.๔๐๙)

“คำว่า ขณิกจิตเตกคคตา (ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งตั้งอยู่
ชั่วขณะ) มีความหมายว่า สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ โดยแท้จริงแล้ว สมาธิ
นั้นดำเนินไปในอารมณ์ด้วยอาการเดียวอย่างต่อเนื่อง ไม่ถูกนิเวรณที่
ตรงกันข้ามครอบงำ ย่อมตั้งจิตไว้มั่นเหมือนฌานสมาธิที่ยังลงแล้ว”

๘๑ ม. ฝู. ๑๒.๓๕๓.๓๑๙

๘๒ ม. มุ. ๑๒.๒๔๕.๒๐๘

๘๓ ขุ. ปฎิ. ๓๒.๓-๑๔.๑-๒

๘๔ วิสุทฺธิ. ๒.๒๕๑-๓๕๘

๘๕ วิสุทฺธิ. ๒.๓๒๙

๘๖ ขุ. อิติ. ๒๕.๔๔.๒๖๕-๖๖

๘๗ สํ. นิ. ๑๖.๔๓.๗๐

๘๘ สภาพที่ปราศจากสังขาร (วิสุทฺธิ. ๒.๓๕๔)

๘๙ สํ. ส. ๑๕.๒๔๑.๒๕๓

๙๐ ภควโต จ “อานนฺท ปตฺตํ อาหาร, จีวรํ อาหาร, วิฆาสาทานํ ทานํ เทหี”ติ กเถนตสฺส สทฺโท สมณฺดา ทฺวาทสหตฺถมตฺตเมว คณฺหาติ. ฐมฺมํ เทเสนตสฺส สเจปิ จกฺกฺวาพปริยฺนตํ กตฺวา ปริสา นิสีทติ, ยถาปริสํ คจฺจนติ, พหิปริสาย เอกงฺคุลิมตฺตมปิ น นิคฺคจฺจนติ “มา อการณา มธฺรฺ-สทฺโท นสฺสี”ติ. (สํ. อ. ๑.๒๙๓-๙๔)

“อนึ่ง พระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคที่ตรัสอยู่ว่า อานนท เธอ نباตรมาเถิด นำจีวรมาเถิด จงให้ทานแก่คนกินเดินเถิด แม้ไปโดยรอบได้ประมาณ ๑๒ คอกเท่านั้น แต่เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ ถ้าบริษัทหนึ่งอยู่ถึงที่สุดจักรวาล พระสุรเสียงย่อมไปถึงตามบริษัท ย่อมไม่เลยออกไปภายนอกบริษัท แม้เพียงองคุลีหนึ่งด้วยพระดำริว่า พระสุรเสียงอันไพเราะอย่าเสียไปโดยไม่ใช่เหตุเลย”

๙๑ ส. ส. ๑๕.๒๔๑.๒๕๓

๙๒ ส. ส. ๑๕.๒๔๑.๒๕๓

๙๓ พ. อุ. ๒๕.๗๑.๒๑๒

๙๔ นิพพาน อารมมณาริบัติปัจจัยตาย อตตนิ อนวชฺชรมเม นามะติ.
(ที. อ. ๓.๑๗๑)

“นิพพานยังธรรมอันไม่มีโทษให้น้อมเข้ามาสู่ตน โดยความเป็น
อารมมณาริบัติปัจจัย”

๙๕ ส. ส. ๑๕.๑๐๗.๗๔, อ. จตุกก. ๒๑.๔๕.๕๓

๙๖ ส. ส. ๑๕.๑๐๗.๗๔, อ. จตุกก. ๒๑.๔๕.๕๓

๙๗ ส. ส. ๑๕.๑๐๗.๗๔, อ. จตุกก. ๒๑.๔๕.๕๓

๙๘ พหิทฺธา ฐมา. (อภ. ฐ. ๓๔.๒๐.๔)

“สภาวะธรรมที่เป็นภายนอก มีอยู่”

๙๙ พ. อุ. ๒๕.๗๑.๒๑๒

๑๐๐ โลกนฺติ ทุกฺขสจฺจํ. (ส. อ. ๑.๑๑๒, อ. อ. ๒.๓๔๕)

๑๐๑ คจฺจนฺโต วา คจฺจามิติ ปชานาติ. (ที. มหา. ๑๐.๓๗๕.๒๕๙)

๑๐๒ โลกนฺติ ทุกฺขสจฺจํ. โลกสมุทฺถนฺติ สมุทฺถสจฺจํ. โลกนิโรธนฺติ
นิโรธสจฺจํ. ปฏิปทนฺติ มคฺคสจฺจํ. อิติ นาหํ อาวุโส อิมานิ จตฺตาริ

สจจ.านิ ตินทกฏจาทิสฺส ปณณเปมิ. อิมสฺมี ปน จาตุมหากฺขติเก กายสฺมีเยว
ปณณเปมีติ ทสฺเสติ. (สํ. อ. ๑.๑๑๒, อัง. อ. ๒.๓๔๕)

๑๐๓ สํ. สฬ. ๑๘.๑๑๗.๙๔

๑๐๔ ปุ. น. ๒๕.๑๕๓-๕๔.๔๔

๑๐๕ วิสฺสุทฺธิ. ฎี. ๑.๒๘๐

๑๐๖ อภ. น. ๓๔.๒๐.๔

บทที่ ๕

๑๐๗ ยา ปเนสา ตณฺหา เตน เตน ภเวณ ภวนฺตรํ ภวานิกฺขุติภาเวณ
วินติ สํสึพฺพติ, ผลเณ วา สทฺธิ กมฺมํ วินติ สํสึพฺพตฺติ กตฺวา วานนฺติ
วฺจุจติ, ตโต นิภฺชนตํ วานโตติ นิพฺพานํ. (สารตถ. ๓.๑๘๕)

“อนึ่ง ตัณหาได้สืบทอดภพอื่นกับภพนั้นๆ โดยความเพติดเพลิน
ในภพ หรือสืบทอดกรรมกับผลกรรม จึงได้ชื่อว่า วานะ อสังขตธาตุที่
พ้นไปจากตัณหาที่ชื่อว่าวานะ (สภาวะสืบทอดภพ) นั้น ชื่อว่า นิพพาน”

๑๐๘ พุ. ฎ. ๒๕.๑๗/๘.๔๘

๑๐๙ อภัพพบุคคล ๘ ประเภท คือ

๑. คนที่ไปเกิดในนรก
๒. เป็นสัตว์ดิรัจฉาน
๓. เป็นเปรต
๔. เกิดในอสังขญสัตว์ภูมิและอรุณภูมิ
๕. เกิดในแคว้นชายแดนที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปไม่ถึง
๖. คนมีมิจฉาทิฎฐิ
๗. คนเขลาไร้ปัญญา
๘. คนที่เกิดในสมัยไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น

ขณะเกิดขึ้นของบุคคลทั้ง ๘ เหล่านี้เรียกว่า อักขณะ คือ ขณะ
ที่ไม่เหมาะสม ส่วนขณะที่เหมาะสมเรียกว่า พุทฺธุปาทขณะ คือ

โอกาสที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น เป็นโอกาสเดียวที่จะประพฤติพรหม-
จรรย์ (อง. อฎฺจก. ๒๓.๒๙.๑๘๔-๖)

คัมภีร์ชินาลังการฎีกาประพันธ์คาถาที่แสดงถึงอักขระ ๘ ว่า

ตโย อปายา อารูปา-	สณณํ ปจฺจนฺติมฺปิ จ
ปณฺจินฺทริยานํ เวกฺขลํ	มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ ทารุณา.
อปาตุภาโว พุทฺธสฺส	สทฺธมฺมามตทายิโน
อฎฺจกฺขณา อสมยา	อิติ เอเต ปกาสิตา.

(ชินาลงการฎีกา. คำอธิบายคาถา ๖)

“อบาย ๓ (นรก สัตว์เดรัจฉาน และเปรต)
อรุปภูมิ อสังขยสัตตภูมิ แคว้นชายแดน ความ
บกพร่องของอินทรีย์ ๕ มิจฉาทิฏฐิอย่างแรงกล้า
ความไม่ปรากฏของพระพุทธเจ้าผู้ประทานอมต-
ธรรม อักขระ ๘ อันมิใช่สมัยที่สมควรเหล่านี้
พระพุทธองค์ทรงประกาศไว้แล้วอย่างนี้”

๑๑๐ วิ. มหา. ๔.๑๔.๑๔

๑๑๑ คำว่า ปฏินิสฺสํโค แปลว่า ความปล่อยอย่างเด็ดขาด โดย ปติ
อุปสรรคใช้ในความหมายว่า สมุจฺเจท (เด็ดขาด) ดังข้อความในคัมภีร์
สารัตถทีปนีฯ

สพฺเพ อุปฺปโย ปฏินิสฺสํญา สมุจฺเจทวเสน ปริจฺจตฺตา โหนฺติ.

(สารตุถ. ๓.๑๘๕)

“อุปธิทั้งหมดเป็นสิ่งที่ถูกความปล่อยอย่างเด็ดขาด คือ ละได้ โดยเนื่องด้วยการตัดขาด”

๑๑๒ วิ. มหา. ๔.๗.๗

๑๑๓ ส. นิ. ๑๖.๔๓.๗๐

๑๑๔ เตสญจ โย นิโรธติ เตสํ อุกนิณฺมปิ สจฺจํ โย อปฺปวตฺตนิโรโห, ตมฺจ ตถาคโต อาหาติ อตุโธ. เตนสฺส นิโรธสจฺจํ ทสฺเสติ. (วิ. อ. ๓.๓๐)

“บาทคถาว่า เตสญจ โย นิโรโห (และ[พระตถาคตตรัส]ความดับของสังขะทั้งสองนั้น) หมายความว่า และพระตถาคตตรัสความดับ คือความไม่เกิดขึ้นของสังขะทั้งสองเหล่านั้น ด้วยคำนั้นแสดงถึงนิโรธ-สังแก่อุปติสสปริพาชกนั้น”

๑๑๕ ปกาเรน ภาสนํ โขตนํ ปภา, สพฺพโต ปภา อสฺสาติ สพฺพโตปภํ, เกนจิ อนุปกฺกิลิฏฺฐตาย สมฺมตโต ปภสฺสํ วิสฺสุทฺถนฺติ อตุโธ. (สี. นวฎี. ๒.๕๒๕)

“ความผ่องใสโดยประการต่างๆ ชื่อว่า ปภา ความผ่องใสโดยประการต่างๆ รอบด้านมีอยู่แก่นิพพานนั้น เหตุนั้น นิพพานนั้นชื่อว่า สัพพโตปะ หมายความว่า ประภัสสร กล่าวคือ บริสุทธิ์รอบด้านเพราะไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง”

๑๑๖ ที. สี. ๙.๔๙๙.๒๒๓-๔

๑๑๗ ปภนฺติ ปเนตํ กิร ติตฺถสฺส นามํ, ตมฺหิ ปปฺนฺติ เอตฺถาติ ปปิ,

ปการสฺส ปน ภกาโร กโต. สพฺพโต ปภมฺสฺสาติ สพฺพโตปภํ. (ที. อ. ๑. ๓๒๗)

“อนึ่ง กล่าวกันว่าคำว่า ปภํ นี้เป็นชื่อของท่า เพราะท่าได้ชื่อว่า ปปะ โดยความหมายว่า เป็นที่ต็มน้ำ แต่แปลง ป อักษรเป็น ภ อักษรท่า (ทางเข้าถึง) รอบด้านมีอยู่แก่นิพพานนั้น เหตุนั้น นิพพานนั้นชื่อว่า สัพพโตปภะ”

๑๑๘ วิสุทฺธิ. ๑.๑๑๙, สงฺคห. หน้า ๕๖

๑๑๙ อภิ. ๖. ๓๔.๒๐๓.๖๓

๑๒๐ ตตฺถ วิญฺญาณนฺติ จริมกวิญฺญาณมฺปิ อภิสงฺขารวิญฺญาณมฺปิ. จริมกวิญฺญาณสฺสาปิ หิ นิโรธเณ เอตฺเถตํ อุปรุชฺชติ. วิชฺฌาตปฺปิสฺขา วีย อปฺนฺนตฺตติกาวั ยาคี. อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺสาปิ อนุปฺปาทนิโรธเณ อนุปฺปาทวเสน อุปรุชฺชติ. ยถาห “โสตาปตฺติมคฺคภาณเณ อภิสงฺขาร- วิญฺญาณสฺส นิโรธเณ จเปตฺวา สตฺตภาเว อนมตฺตเค สํสาเร เย อุป- ปชฺเชยฺยํ นามญจ รูปญจ เอตฺเถตํ นิรุชฺฌนตี”ติ. สพฺพํ จูฬนิทฺเทเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ. (ที. อ. ๑.๓๒๗)

“ในพากย์นั้น คำว่า วิญฺญาณ (วิญฺญาณ) คือ วิญฺญาณดวงสุดท้าย (จุติวิญฺญาณ) บ้าง วิญฺญาณที่ปรุงแต่ง[ปฏิสนธิ]บ้าง กล่าวคือ นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในพระนิพพานนี้ เพราะจุติวิญฺญาณของพระอรหันต์ดับบ้าง คือ ย่อมถึงความไม่มีบัญญัติเหมือนเปลวประทีปที่ถูกเผาไหม้ไป อีกทั้งนามและรูปย่อมดับไม่มีเหลือโดยไม่เกิดขึ้น เพราะการดับสนิทไม่เกิดขึ้นแห่งวิญฺญาณที่ปรุงแต่ง[ปฏิสนธิ]บ้าง

สมจริงดังคำกล่าวในคัมภีร์จุฬินิเทศว่า

โสตาปัตติมคคณาณน อภิสงฺขารวิณฺณสฺส นิโรธเณ จเปตฺวา
สตุตฺตมาเว อนมตคฺเค สํสาเร เย อุปฺปชฺเซยฺยํ นามญฺจ รูปญฺจ, เอตฺเถเต
นिरุชฺฌนฺติ.

“นามและรูปที่พึงเกิดในสังสารวัฏอันไม่ปรากฏเบื้องต้นวันภาพ
ทั้ง ๗ ย่อมดับไม่มีเหลือในนิพพานนี้ เพราะดับวิณญาณที่ปรุงแต่ง
[ปฏิสนธิ]ด้วยโสตาปัตติมรรคญาณ” ”

๑๒๑ ที่. สี. ๙.๔๘๑.๒๑๕

๑๒๒ กตมญฺจ เกวณฺณฺญ อิทฺธิปาฏิหาริย์. อิทฺ เกวณฺณฺญ ภิกฺขุ อนเภาวิหิตํ
อิทฺธิวิธํ ปจฺจุณฺโภติ. เอโกปิ หุตฺวา พหฺฐา โหติ, พหฺฐาปิ หุตฺวา เอโก
โหติ, อาวิภาวํ ติโรภาวํ, ติโรภฺภูตํ ติโรปภาวํ ติโรปพฺพตํ อสฺสชฺชมาโน
คจฺฉนฺติ เสยฺยถาปิ อากาเส, ปถวียาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ เสยฺยถาปิ
อุทฺเท, อุทฺเทปิ อภิชฺชมาเน คจฺฉนฺติ เสยฺยถาปิ ปถวียํ, อากาเสปิ ปลฺล-
ลงฺเกน กมฺติ เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกฺโกณ, อิมฺปิ จนฺทิมสฺสุริเย เหวํ มหิทธิเก
เหวํ มหานุภาเว ปาณินา ปรามสฺติ ปริมชฺชติ, ยาว พุรฺหมโลกาปิ กาเยน
วสํ วตฺเตติ. (ที่. สี. ๙.๔๘๔.๒๑๖)

“เกวณฺณฺญะ อิทธิปาฏิหาริย์เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้
แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคน
แสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา
กำแพงและภูเขาไปไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือต่ำลง
ในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดิน

บนแผ่นดินก็ได้ นิ่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้
ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอำนาจมากก็ได้
ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้”

๑๒๓ อิทธิภิกขุสงขารุ อภิสงขาสีติ มหาปถวี อุมุมิโย อุมฺจปนโต วีย
สํหริตฺวา อปรภาเค อกฺกมติ, โอปรภาเค วลิโย นิกฺขมฺนติ, อองฺคฺลิมาโล
สรกฺเขปมตฺตํ มุญฺจิตฺวา คจฺจติ. ภควา ปุโรโต มหฺนตํ อองฺคณํ ทสฺเสตฺวา
สยํ มชฺฌเม โหติ, โจโร อนฺเต. โส “อิทานิ นํ ปาปฺณิตฺวา คณฺหิสฺสามิ”ติ
สพฺพธาเมน ธาวติ. ภควา อองฺคณสฺส ปาริมนฺเต โหติ, โจโร มชฺฌเม. โส
“เอตถ นํ ปาปฺณิตฺวา คณฺหิสฺสามิ”ติ เวเคน ธาวติ. ภควา ตสฺส ปุโรโต
มาติกํ วา ถลํ วา ทสฺเสติ, เอเตนฺอุปายเณ ตีณิ โยชนานิ คเหตฺวา อคฺมาสิ.
โจโร กิลมิ, มุเข เขโพ สฺสฺสฺสิ, กจฺเณหิ เสทา มุจฺจิสฺสุ. อถสฺส “อจฺจริยํ
วต โภ”ติ เอตทโหสิ. ม. ม. ๒.๒๔๒)

“คำว่า ทรงบันดาลอิทธิภิกขุสงขาร หมายความว่า ทรงย่นมหา-
ปฐพี เป็นตุ้มให้ลูกคลื่นต้งขึ้นแล้วทรงเหยียบเกลียวคลื่นด้านนอก เกลียว
คลื่นด้านในก็ปรากฏออกมา อองฺคฺลิมาลทั้งคันศรแล้วเดินไป พระผู้มี-
พระภาคทรงแสดงเนินใหญ่เบื้องหน้า พระองค์เองประทับอยู่ตรงกลาง
โจรอยู่ริมสุด อองฺคฺลิมาลนั้นคิดว่า บัดนี้ เราก็จักไล่จับสมณะนั้น จึงวิ่งไป
ด้วยเรี่ยวแรงทั้งหมด พระผู้มีพระภาคทรงอยู่ที่ริมสุดของเนิน โจรอยู่
ตรงกลาง เขาคิดว่า เราก็จักไล่จับสมณะนั้น ในที่นี้ จึงวิ่งไปโดยเร็ว
พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเหมือนหรือเนินดินในเบื้องหน้าโจรนั้น โดย
อุปายนี้ พระองค์เสด็จดำเนินไปได้ ๓ โยชน์ โจรเหนื่อยหอบ น้ำลายใน
ปากเหือดแห้ง เหงื่อไหลออกจากรักแร้”

๑๒๔ จิโต อหัง องคุลิมาล ตวณฺจ ตัญญ. (ม. ม. ๑๒.๓๔๘.๓๓๒)

“องคุลิมาล เราหยุดแล้ว ท่านก็จึงหยุดเถิด”

๑๒๕ เถโร โสปานสีสํ ตตฺถเว กตฺวา โสปานปาทมูลํ เขตวนทวาร-
โกฏฐเก โหตุติ อธิฏฐาสี. ตเถว อโหสิ. อิติ เถโร เสฏฺฐจริญฺจ เสฏฺฐจริยญฺจ
อุปรีปาสาทา เหฏฺฐจาปาสาทํ โอตรณกาลโต ชีปุตฺรํ เขตวนํ สมฺปาเปสิ.
(ธมฺม. อ. ๑.๒๗๖)

“พระเถระทำห้วงบันไดไว้ในที่นั้นนั่นเองแล้วอธิษฐานว่า ขอเชิง
บันไดจงมีที่ชุ่มประตูประเซตวัน บันไดก็ได้เป็นแล้วอย่างนั้นนั่นแล
พระเถระให้เศรษฐีและภรรยา ถึงพระเซตวันเร็วกว่ากาลที่ลงไปจาก
ปราสาทชั้นบนลงไปยังชั้นล่าง”

๑๒๖ ธมฺม. อ. ๒.๑๕๕

๑๒๗ วิ. มหา. ๔.๔๓.๓๗

๑๒๘ ที. ปา. ๑๑.๑.๑ (ปาติกสูตร)

๑๒๙ กตฺถ นุ โข อิมะ จตฺตารโ มะหาฏฺฐา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ, เสยฺยถิํ
ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ. (ที. สี. ๙.๔๘๗.๒๑๘)

๑๓๐ อหฺมสมฺมิ ภิกฺขุ พุรฺพฺมา มะหาพุรฺพฺมา อภิกฺขุ อนภิกฺขุโต อณฺณทตฺถุทโส
วสวตฺตํ อิสฺสโร กตฺตา นิมฺมาตา เสฏฺโง สชฺชิตา วสํ ปิตา ภูตภพฺยํ (ที.
สี. ๙.๔๙๔.๒๒๑)

“เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหง

ได้เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด”

๑๓๑ ตสฺส ตตฺถ เอกกสฺส ทีฆรตฺตํ นิวุสิตตฺตา อนภิริติ ปริตสฺสนา
อุปปชฺชติ- อโห วต อณฺเณปิ สตฺตา อิตฺถตฺตํ อากฺขณฺเณยฺยุนฺติ. อถ อณฺเณปิ
สตฺตา อายุภฺชยา วา ปุณฺณภฺชยา วา อาภสฺสรกฺกายา จวิตฺวา พุรหฺมวึมานํ
อุปปชฺชนฺติ ตสฺส สตฺตสฺส สหพฺยตํ. เตปิ ตตฺถ โหนฺติ มโนมฺยา ปิตฺถกฺขา
สยंपภา อนตฺถลิกฺขจฺรา สุกฺกจายิโน, จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติฏฺฐจฺนฺติ.

ตตฺร ภิกฺขเว โย โส สตฺโต ปจฺมํ อุปปนฺโน ตสฺส เอวํ โหติ-
อห-มสฺมิ พุรหฺมา มหาพุรหฺมา อภิกฺขุ อนภิกฺขุโต อณฺณทตฺถุทโส วสฺวตฺตี
อิสฺสโร กตฺตา นิมฺมาตา เสฏฺโฐ สขิตา วสึ ปิตา ภูตภพฺยานํ มยา อึเม
สตฺตา นิมฺมิตา. ตํ กิสฺส เหตุ. มมณฺหิ ปุพฺเพ เอตทโหสิ- อโห วต อณฺเณปิ
สตฺตา อิตฺถตฺตํ อากฺขณฺเณยฺยุนฺติ. อิติ มม จ มโนปณฺธิ, อึเม จ สตฺตา
อิตฺถตฺตํ อากตฺตาติ.

เยปิ เต สตฺตา ปจฺฉา อุปปนฺนา, เตสฺมปิ เอวํ โหติ- อยํ โข ภวํ
พุรหฺมา มหาพุรหฺมา อภิกฺขุ อนภิกฺขุโต อณฺณทตฺถุทโส วสฺวตฺตี อิสฺสโร
กตฺตา นิมฺมาตา เสฏฺโฐ สขิตา วสึ ปิตา ภูตภพฺยานํ อึมินา มยํ โภตา
พุรหฺมฺนา นิมฺมิตา. ตํ กิสฺส เหตุ. อึมณฺหิ มยํ อทฺทสาม อึธ ปจฺมํ อุปปนฺนํ
มยํ ปนฺนํ ปจฺฉา อุปปนฺนาติ. (ที. สี. ๙.๔๑-๒.๑๕-๙)

“เมื่อสัตว์ผู้นั้นอยู่ในวิมานแต่ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิด
เบื่อหน่ายว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง ในเวลา
ต่อมาสัตว์เหล่าอื่นจุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลกเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ

ยอมเกิดที่วิมานพรหมเป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์นั้น แม่สัตว์พวกนั้นนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกาย เทียวสัญญาไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เราบันดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมา เพราะเหตุอะไร เพราะว่าเรามีความคิดมาก่อนว่า โอหนอ แม่สัตว์เหล่านี้พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง เรามีความตั้งใจอย่างนี้ และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญนี้เป็นพระพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา เพราะเหตุอะไร เพราะว่าพวกเราได้เห็นพระพรหมองค์นี้เกิดในที่นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง”

๑๓๒ กตถ อาโป จ ปถวี เตโช วาโย น คารติ
 กตถ ที่มณฺจ รสฺสณฺจ อณฺุ ญฺลํ สุภาสุภํ
 กตถ นามณฺจ รูปณฺจ อเสสํ อุปฺปชฺฌติ.

(ที. สี. ๙.๔๙๘.๒๒๓)

บทที่ ๖

๑๓๓ พุ. อุ. ๒๕.๗๓.๒๑๓

๑๓๔ พุ. เถร. ๒๖.๕๒๗.๓๕๕, ชา. อ. ๑.๑๒๗, อป. อ. ๑.๑๑๐

๑๓๕ พุ. ฐ. ๒๕.๑๖๘.๔๗

๑๓๖ เจติยํ วา โพธิํ วา ทิสฺวาปิ ทิ พุทฺธารมฺมณํ สงฺฆทสฺสเนน
สงฺฆารมฺมณํ ปิตี อุปฺปาเตตฺวา ตเถว ขยวโย สมนฺสนโต อรหตฺตํ
ปาปุณฺนาติ. (ที. อ. ๑.๑๖๖, ม. อ. ๑.๒๗๐, อภิ. อ. ๒.๓๗๒)

“โดยแท้จริงแล้ว บุคคลแม้เห็นพระเจติยหรือต้นโพธิ์แล้วยังปิติ
ที่มีพระพุทธคุณเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น หรือยังปิติที่มีพระสงฆ์คุณเป็น
อารมณ์ให้เกิดขึ้นด้วยการเห็นพระสงฆ์ แล้วพิจารณาปิตินั้นโดยความ
สิ้นเสื่อมไปอยู่ ย่อมบรรลอรหัตตผล”

๑๓๗ พุ. ฐ. ๒๕.๑๖๘.๔๗

๑๓๘ อถาปเรน สมเยน สตฺถริ เวสาลี อุปนิสฺสาย ญฺเฐการศาลายํ
วิหรนเต สุทฺธโรทนมหาราชฯ เสตจฺนตฺตสฺส เหฏฺฐจาว อรหตฺตํ สจฺฉิกิตฺวา
ปรินิพฺพายิ. อถ มหาปชาปติยา โคตมียา ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ อุปฺปชฺชิ.
(เถร. อ. หน้า ๔)

“สมัยต่อมา เมื่อพระศาสดาเสด็จเข้าอาศัยกรุงเวสาลี ประทับ
อยู่ที่ญเฐการศาลา พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงทำให้แจ้งอรหัตตผล

แล้วปรีณิพพานภายใต้เศวตฉัตรนั่นเอง ครั้นนั้น พระมหาปชาบดีโคตมี
ได้เกิดความคิดที่จะบรรพชา”

๑๓๙ เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา อนุปิยาโย วิหริติ, อนุปิโย นาม มลฺลานํ
นิคฺโค. เตน โข ปน สมเยน อภิณฺเฑาตา อภิณฺเฑาตา สกฺยกุมารรา ภควนฺตํ
ปพฺพชิตํ อนุปพฺพชนฺติ. (วิ. จุฬ. ๗.๓๓๐.๑๑๒)

“สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อนุปิยนิกมของพวก
มัลลกษัตริย์ ครั้นนั้น พวกศากยกุมารที่มีชื่อเสียงออกผนวชตามพระ-
ผู้มีพระภาคผู้ทรงผนวชแล้ว”

๑๔๐ อถ มหาปชาบดีโคตมี ปพฺพชิตุกามา หุตฺวา สตุถารํ เอกวารํ
ปพฺพชฺชํ ยาจมานา อลภิตฺวา ทฺวติยวารํ เกสํ ฉินฺหาเปตฺวา กาสายานิ
อจฺจาทเตตฺวา กลหวิวาทสฺสตุตฺตนตฺเตสนาปริโยสํ เนิภฺยมิตฺวา ปพฺพชิตานํ
ปณฺจนฺนํ สกฺยกุมารสฺตานํ ปาทปรีจาริกาหิ สทฺธิ เวสาลี คณฺตุวา
อานนฺทเถโร สตุถารํ ยาจาเปตฺวา อฏฺฐหิ ครุฑฺธมเมหิ ปพฺพชฺชณฺจ
อุปสมฺมปทณฺจ ปฏฺฐลิภิ. อิตฺรา ปน สพฺพปาปิ เอกโตอุปสมฺมปณฺนา อเหตุ. (เถรี.
อ. หน้า ๑๗๘)

“ครั้งนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีมีพระประสงค์จะผนวช เมื่อ
ทูลขอบรรพชาจะพระศาสดาครั้งแรกไม่ได้ ครั้งที่สองให้ตัดพระเกศา
แล้วทรงนุ่งห่มผ้ากาสายะ ได้เสด็จไปกรุงเวสาลีกับพวกหญิงภรรยาของ
ศากยกุมาร ๕๐๐ ซึ่งออกบวชเมื่อเวลาแสดงกลหวิวาทสูตรจบ ได้ให้
พระอานนท์ทูลอ้อนวอนพระศาสดา จึงได้บรรพชาและอุปสมบทด้วย
ครุฑธรรม ๘ ประการ ส่วนหญิงนอกนี้อุปสมบทจากภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว”

๑๔๑ ฉบับนี้ผู้สังคิตมีรูปกัณฑ์จากและอนาคตกาลว่า โสสสนฺติ แต่ในฉบับมหาจุฬาฯ พบรูปกรรมวาจาว่า สุธยฺหนฺติ รูปนี้ไม่สมควร เพราะเย, เต หมายถึง บุคคลา ไม่ใช่วิเสสนะของ วากฺยานิ เนื่องจากมีลึงค์ต่างกัน แม้คำว่า เต ใน เตปิ ก็เป็นวิเสสนะของ บุคคลา เช่นเดียวกัน และ บุคคลา ก็เป็นประธานของ โสสสนฺติ นอกจากนั้น แม้ในสองคาถาข้างต้นก็ประกอบใช้กิริยาคุมพากย์เป็นกัณฑ์จาก และอนาคตกาลว่า ทกฺขณฺติ (จะเห็น), ปณฺมิสฺสนฺติ (จะประณต) ดังนั้น จึงควรมีกิริยาคุมพากย์ในคาถาที่ ๓ เป็นรูปว่า โสสฺสนฺติ (จะได้สดับ)

๑๔๒ เอวํ วคฺควโท สตฺถาติ เอวํ วคฺควโท มธฺวโท เปมณียวโท หทยงฺค-
มวโท กรวิกรฺตมณฺชฺโฆโส. อญฺจงฺคสมนฺนาคโต โข ปน ตสฺส ภควโต
มุขโต โฆโส นิจฺจรติ วิสฺสุโจ จ วิณฺเณยโย จ มณฺชฺ จ สวณียो จ พินฺทุ จ
อวิสารี จ คมฺภีโร จ นินฺนาทิจ. ยถาปริสํ โข ปน โส ภควา สเรณ
วิณฺญาเปติ, น อสฺส พหิทฺธา ปริสาย โฆโส นิจฺจรติ, พุรฺหมสฺสโร โข ปน
โส ภควา กรวิกฺภาณิตฺติ- เอวํ วคฺควโท. (ขุ. มหานิ. ๒๙.๑๙๐.๓๗๗)

“บาทคาถาว่า เอวํ วคฺควโท สตฺถา (พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงไพเราะอย่างนี้) หมายความว่า พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงไพเราะ คือเป็นผู้มีพระสุรเสียงอ่อนหวาน มีพระสุรเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก มีพระสุรเสียงดุจดั่งมัทย มีพระสุรเสียงเสนาะดุจเสียงนกการเวกอย่างนี้

อนึ่ง พระสุรเสียงที่ประกอบด้วยองค์ ๘ แปลงออกจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น คือ สละสลวย ชัดเจน ไพเราะ เสนาะใสด กลมกล่อม ไม่เครื่อพร่า ลึก มีกั้วล

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงประกาศให้บริษัททราบด้วย
พระสุรเสียงตามบริษัท พระสุรเสียงของพระองค์ไม่ออกไปนอกบริษัท
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น มีพระสุรเสียงดุเสียงพรหม มีปกติตรัส
ไพเราะดุเสียงนกการเวก รวมความว่า พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียง
ไพเราะอย่างนี้”

๑๔๓ อสนธิมิตตา จินตสิ “อิมสฺส ตาว ติจฺจํ นาคตสฺส เอวํ มรฺอุโร
สทฺโท, กิทฺโธ นุ โข สพฺพญณฺตญฺญานสิริปตฺตสฺส ภควโต สทฺโท อโหสิ”ติ
ปีติ อุปฺปาเตตฺวา ตํ ปีติ อวิหิตฺวา สตฺตฺติ ชฺขมฺสเตหิ สทฺธิ โสตาปตฺติ-
ผล ปตฺติจฺจาสิ. (ที. อฎฺ. ๒/๔๘-๙)

“พระนางอสนธิมิตตาทรงดำริว่า เสียงของสัตว์เดียรัจฉานนี้ยัง
ไพเราะถึงอย่างนี้ก่อน พระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงบรรลु
สิริคือพระสัมพัญญุตญาณจะเป็นเช่นไรหนอ ยังพระปิติให้เกิดแล้วไม่
ทรงละปีตินั้น ทรงดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล พร้อมด้วยบริวาร ๗๐๐”

ท่านอาจารย์มหาสีสยาดอกเล่าถึงเรื่องนกการเวกไว้เพิ่มเติม
ในต้นฉบับนิพพานกถา (หน้า ๓๓๗-๓๘) ว่า ในปัจจุบันไม่พบว่ามีการ
การเวกอยู่ในประเทศพม่า

ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าได้รับนิมนต์ไปแสดงธรรมที่จังหวัดมโหฬาร
(เมืองเก่า) ที่อยู่ใกล้จังหวัดเชียตเตเว เขตแคว้นยะไข่ หลังจากแสดง
ธรรมแล้วได้ไปชมวิหารที่กษัตริย์ยะไข่สมัยก่อนสร้างไว้ ภายในวิหาร
มีรูปปั้นของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติต่างๆ และมีรูปปั้นของกวาง
และสัตว์อื่นๆ รวมไปถึงนก คนที่พาไปชมชี้ให้ดูนกการเวก ข้าพเจ้าถาม

ว่าเคยพบนกชนิดนี้ไหม เขาตอบว่าเคยพบมาก่อนแล้วๆ ฟุ้งนาของเมือง
ตัวไม่ใหญ่มากนัก มีเสียงไพเราะมาก ผู้ที่ต้องการสืบค้นเรื่องนี้อาจไป
สำรวจดู ที่ประเทศพม่าปัจจุบันนกที่มีเสียงไพเราะที่สุด คือ นกดูเหว่า
แต่พระสรเสียงของพระพุทธเจ้าไพเราะกว่านกดูเหว่ามาก

๑๔๔ ในคัมภีร์สุตตนิบาต กามสูตร (ขุ. ส. ๒๕.๗๗๒-๗๗.๔๘๘) มี
ข้อความว่า

กามํ กามยมานสฺส ตสฺส เจ ตํ สมิขฺมติ
อทฺธา ปิติมโน โหติ ลทฺธา มจฺโจ ยทิจฺฉติ.

“ถ้าสิ่งที่น่าใคร่นั้นสำเร็จแก่บุคคลนั้นผู้อยาก
ได้สิ่งที่น่าใคร่อยู่ บุคคลนั้นได้สิ่งที่น่าใคร่ตามที่
ปรารถนาแล้ว ย่อมเป็นผู้แช่มชื่นใจแน่แท้”

ตสฺส เจ กามยมานสฺส ฉนฺนทชาตสฺส ชนฺตฺโน
เต กามา ปริหาณติ สลฺลวิทฺโธว รูปฺปติ.

“เมื่อบุคคลนั้นอยากได้สิ่งที่น่าใคร่อยู่ เกิด
ความพอใจแล้ว ถ้าสิ่งที่น่าใคร่เหล่านั้นเสื่อมไป
บุคคลนั้นย่อมเจ็บปวดเหมือนถูกหอกแทง”

โย กาเม ปริวชฺเชติ สปปสฺเสว ปทา สีโร
โสมนํ วิสตุฏฺโถ โลเก สโต สมติวตฺตติ.

“ผู้ใดละสิ่งที่น่าใคร่ได้ เหมือนคนเดินเลี้ย
หวัง ผู้นั้นเป็นคนมีสติ ย่อมล่วงพ้นอันตรายนี้ได้
ในโลก”

เขตต์ วตุฏฺ์ หิรณณํ วา ควสฺสํ ทาสปริสํ
 ถิโย พนฺธุ ปุณฺณ กาเม โย นโร อนุคิขฺมติ.

“นรชนใดปรารถนาไร่นา ที่ดิน เงิน โค ม้า
 ทาส บุรุษ สตรี พวกพ้อง หรือสิ่งที่น่าใคร่เป็น
 อันมากอยู่เสมอ”

อพลา นํ พลีนฺติ มทุทนต์นํ ปริสฺสยา
 ตโต นํ ทุกฺขมนเวติ นาวํ ภินฺนมิวาทกํ.

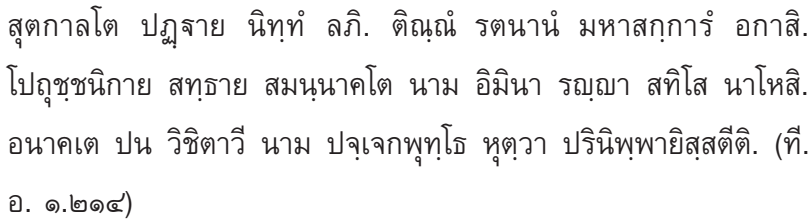
“กิเลสอันไม่มีกำลังย่อมครอบงำนรชนนั้น
 อันตรายย่อมย่ำยีนรชนนั้น ทุกข์จึงติดตามนรชน
 นั้นไปเพราะอันตรายนั้น เหมือนน้ำไหลเข้าเรือรั่ว
 ฉะนั้น”

ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต กามานิ ปริวชฺชये
 เต ปหาย ตเร โหสมํ นาวํ สิตฺตวาว ปารคฺค.

“เพราะฉะนั้น บุคคลพึงมีสติในกาลทุกเมื่อ
 พึงละสิ่งที่น่าใคร่ทั้งหลาย ครั้นเมื่อละสิ่งที่น่าใคร่
 เหล่านั้นได้แล้ว พึงข้ามโอชะได้ เหมือนคนวิดน้ำ
 เรือแล้วไปถึงฝั่งได้ ฉะนั้น”

๑๔๕ อิทํ ปน สุตตํ สุตฺวา รณฺณา โกจิ อานิสฺโส ลหฺโหติ. มหาอานิสฺโส
 ลหฺโห. อยฺเมหิ ปิตุ มาริตกาลโต ปฏฺจาย เนว รตฺตี น ทิवा นิทฺทํ ลภติ,
 สุตถารํ ปน อุปสงฺกมิตฺวา อิมาย มธฺุราย โอชวณฺติยา ธมฺมเทสนาย

“ถามว่า : พระราชาทรงสดับพระสูตรนี้แล้ว ทรงได้อานิสสอะไร

ตอบว่า : ได้อานิสงส์มาก กล่าวคือตั้งแต่เวลาที่ปลงพระชนม์พระชนกแล้ว พระราชานี้มิได้บรรทมหลับเลยทั้งทิวาราตรี แต่ตั้งแต่เวลาเข้าเฝ้าพระศาสดาทรงสดับพระธรรมเทศนาอันไพเราะมีโอชาขึ้นแล้ว ทรงบรรทมหลับได้ ได้ทรงกระทำสักการะใหญ่แด่พระรัตนตรัย ขึ้นชื่อว่า ผู้ที่ประกอบด้วยศรัทธาระดับปุณฺณที่เสมอเหมือนพระราชานี้ไม่มี

อนึ่ง ในอนาคตจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าวิชิตาวีแล้ว
จักปรินิพพานแล”

๑๕๖ สุภาสิต์ สุณิตฺวาน นคร เจรฆาตโก
อนุโลมขนุตี ลทธาน โมหติ ติทิว คโต.
(ธัมม. อ. ๑.๔๗/๖)

“คนฆ่าโจรในนคร ได้สดับวาจาที่กล่าวไว้ดี
แล้ว บรรลุนิพพานที่คล้อยตามมรรคญาณ ไปสู่
สรวงค์ย่อมบันเทิงใจ”

๑๔๗ อังคฤมาลสูตร (ม. ม. ๑๓.๓๔๗.๓๓๑)

๑๔๘ ยัม กิณฺจิ ราหุล อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬิ ชริคฺตํ อุปาทินฺนํ
เสยฺยถิทํ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ มํสํ นหารุ อฏฺฐิ อฏฺฐิมิณฺขํ วฏฺกํ
หทยํ ยกนํ กิโถมํ ปิฬํ ปปฺผาสํ อนฺตํ อนฺตคฺคณํ อุทริยํ กรีสํ, ยัม วา
ปณฺณมฺปิ กิณฺจิ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬิ ชริคฺตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจติ
ราหุล อชฺฌตฺติกา ปถวีธาคู. (ม. ม. ๑๓.๑๑๔.๙๓)

“ราหุล รูปขนิโตชฺชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอุปาทินนกรูป ที่เป็นภายใน
เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง เป็นของหยาบ คือ ผม ขน เล็บ
ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไข หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม
ปอด ไขใหญ่ ไขน้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือรูปขนิโตชฺชนิดหนึ่ง
ซึ่งเป็นอุปาทินนกรูปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข็งแข็ง
เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุที่เป็นภายใน”

๑๔๙ กตมา จ ราหุล อชฺฌตฺติกา อาโปธาคู. ยัม อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ
อาโป อาโปคฺตํ อุปาทินฺนํ, เสยฺยถิทํ ปิตฺตํ เสမฺหํ ปุพฺพโฬ โลหิตํ เสโท เมโท
อสุสฺสวสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา ลสิกา มุตฺตํ, ยัม วา ปณฺณมฺปิ กิณฺจิ อชฺฌตฺตํ
ปจฺจตฺตํ อาโป อาโปคฺตํ อุปาทินฺนํ, อยํ วุจฺจติ ราหุล อชฺฌตฺติกา อาโป
ธาคู. (ม. ม. ๑๓.๑๑๕.๙๓)

“อาโปธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูปที่เป็น
ภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ คือ ดี เสลด
หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมน้ำ น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร
หรือรูปขนิโตชฺชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอุปาทินนกรูปที่เป็นภายใน เป็นของ เฉพาะ
ตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ นี้เรียกว่า อาโปธาตุที่เป็นภายใน”

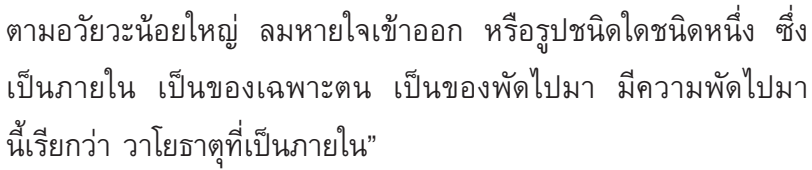
๑๕๐ กตมา จ ราหุล อชฺมตฺติกา เตโฆธาตุ. ยํ อชฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ
เตโฆ เตโฆคตํ อุปาทินฺนํ เสยฺยถิทํ เยน จ สนฺตปฺปติ เยน จ ชีรียติ เยน
จ ปรีทยฺหติ เยน จ อสิตปิตฺทายิตฺตสายิตํ สุมมา ปริณามํ คจฺจนฺติ, ยํ วา
ปนณฺณมฺปิ กิณฺณจิ อชฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ เตโฆ เตโฆคตํ อุปาทินฺนํ อयํ วุจฺจติ
ราหุล อชฺมตฺติกา เตโฆธาตุ. (ม. ม. ๑๓.๑๑๖.๙๓-๔)

“เตโฆธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูปีที่
ภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความ เราร้อน ได้แก่
ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำ
ร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน
ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรส
แล้ว หรือรูปขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง ที่เป็นอุปาทินนกรูปีที่ภายในเป็น
ของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน นี้เรียกว่า เตโฆธาตุที่
เป็นภายใน”

๑๕๑ กตมา จ ราหุล อชฺมตฺติกา วาโยธาตุ. ยํ อชฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย
วาโยคตํ อุปาทินฺนํ เสยฺยถิทํ. อุทฺธจฺจมา วาตา, อโรคฺมา วาตา, กุจฺฉิ-
สยา วาตา, โภฏฺจาสยา วาตา, อํคมฺกคานฺธุสาริโน วาตา, อสฺสาโส
ปสฺสาโส. อิติ ยํ วา ปนณฺณมฺปิ กิณฺณจิ อชฺมตฺตํ ปจฺจตฺตํ วาโย วาโยคตํ
อุปาทินฺนํ อยํ วุจฺจติ ราหุล อชฺมตฺติกา วาโยธาตุ. (ม. ม. ๑๓.๑๑๗.๙๔)

“วาโยธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร คือ ลมใดเป็นภายใน อาศัย
ตน เป็นวาโยธาตุ มีลักษณะพัดไปมา อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ
ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไป

“ร่างกายถูกงูปากไม้กัด ย่อมแข็งกระด้าง
ฉันใด ร่างกายนั้นก็เป็สดังอยู่ในปากงูปากไม้
เพราะปฐวีธาตุกำเริบ ฉันนั้น”

“ร่างกายถูกงูปากเน่ากัด ย่อมเน่าเปื่อย
ฉันใด ร่างกายนั้นก็เป็นดังอยู่ในปากงูปากเน่า
เพราะอาโปธาตุกำเริบ ฉะนั้น”

“ร่างกายถูกงูปากไฟกัด ย่อมร้อนกลุ่ม ฉันทใด
ร่างกายนั้นก็เป็นดังอยู่ในปากงูปากไฟ เพราะ
เตโชธาตุกำเริบ ฉันทนั้น”

สผณินโน ภวติ กาโย ทญฺโจะ สตถมฺมุเขน วา
 วาโยธาทูปปโกเปน โหติ สตถมฺมุเขว โส.
 (วิสุทฺธิ. ๑.๔๐๗)

“ร่างกายถูกงูปากคัสตรากัด ย่อมขาดไป
ฉันใด ร่างกายนั้นก็เป็นที่ตั้งอยู่ในปากงูปากคัสตรา
เพราะวโยธาตุกำเรบ ฉะนั้น”

๑๕๖ ไนค์มิกีร็อปทานมีข้อความว่า

สา สห ตาหิ คนตุวาน
อหฺมปลลฺลํกมาภุชช
ภิกขุณฺณสฺสํ สกํ
นีสีหิ ปรมาสเน.
(ขุ. อป. ๓๓.๒๓๘.๓๒๔)

“พระมหาปชาบดีเถรี พร้อมด้วยภิกษุณี
เหล่านั้น กลับไปยังสำนักของตนแล้ว นั่งขัด
พับเพียบบนอาสนะที่ประเสริฐ”

คำว่า อหุตมปลุลงกมาภุชช แปลตามศัพท์ว่า คู่กิ่งบัลลังก์ หรือนั่งขัดสมาธิกิ่งหนึ่ง หมายถึง การนั่งพับเพียบที่นั่งพับขาให้ปลายเท้าไปทางเดียวกัน โดยทั่วไปภิกษุณีไม่อาจนั่งขัดสมาธิเหมือนภิกษุ แต่ต้องนั่งพับเพียบเท่านั้น ดังคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาของพระวินัยว่า

อศุฒปุลลํกนฺติ เอกํ ปาํ อาภุชิตฺวา กตปุลลํกํ. (วิ. อ. ๓.๔๑๒)

“คำว่า อหตุมลลุงกั (กึ่งบัลลังก์) หมายความว่า บัลลังก์ที่
กระทำโดยค้ำขาข้างหนึ่ง”

୧୧୯ ଶ୍ରୀ. ପ୍ର. ଶଶ.୧୯୯.୩୧୯

อดตที่ปา ตโต โหถ

สติปฏฺจานโคจรา

ภาเวตุวา สตุต โพชฺฌงฺเค

ทุกฺขสฺสนตํ กริสฺสถ.

(ขุ. อป. ๓๓.๒๘๘.๓๒๙)

“เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นที่พึ่ง มีสติปัฏฐานเป็น
ทางดำเนินเถิด เธอทั้งหลายอบรมโพชฌงค์ ๗ ประการแล้ว จักบรรลุ
มรรคผลกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”

ดรรชนี

ก	หน้า	ก-จ	หน้า
ก		ก	
กรรมนิมิต	๒๕, ๑๔๘	โกเลียเศรษฐี	๑๙๒
กรรมภพ	๓๒	ข	
กรรมวัฏ	๘, ๓๒	ขั้นที่ ๕	๒๒
กรรมวิบาก	๘	ขั้นรูป	๑๘๓
กรรมอารมณ์	๑๔๘	ชิปปาภิญญา	๑๑๑
กัณฑ์ไตรนิสฺสํ	๑๕	ค, ข, ง	
กัมมวิญญาน	๒๕	คตินิมิต	๒๕, ๑๔๘
กามฉันทะ	๑๒๑	โคตรภูมิก	๖๗
กามตัณหา	๑๘๐	ฆานวิญญาน	๓๘
กามุปิ	๑๘๒	งูปากเน่า	๒๒๙
กายวิญญาน	๓๙	งูปากไฟ	๒๒๙
กาลวิมุตติ	๙๕	งูปากไม้	๒๒๙
กิริยา	๑๑	งูปากศาสตรา	๒๓๐
กิริยาฉันทะ	๒๔	จ, ฉ	
กิเลสวัฏ	๓๑	จตุธาตุมุตตาน	๑๘๗
กิเลสอุป	๑๘๓	จักขุวิญญาน	๓๘
กุศลกรรม	๓๒	จตุตมหาราชิกา	๑๗๕
กุศลจิต	๓๕	จิตตชรูป	๕๙
กุศลฉันทะ	๒๔	จิตตวิสุทธิ	๑๒๒, ๑๒๐
แก้ววิญญาน	๑๘๔, ๑๙๐		

จ-ท	หน้า	ท-น	หน้า
จุติจิต	๙	ทิมูลิ	๓๒
เจตนา	๖๘	ทิมูลิวิสุทธิ	๑๔
เจตสิก	๑๔๒	ทุกขสัจ	๑๔๖
เจโตปริยอภิญญา	๑๙๔	ทุกขานุสสนญาณ	๑๐๗
ฉันทะ	๒๔	โทสะ	๓๒
ช, ฐ		ธรรมสัญญา	๑๕๘
ชีวหาวิญญาณ	๓๘	ธาตุ ๔	๑๐๒
ฐิติขณะ	๖๓	ธาตุมนสิการ	๑๘๗
ด, ต		น	
ดาวดึงส์	๑๗๕	นางสุนทรีปริพาชก	๘๕
ดุสิต	๑๗๕	นามธรรม	๓๙
ตทังคนิพพาน	๔๕	นามรูปปัจจุเนตญาณ	๖๓
ตทังคนิโรธ	๑๕๓	นายกาละ	๑๖๙
ตัณหา	๒๔, ๓๑, ๓๙	นายตัมพทาฐิกะ	๒๒๔
เตโชธาตุ	๒๒๘	นิพพาน	๒๙, ๑๖๗
ถ, ท, ฐ		นิพพิทาญาณ	๗๓, ๑๒๕
ถีนมิทระ	๑๒๑	นิมมานรดี	๑๗๕
ทิมูลิธรรมนิพพาน	๕๐	นิมิตตะ	๖๑
ทิมูลิธรรมวาที	๔๙	นิรามิสสุข	๔๘
		นิโรธ	๖๓, ๑๘๔

น-พ	หน้า	พ-ภ	หน้า
นิวรรณ์ ๕	๑๒๑	พรหมชาลสูตร	๑๙๗
เนวสัณณานาสัณณายตนมาน	๕๓	พรหมสุธาวาส	๑๗
ป		พระนางเขมา	๑๖๙
		พระนางอสนัณิมีตดา	๒๒๔
		พระปิณโฑลภารัตวาช	๑๙๓
		พระพากุละ	๙๐
		พระโลสกตีสสะ	๘๕
		พระสกะทาคามี	๑๗, ๘๗
		พระสิวลีเถระ	๘๕
		พระสุนักขัตตะ	๑๙๔
		พระเสกขะ	๑๓๖
		พระโสตาบัน	๑๗, ๘๗
		พระหาริตเถระ	๘๖
		พระอนาคามี	๑๗, ๘๗
		พระอรหันต์	๘๗
		พหิทธธรรม	๑๔๖
		พาหิยสูตร	๑๐๔
ผ, พ		ภ	
ผัสสะ	๓๙	ภยญาณ	๑๖, ๗๓
พยาปาท	๑๒๑	ภวังคจิต	๕๙, ๑๕๘

ภ-ล	หน้า	ล-ว	หน้า
ภังคขณะ	๖๓	โลกสูตร	๔๐
ภังคญาณ	๑๖, ๖๔	โลกะ	๓๒
ม		ว	
มโนวิญญาน	๓๙	วัฏฏะ	๓๖
มรณสันนขณะ	๒๕	วาโยธาตุ	๒๒๙
มหาภูตรูป	๑๘๘	วาสนา	๗๔
มหาสติปัฏฐานสูตร	๑๒๑	วิจิกิจฉา	๑๒๑
มัชฌิมาปฎิปปทา	๒๐๒	วิญญานขันธ	๑๔๗
มานะ	๓๒	วิญญานัญจายตนฌาน	๕๓
โมหะ	๓๒	วิญญานุปาทานขันธ	๑๔๗
ย, ร		วิปัสสนากรรมฐาน	๑๘๗
ยามา	๑๗๕	วิปัสสนาขณิกสมาธิ	๑๒๒
รูปตัณหา	๑๘๐	วิปัสสนายานิก	๑๒๑
รูปธรรม	๓๙	วิปากวัฏ	๘
รูปุปาทานขันธ	๑๔๗	วิปากวัฏ	๓๕
โรหิตัสสสูตร	๑๔๓	วิราค	๔๓
ล		เวทนา	๓๙
ลัทธิจรรวาก	๕๐	เวทนาขันธ	๑๔๗
ลาลูทายี	๔๗	เวทูปาทานขันธ	๑๔๗
		เวทยิตสุข	๔๘

ศ-ส	หน้า	ห-อ	หน้า
ศ, ส, ห		หทยวัตถุ	๑๓๔
ศีลวิสุทธิ	๑๒๐	อ	
สติปัฏฐาน ๔	๒๔๒		
สมถกรรมฐาน	๑๘๗		อกุศลกรรม ๓๒
สมุจเฉตพหวน	๒๗		อกุศลจิต ๓๕
สอูปาทีเสสนิพพาน	๘๐		องค์ฌาน ๕ ๕๑
สังขาร	๕๙		องคุลิมาล ๑๙๑
สังขารชั้น	๖๘, ๑๔๗		อนัตตานุปัตสสนาญาณ ๑๐๗
สังขารทุกข์	๒๓๐		อนันตภาสกลิน ๑๘๗
สังขารุปาทานชั้น	๑๔๗		อนาญหนา ๖๗, ๗๓
สังขารุเปกขาญาณ	๑๖, ๕๘		อนิจจานุปัตสสนาญาณ ๑๐๗
สังโยชน์	๘๕		อนิมิตตะ ๑
สัญญาชั้น	๑๔๗		อนุปปาทะ ๕๙
สัญญาุปาทานชั้น	๑๔๗		อนุปปาทิเสสนิพพาน ๔๖, ๘๐, ๙๑
สันติสุข	๔๙		อนุโลมญาณ ๖๗, ๑๒๗
สัมมสนญาณ	๑๕, ๖๔		อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ๑๙๖
สัมมสสูตร	๔๓		อภัพบุคคล ๑๗๙
สามัญญลักษณะ	๔๐		อภิสังขาร ๘๒
สามิสสุข	๔๘		อภิสังขารวิมูขณ ๒๕
โสตวิมูขณ	๓๘		อภิสังขารูปิ ๑๘๓
โสฬสญาณ	๑๒๔		อรหัตตมรรคญาณ ๒๗

อ	หน้า	อุ-โอ	หน้า
อริยสัจ ๔	๑๔๕	อาโลกกสิณ	๑๘๖
อรุปตัณหา	๑๘๐	อาวัชชนจิต	๑๕๘
อวิชชา	๓๑, ๓๙, ๑๕๒	อิทธิปาฏิหาริย์	๑๙๐
อเวทยิตสุข	๔๘	อุคคคฤหบดี	๑๘
อโหสิกรรม	๘๔	อุจเจตทิฏฐิ	๒๘
อัปปฏิสนธิ	๗๕	อุทัจจกุกกัจจะ	๑๒๑
อัปวัตตะ	๖๑	อุทยัพพญาณ	๑๖, ๖๔
आกาสกสิณ	๑๘๖	อุปะจารสมาธิ	๑๒๑
आกาสานัญจายตนฌาน	๕๓	อุปะธิ	๔๔
आภิญจัญญายตนฌาน	๕๓	อุปะธิ ๔	๑๘๒
आชีวัฐฐมกศีล	๑๒๐	อุปะปาทขณะ	๖๓
आทีนญาณ	๗๓	อุปะปาทะ	๕๙
आเทสนาปาฏิหาริย์	๑๙๔	อุปะทาน	๓๑, ๓๙
आโปธาดุ	๒๒๘	อุปะทานขันธ ๕	๑๔๖
आยตนะ	๓๙	อุปะทาหารูป	๑๓๔
आยุหนา	๖๗	อุรุเวลกัสสปะ	๑๙๔
आรณมกรรมฐาน	๑๘๗	โอทาตกสิณ	๑๘๖

ບຣຣດານຸກຣມ

บรรณานุกรม

พระคันธसारากวีส (สมลักษณ์ ศุภสถาพร), แปล. ธรรมจกัปปวัตน-
สูตร. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๑.

_____. มหาสติปัฏฐานสูตร. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๙.

_____. วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๘.

_____. วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๒. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๐.

_____. สัจจสังเขป. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๘.

_____. อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี. พิมพ์ครั้งที่ ๓
ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๕๒.

_____. อภิธัมมาวตาร. ลำปาง: วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๙.

พระญาณธระ. ปรมัตถทีปนี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๕๑.

พระธรรมบาล. “สัจจสังเขป” ใน ปญจ อภิธัมมสังเขปอฏฐกถาโย.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๑.

พระพุทธทิตตะ. “อภิธัมมาวตาร” ใน ปญจ อภิธัมมสังเขปอฏฐกถาโย.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๑.

พระสุมังคลสามิ. อภิธัมมัตถวิภาวินี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญูญาณ,
๒๕๔๒.

พระโสภณะ. นิพพานปฏิสังยุตตกถา. พิมพ์ครั้งที่ ๔, 漾กั: สมาคม

พุทธศาสนานิกายเถรวาท, ๒๕๔๑.

พระอนุชา. อภิธรรมมัตถสังคหะ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๒.

พระอัครวงศ. สัททนีติปกรณ์, ๓ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ-
ภูมิพลโลกิยกุ, ๒๕๒๑-๒๕๒๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

